3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1989

YU ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Svevlad Slamnig
Godina izdavanja i tiskanja: 1989.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana, osim subote, od 11 do 13 sati.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 10.000 dinara.

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen« Slavonski Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Hrvatske, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 3 **ZAGREB, svibanj – lipanj 1989.** **GOD. XXII**

Radovan GRGEC

Uz rub (64)

Prošli put smo, nakon »pohvale ludosti«, spomenuli i »pohvalu izdaje«. Sjetih se i nedavno pročitanih stihova: »A pohvala zablude je isto / što i pohvala intelektualaca« *(Zoran V. Mandić)*. Mene, međutim, prvenstveno zanima ludost hrabrosti i ludost vjernosti, o kojima sam čuo toliko pohvala i uznositih pjesama (»Bezumstvu hrabrih pajom mi pjesnju«, »Treue Liebe bis zum Grabe« itd.). Zaista neki »razboriti«, čija se razboritost, prema riječima *Georgesa Bernanosa,* sastoji u tom da štede sebe, smatraju hrabrost i vjernost bezumljem i ludošću.

Pa ipak, hrabrost vjernosti, kako reče *Ivan Pavao II,* nikada neće izaći iz mode. Ne mislim tu na vjernost samome sebi, za koju *Jerzy Lec* kaže da je mnogi ne razlikuju od onanije, nego na vjernost nečemu ili nekomu izvan i iznad sebe. U našim vremenima nevjere i bezvjerstva ta je vjernost drugo ime za ljubav, drugo ime za svetost.

Papa u svojoj pobudnici o zvanju i poslanju laika u Crkvi i svijetu *(Christifideles laici)* upozorava upravo na takvu svetost, na koju su svi pozvani. Te svetosti nema bez vjernosti Bogu i ljudima, Crkvi i domovini, svojoj obitelji i svojim staleškim dužnostima. Ona se pokazuje u svagdanjem životu, na radnom mjestu, ali i u izvanredno teškim životnim situacijama, u kojima između hrabrosti i kukavičluka, između junaštva i izdaje, nema srednjeg puta. Upravo u takvim situacijama intelektualci naše civilizacije, misleći da je inteligencija sposobnost snalaženja (često na račun drugoga), katkada ne razlikuju ili ne žele da razlikuju razboritost i mudrost od kukavičluka i izdaje, ne znaju ili ne žele i ne mogu znati da je »bezumlje hrabrih mudrost života« *(Maksim Gorki)*.

Stoga su svi sveci sviju vremena, boreći se da ostanu vjerni svojem zvanju i poslanju, obično u očima svijeta izgledali ludi, naivni ili »pijani«, ali oni su bili ti koji su mijenjali lice zemlje, a ne »oprezni« i »razboriti«. U poznatoj drami *Diega Fabbrija* »Suđenje Isusu«* neki glumac pita svećenika zašto kršćani nisu uspjeli promijeniti svijet. Ovaj mu odgovara da je to zato što ni-

* *Diego Fabbri: Suđenje Isusu.* Preveo R. Grgec. Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda, »Džepna knjiga«, Zagreb 1973.

su sveci. Biblija nam govori kako »sveci po vjeri pobijediše kraljevstva« (sancti per fidem vicerunt regna). Ljudska povijest i povijest Crkve obiluje takvim primjerima. I u povijesti Hrvatske sveci, Božji ugodnici i kršćani žive vjere ostaviše neizbrisiv trag.

Nedavno je HKD sv. Ćirila i Metoda-Društvo sv. Jeronima objavilo reprint-izdanje nekad vrlo popularne knjige *Petra Grgeca* »Sveta Hrvatska«. Iako je od njezina prvog izdanja proteklo više od pola stoljeća, pa su u tom razdoblju ljudi došli do novih podataka i pogleda, a Hrvatska dobila i dva kanonizirana sveca *(Nikolu Tavelića* i *Leopolda Mandića),* poruka je te knjige još uvijek aktualna. Nešto slično mogli bismo reći i za popularnu jeronimsku knjigu *Rudolfa Vimera* »Isus Krist«, čije je nedavno reprint-izdanje primljeno u redovima pastoralnog klera i hrvatskog puka s velikim oduševljenjem usprkos nekim novim podacima i gledanjima suvremenih teologa i biblicista na povijest spasenja i na Spasiteljev ovozemni život.

U službenom popisu (Index ac Status causarum) nalazi se, uz dvojicu spomenutih svetaca, dvadesetak hrvatskih Božjih ugodnika o kojima se vodi proces *(Augustin Kažotić, Ozana Kotorska, Gracija iz Mula, Marko Križevčanin, Nikola Bjanković, Šimun Filipović, Josip Lang, Petar Barbarić, Ivan Merz, Ante Antić, Marija Petković, Vendelin Vošnjak..)* U tu »smotru svete Hrvatske« ne bismo mogli uvrstiti Božje ugodnike koji su na našem tlu živjeli ili umrli prije dolaska Hrvata, ali u nju mogu ući oni koji su Hrvatsku smatrali svojom drugom domovinom. Naravno, time popis Božjih ugodnika nije iscrpljen jer ovamo ulazi i čitav niz hrvatskih biskupa, svećenika, redovnika i redovnica, laika i laikinja koji su otišli iz zemaljske u nebesku domovinu na glasu svetosti.

Žao nam je što na spomenutom popisu nema više vjernika koji su živjeli i umrli kao sveci a pripadali su svjetovnjačkom staležu. Tu posebno mislim na očeve i majke brojnih obitelji. Među njima ima i onih koji su bili i ostali vjerni svojemu zvanju i poslanju do mučeništva, a nisu pripadali nikakvim redovima ili organizacijama. Svetoj Hrvatskoj pripada i veliki broj nepoznatih ili malo poznatih kršćana koji nisu izlazili u javnost svojim pisanjem ili govorenjem i o kojima se nije pisalo ni mnogo govorilo. Nisu bili ni »trećoreci« ni »kongreganisti«, ni »domagojci« ni »križari«, ali su ostavili svijetao trag i trajan spomen vjernosti Kristu i Crkvi, svojoj obitelji i svojoj domovini Hrvatskoj.

Iako se hrvatstvo ne može poistovjetiti s katolicizmom, hrvatska je povijest najuže povezana s poviješću kršćanstva a hrvatska kultura s evangelizacijom. Od pokrštenja Hrvata do naših dana, uz svjetovnu Hrvatsku razvija se i sveta Hrvatska. Danas, u vrijeme dekristijanizacije i sekularizma, taj se kontinuitet ne bi smio prekinuti. Svi smo pozvani na svetost i na reevangelizaciju svijeta u kojemu živimo. To posebno vrijedi za kršćanske vjernike-laike, kojima je upućena Papina pobudnica.

* * *

Enciklika »Sollicitudo rei socialis« i pobudnica »Christifideles laici« ukazuju kršćanima na neke putove kojima bi trebali krenuti u ovom kriznom i »nevjernom« vremenu kako bi mogli preobraziti svijet i društvo u kojemu

žive. Za preobrazbu svijeta važnija su etička i moralna načela, vjernost Evanđelju, zajedništvo s Kristovom Crkvom i obraćenje srca od svih političkih i ekonomskih akcija, »tržišnih zakona« i civilizacijskih normi, pa i onih ekoloških, jer se sve to može lakše i pravilnije ostvariti ako se u ljudsko srce usađeni evanđeoski principi ljubavi i pravde.

Prema papinoj pobudnici svi smo mi vjernici mladice istoga trsa koje treba da donesu rod u svojem staležu i u svojim specifičnim dužnostima kao radnici u »vinogradu Gospodnjem«. Podnoseći u njemu teret dana i žegu, svjesni svoje suodgovornosti za sudbinu domovine i svijeta, vjernici mogu promijeniti i reevangelizirati društvo u kojemu žive. Tako i krizna vremena, tj. vremena promjene, mogu biti vremena promjene nabolje.

Upravo su ta vremena svojevrsni izazov laicima, koji moraju svojim životom podsjetiti suvremenike na moralnu i etičku hrabrost savjesti, toliko potrebnu za preporod dekadentnog i utilitaristički nastrojenog čovječanstva. Prema riječima *Paula Ricoeura,* mislioca međunarodne reputacije i vjernika, etika uključuje u sebi želju za što savršenijim životom s drugima i za druge u okviru pravednih društvenih institucija, dok moral naročito vodi računa o propisima i zabranama. Uostalom, te moralne zabrane, kako bi rekao *Levinas,* ne namećemo mi nego Drugi, koji nam govori: »Ne ubij! Ne kradi!« Na poziv Drugoga kršćanin treba da odgovori: »Evo me!« Umjesto da rone krokodilske suze zbog »nerazumijevanja Crkve i njezina učiteljstva prema potrebama ljudske naravi« i zbog »Papina doktrinarnog i moralnog diktata«, mnogi bi teolozi učinili pametnije kad bi pokušali shvatiti veličinu požrtvovnosti i velikodušnosti prema bližnjemu.

Mi, pak, kojima je prvenstveno stalo do toga da, u skladu s dokumentima II. vatikanskog koncila, »izašavši iz sakristije«, možemo kao ravnopravni građani svoje domovine sudjelovati u njezinu javnom životu i u »izgradnji ovoga svijeta«, nemamo previše razumijevanja za virulentne napadaje na rimskog Papu zbog njegovih stavova o svećeništvu žena i za lamentacije o »diskriminaciji« laika, tj. »kraljevskog svećeništva« (kako to gordo zvuči!) u crkvenim strukturama, premda i u tom pogledu valja štošta ispraviti. Nama je bar isto tolika važna jednakost dostojanstva laika u svijetu koliko i u Crkvi. Na »konzumističkom« zapadu gleda se na te stvari nešto drugačije, a mi smo osjetljiviji za drugu vrst diskriminacije, pa nam je stoga i vrlo razumljiva briga *Ivana Pavla II.* za nevolju i glad u drugim djelovima svijeta, što je izraženo naročito u njegovoj ovogodišnjoj korizmenoj poslanici.

Danas, kada glad kuca i na naša vrata, nije nam više toliko bliska željezna logika profita, ekonomskih i tržišnih kalkulacija, o čemu smo se u posljednje vrijeme naveliko raspričali, ali nam je razumljiva briga za velik dio čovječanstva koji vegetira u gladi i bijedi. Znamo da pravilnom raspodjelom dobara i pravednom ekonomsko-socijalnom politikom možemo osigurati dostojne uvjete života za čovječanstvo, makar se njegova povlaštena manjina morala odreći luksuza i standardolatrije, i opredijeliti se za »relativno siromaštvo«, o kojemu je svojedobno pisao *Jacques Maritain* (čiji je »Integralni humanizam« konačno i kod nas objavljen u prijevodu *Marka Kovačevića)* i koji je, prema *Tevoejdreovim* riječima, zapravo »bogatstvo naroda«, srodno evanđeoskom »siromaštvu u duhu«. Sada će se još više ljudi moći uvjeriti u aktualnost nekih Maritainovih misli, o čemu smo pisali u Maruliću 4/88 a po-

sebno 1981. nakon pariškog simpozija. Po mnogim svojim mislima Maritain je zaista preteča II. vatikanskog koncila; samo nas začuđuje prešućivanje njegova »Seljaka s Garonne«, bez kojega nema ni »integralnog« Maritaina.

I dok mnogi već ili još uvijek gladuju, nekolicina »spretnih« i »snalažljivih« bogati se čak i njihovom bijedom. Apetiti tih snalažljivaca rastu s potrebama a potrebe s apetitima, i tim se stvara »circulus vitiosus« iz kojega nema izlaska. Snalažljivci prosperiraju i u zemljama s troznamenkastom inflacijom. Njihovu glad za posjedovanjem i sve veću pohlepu ne mogu zasititi i zatrpati ni sve učestalija »štampanja« i emisije novca. Dolazi do sve veće nejednakosti i nereda koji je rezultat nepravilnih i nepravednih socijalnih i ekonomskih struktura.

Pitamo se kako bi se i opet moglo uvesti nešto reda i pravednosti u društveni poredak. Rješenje tog problema čini nam se sve daljim jer je među ljudima sve manje etičke i moralne odgovornosti, svijesti i savjesti. Usto, naoružanje i rastući vojni budžeti, jednostrana hiperprodukcija i oskudica (koja je njezino naličje), sve veći broj izbjeglica i »azilanata« itd. onemogućuju oporavak poljoprivrede, koja bi mogla smanjiti glad u svijetu. I zadužene zemlje trećega svijeta prisiljene su proizvodnju usmjeriti prema izvozu radi dobivanja deviza, što ometa realizaciju razumnih socijalnih programa. Istodobno multinacionalne kompanije eksploatiraju, eksproprijaju i uništavaju selo i seljake (ili to čini država, kao u Rumunjskoj), a oko gradova niču slumovi i zone bijede. I ekološka devastacija, pesticidi, umjetna gnojiva i radio-aktivni otpaci učiniše svoje. Naravno da bijedni i osiromašeni ne mogu ravnodušno gledati rasipništvo i luksuz privilegiranih kao ni teror moćnika i silnika.

* * *

Kršćani ne bi smjeli zatvarati oči pred nepravdama i nevoljama što je podnose siromašni, progonjeni, nemoćni i nesretni. Bez njihove konkretne pomoći, razumijevanja i solidarnosti nema nove evangelizacije. Kako propovijedati Evanđelje nesretnim, pita se kardinal *Lustiger*. Kako donositi Radosnu vijest bijednima i ucviljenima, dok sâm plivaš u slasti i lasti, dok »prosperiraš« i stječeš, živeći u blagostanju i obilju? U posljednje vrijeme počelo se govoriti i pisati čak i o »evanđelju prosperiteta«. Suvremeni majstori »dijalektike« i »hermeneutike« uspijevaju »reinterpretirati« i Evanđelje na najrazličitije načine i »nategnuti« ga na razne kalupe.

Nažalost, i hrvatski katolici ponašaju se katkada kao oni koje smo u prošlom broju uvjetno nazvali »buržujima«. To su oni koji se bore za što viši društveni standard i za status »kreme«, »elite« i »happy few«, a pritom se služe svim mogućim sredstvima jer misle da svrha posvećuje sredstvo. Zapravo sredstvo tu preuzima ulogu svrhe, koja se identificira s osobnim prestižem i korišću ili s prestižem i korišću njihovih obitelji. U štreberskoj, kalkulantskoj i bezdušnoj trci za novcem, čašću i vlašću kršćanin tako zaboravlja na svoje zvanje i poslanje u Crkvi i svijetu.

U takvoj situaciji »christifideles laici«, pa i oni najugledniji s najvećim publicitetom u crkvenim redovima, ne mijenjaju svijet, nego on mijenja njih. Propovijedajući nekakvu nebuloznu filantropiju i kozmopolitizam, stide se i boje priznati svoje porijeklo i pripadnost narodu i Crkvi siromašnih. Dapače,

i njihove »humanističke« i »pobožne« deklamacije i aktivnosti kontaminirane su katkada nevješto kamufliranim egoizmom. Nije teško vidjeti da je njihovo evanđelje doista »evanđelje prosperiteta«, a ne »evanđelje siromašnih«. I njihova Crkva postaje »Crkva prosperiteta«, a konferencije i razne spektakularne manifestacije zamjenjuju eksplicitnu molitvu i sakramentalni život.

Pa ipak, i u tim kriznim vremenima, kada gnoza i agnosticizam podjednako nadomještavaju vjeru, potkopavajući njezine temelje, žive u našem društvu vjernici bez neke društvene afirmacije, ali iskreno zauzeti za opće dobro i za svoj narod. Njihova ljubav prema bližnjem djelotvorna je i neproračunata. Takvi su zaista ono što Evanđelje zove »kvascem«, »solju zemlje« i »svjetlom svijeta«. O njima ovisi budućnost Crkve i domovine.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA)

11. V. 1989 – Ivan Jurak: Iscjeljivanje savješću (uz video-film o filipinskim iscjeliteljima)

18. V. 1989 – Tvrtko Klarić: Bologna – Zagreb: korijeni prijateljstva

Ćiro Truhelka kao arheolog – prethistoričar

U povodu 124. godišnjice rođenja i 100. obljetnice osnivanja Zemaljskog muzeja u Sarajevu

Kad je Benjamin Kállay, zajednički ministar financija, potaknut postojanjem amaterskog Muzejskog društva u Sarajevu, odlučio da se pokrene osnivanje Zemaljskog muzeja za okupiranu Bosnu i Hercegovinu, obratio se Isi Kršnjavom s molbom da izradi potrebni elaborat i da mu preporuči mladog kustosa za rad na osnivanju muzeja. Kršnjavi je odmah preporučio dvadesetjednogodišnjega Ćiru Truhelku koji je dovršavao rad na disertaciji (o Andriji Meduliću) i bio tik pred završetkom studija. Truhelka se već 1886. g. našao u Sarajevu i preuzeo brigu oko osnivanja Muzeja, što se ostvarilo 1888. g. Iako odmah imenovan tajnikom već postojećeg Muzejskog društva i vrlo opterećen administrativnim poslovima, već je krajem 1886. g. zatražio od vlade u Beču novac za iskopavanja, za studijska putovanja po Bosni i za povećanje muzejskih zbirki nabavkom eksponata. U to je vrijeme Kosta Hörmann, kasniji direktor Zemaljskog muzeja, bio vladin referent u Sarajevu i Truhelka je putem njega upućivao svoje zahtjeve vladi, ali u muzejskim je poslovima bio posve samostalan.[1]

Kako su već 1880. g., prigodom izgradnje ceste Podromanija – Višegrad, na glasinačkoj visoravni bili pronađeni prvi arheološki nalazi i to vrlo značajni i atraktivni (znamenita brončana votivna kolica u obliku ptice i grčka ojnohoa – oba su nalaza, naravno, poslana u Beč, gdje se i danas nalaze u Prirodoslovnom muzeju), Truhelka je bio privučen upravo na to arheološko područje. Dinamičan i poduzetan, kakav je bio, Truhelka je iste godine naišao i na znameniti arheološki kompleks prethistorijskih naselja na periferiji Sarajeva Debelo Brdo–Zlatište–Sokbunar i njegovo je značenje dobro sagledao već pri rekognosciranju. Odmah je izvršio malo sondiranje tog terena i tako, kako sam izvještava, »sakupio dosta materijala koji je značio početak buduće ogromne prethistorijske zbirke«.[2]

Kako je već u to vrijeme bila vrlo razgranata djelatnost raznih tragača za blagom po cijeloj Bosni i Hercegovini, a oni su često razarali ili u najmanju ruku oštećivali lokalitete, Truhelka je odmah započeo s rekognosciranjem vrlo širokog područja. Rano je otkrio mnoge lokalitete na kojima se kasnije sistematski radilo i počeo raditi sa suradnicima Franjom Fiala i Vaclavom Radimskim.[3]

Iako se 1887. i 1888. g. bavio intenzivno i proučavanjem srednjovjekovnih spomenika (Tešanj, Gračanica, Bihać, Travnik, Banja Luka), što je sve bilo povezano sa studijskim putovanjima i radom na terenu, a zauzimali su ga znatno i poslovi oko osnivanja Zemaljskog muzeja, 1888. g. započeo je s iskopavanjima na Glasincu. Od samog je početka sagledao značenje glasinačke visoravni, uočio odnos brojnih gradina i njima pripadajućih grobova u gomilama (tumulima, humcima) i shvatio da je suočen s bogatom ostavštinom kulture Ilira. Izradio je kartu izvjesnog broja gradina i skupina tumula i ona je kao prva podloga poslužila za daljnja istraživanja i nadopune.[4] Obilazio je i opisivao gradine, sondirao suhozidne bedeme i tako dao prve

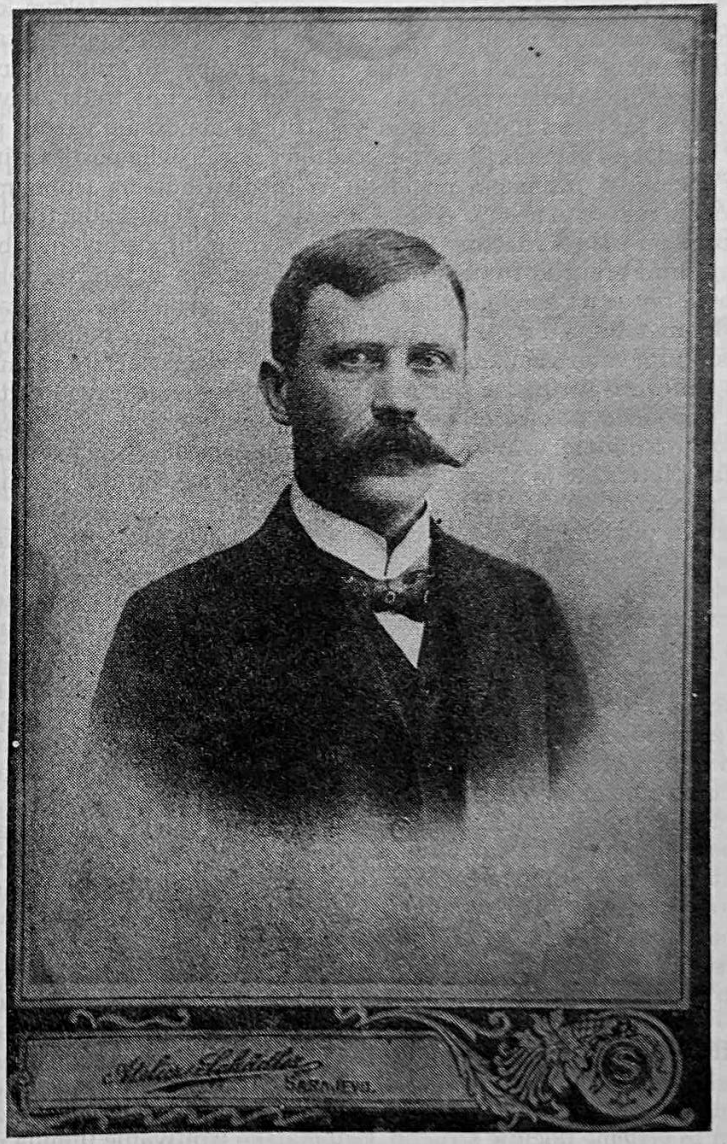

Iz zrelih godina, Sarajevo: pred I. svjetski rat ili u toku rata

znanstvene podatke o toj karakterističnoj vrsti naselja koja sve do naših dana predstavlja predmet živog znanstvenog interesa. Pažnju je odmah posvetio konstrukciji tumula i ritualu ukopa, a prema tadašnjem načinu objavljivanja donio je najvažnije tipove nalaza po vrstama, a ne prema modernijem sistemu po grobnim cjelinama. Već od tih prvih terenskih radova pokazalo se koliko je bilo dragocjeno njegovo crtačko umijeće, jer je sam crtao terenske situacije, kao i nalaze za objavu, sve vrlo kvalitetno.[5] Najvažnijim nalazima, kao npr. grobu kneza s korintskom kacigom iz Arareve gomile, posvetio je punu pažnju i pažljivo ga izdvojio i opisao kao cjelinu, od načina konstrukcije tumula i izvođenja rituala pokopa, do grobnih priloga koje analizira i uspoređuje s drugim nalazima. Njegovim podacima treba zahvaliti da je 80 godina kasnije taj važni nalaz mogao poslužiti za donošenje važnih povijesnih zaključaka.[6] Razdvojio je importirane od lokalnih tipova i ovim posljednjima posvetio posebnu pažnju u zasebnom poglavlju, naročito fibulama (sponama) – tom karakterističnom rekvizitu nošnje. Nije se, doduše, bavio detaljnijom tipološko-kronološkom obradom nalaza, datirao ih je samo okvirno u halštatsko doba, ali je s mnogo pažnje interpretirao funkciju pojedinih predmeta u želji da rekonstruira nošnju ili način borbe na temelju bojne opreme. Tu je ujedno pokazao svoj afinitet za etnografsku metodu, a u svojim se htijenjima, iako na nivou tadašnjih saznanja, približio modernim valorizacijama arheološke građe[7] U zaključnim razmatranjima dao je malu sintezu o Ilirima, a glasinačku grupu pripisao ispravno Autarijatima. Okvirno, ali pogođeno, pozabavio se i onomastičkim pitanjima. Glasinačku je kulturu smatrao autohtonom, cvat joj smjestio u starije željezno doba naglašavajući da nije doživjela ni latenizaciju ni romanizaciju, što su sve zaključci koje su i najnovija istraživanja potvrdila.

Na Glasincu je radio tri godine uzastopce i o rezultatima izvještavao stručnu javnost sa za naše današnje pojmove zadivljujućom ažurnošću.[8] Daljnje istraživanje Glasinca prepustio je svom suradniku F. Fiali koji je tamo redovito radio od 1892. pa do svoje rane smrti 1898. g. O prestanku Truhelkinog rada na Glasincu objavljen je, u povodu jubileja osnutka Zemaljskog muzeja, a u okviru kratkog prikaza o Truhelki, jedan novi podatak iz pera Borivoja Čovića, vrijednog i zaslužnog proučavatelja glasinačkog materijala.[9] On tvrdi »neki metodološki nedostaci koje je u Truhelkinom radu zapazio M. Hoernes bili su povod da se, na Hoernesov prijedlog, Ć. Truhelka ukloni s dužnosti rukovodioca radova na Glasincu«. Moram priznati da me taj podatak zacudio i neugodno dirnuo, ne samo zato jer se našao u tekstu koji treba valorizira. rad čovjeka koji je 36 godina radio u ustanovi, od samog njezinog nastanka i položio temelje najvažnijim zbirkama, znanstvenom istraživanju i znanstvenoj publicistici u Bosni i Hercegovini, a punih 16 godina bio na čelu Zemaljskog muzeja, nego i zbog toga jer se pojavio prvi put! To je podatak s velikom težinom i treba ga proanalizirati.

Na više se mjesta dosada u stručnoj literaturi sintezno govorilo o Glasincu i njegovim ranim istraživačima. U tim radovima, posebno u poglavljima tipa »Istorijat istraživanja« trebalo je očekivati takav podatak, jer su takve studije namijenjene stručnom čitateljstvu i popraćene bilješkama. Međutim, u kataloškoj sinteznoj obradi i revalorizaciji glasinačkog materijala iz 1956. g. autori Benac i Čović takav podatak nisu naveli. Dapače, za 1888. g., kada je Truhelka počeo s istraživanjima, navode da »u to vrijeme počinje stručno, sistematsko ispitivanje tumula na Glasincu.« Ni slijedećih godina u stručnim objavama i znanstvenim raspravama koje se izričito tiču glasinačkog materijala i problematike, takav se podatak nije navodio.[10] Navodi se dakle sada, u godini slavlja, u »Spomenici Stogodišnjice rada Zemaljskog

muzeja Bosne i Hercegovine« (str. 40). Dosta kratak članak o Truhelki odnosi se i inače vrlo kritički prema njegovom djelu i znanstvenim dostignućima. Ovdje se, naravno, ograničavamo samo na područje rada na prethistorijskoj arheologiji. Pokušamo li analizirati mogućnost kako bi Hoernes dao takav prijedlog za »uklanjanje s dužnosti rukovodioca radova« ostaje nam kao jedini mogući službeni put posredovanje preko ministra Kállaya. On je naime bio Truhelki neposredno pretpostavljen i s njime održavao vrlo dobre odnose. Ujedno, M. Hoernes je bio imenovan konzultantom za znanstvena pitanja u Zajedničkom ministarstvu financija u Beču i kao takav mogao je zaista dati svoju ocjenu Truhelkinog rada. Međutim, s obzirom na ozbiljnost takve izjave, koja je u ono doba mogla biti samo najozbiljnije shvaćena, teško je vjerovati da bi Truhelki kasnije bila povjerena druga, čak i znatno opsežnija iskopavanja, kao npr. ona u Zenici, Stocu i Donjoj Dolini (sve u godinama između 1890. i 1900). Uostalom tko je zamijenio Truhelku na istraživanju Glasinca? Đorđe Stratimirović u 1891. g. koji nije ni u kojem pogledu radio od Truhelke bolje ili dokumentiranije, a od 1892. g. F. Fiala, kemičar i botaničar po struci. Od njega se, unatoč njegovih nespornih velikih zasluga za arheološka istraživanja u Bosni, pogotovo na Glasincu, kako se kasnije pokazalo, nikako unaprijed, s obzirom na njegovu stručnu spremu i gotovo nikakvo iskustvo, nije moglo pouzdano očekivati dobre rezultate.

Hoernes je, uostalom, na izvjesni način prigovorio Truhelkinom radu na Glasincu već 1889. g. prigodom vlastite objave glasinačkih nalaza u Saopćenjima Antropološkog društva u Beču.[11] U istom se svesku javljaju članci Truhelke i Hoernesa, Truhelka objavljuje rezultate svojih istraživanja, a Hoernes nalaze koje su austrijski oficiri prigodom službenog boravka pri gradnji cesta iskopali u glasinačkim tumulima. Ti su nalazi naravno bili poslani u Beč, gdje se i danas zajedno sa znamenitim glasinačkim votivnim kolicima nalaze. Hoernes nije štedio pohvale tim oficirima, a od njih pribavljeni materijal objavio je i interpretirao na nivou koji ne diferira znatnije od Truhelkinog; cijeli je članak završio s interpretacijom uloge glasinačke grupe koja zaostaje za shvaćanjem mladog početnika Truhelke. Posve sam svjesna Hoernesova značenja za opći razvoj evropske prethistorije i njegove uloge i zasluga za unapređenje arheoloških istraživanja na području Monarhije, ali Truhelkina se sinteza iz 1889. g. o značenju Glasinca pokazala s današnjeg aspekta naših znanja daleko točnija i nadahnutija od Hoernesove. Dalje u svom članku Hoernes je, izjednačivši Truhelkin rad s iskopavanjem oficira Lexe, Brudla i Glossauera, prigovorio svoj četvorici da rade bez dovoljno sistema i dokumentacije. Tko pažljivije pročita Hoernesov članak, moći će osjetiti njegovu laganu nervozu prema Truhelki.[12] Pitam se da li zbog toga što su svi nalazi koje je otkrivao Truhelka stizali u Zemaljski muzej, a ne kao nekoliko godina ranije u Beč? Da nisam prema Hoernesu nepravedna, svjedoče ugovori koje su bečki arheolozi u to vrijeme, a i nešto kasnije, održavali s amaterom i prekopavačem Jernejem Pečnikom u Dolenjskoj. Još 1894. g. kopaju se po narudžbi Beča i uz vodstvo Hoernesova brata Rudolfa dva tumula na Marofu u Novom Mestu, a materijal odlazi u Beč, gdje je i danas. Iz korespondencije J. Pečnika sa J. Szombathyjem proizlazi da je i posve nestručna osoba mogla mirno otvarati i bez dokumentacije vaditi nalaze, ukoliko su vrijedni nalazi bili slani u Beč.[13] S tog stanovišta gledano mislim da bi i te kako trebalo zahvaliti i Truhelki i svim ostalim stručnjacima (zaista entuzijastima) u ranim godinama Zemaljskog muzeja koji su omogućili da bogati nalazi iz Bosne i Hercegovine ostanu u Bosni i da budu dokumentirani na takav način da se i u najnovije vrijeme na podlozi tog materijala mogu donositi moderne valorizacije i sinteze.[14] Dovoljna je usporedba sa situacijom

u Sloveniji, gdje su ogroman društveni novac te rad i požrtvovnost pojedinaca morali biti uloženi da se popišu, prostudiraju i iscrtaju svi izvanredno bogati nalazi koji su iz Slovenije definitivno otišli u zbirke mnogih evropskih, pa i američkih muzeja.[16] Na taj je način materijal spašen za slovensku znanost, ali malo, zapravo nikakve nade nema da će ti nalazi biti ikada vraćeni zemlji svog porijekla. Kolika li je prednost bila raditi posljednjih decenija u bogatim zbirkama Zemaljskog muzeja!

Na svaki način, da završim, dr. Čović koji je izabrao godinu proslave stogodišnjice Zemaljskog muzeja, a time i proslave ljudi koji su taj Muzej stvarali, da iznese najširoj javnosti novi podatak o Truhelkinom radu, u tekstu koji sukladno svojoj vrlo širokoj namjeni nema bilježaka, ostaje nam dužan navod dokumenta o Hoernesovom prijedlogu da se Truhelka ukloni s dužnosti rukovodioca radova na Glasincu. Da sam Truhelka nije prema M. Hoernesu osjećao nimalo lošeg raspoloženja, svjedoči vrlo lijep, pohvalan i zahvalan nekrolog iz Glasnika za 1917. g.

Teško je vjerovati da bi Truhelka upravo tih godina na prijedlog R. Virchowa bio izabran dopisnim članom Njemačkog antropološkog, etnološkog i prehistoričkog društva u Berlinu, da je postojala tako negativna ocjena njegovog rada. Uskoro je bio i dopisni član Antropološkog društva u Münchenu i Društva šleskih starina u Wroclawu (tadašnji Breslau), Carskog arheološkog društva u Petrogradu i Moskvi, te Danskog društva nordijskih arheologa.[16]

Vjerojatnije je da su 1891. g. Truhelku vrlo zauzele pripreme za veliku izložbu narodnih nošnji Monarhije, na kojoj su bosanski izlošci bili izvanredno primljeni i visoko ocijenjeni. Istovremeno je, uz veliko Truhelkino zalaganje, nastajala i znamenita sarajevska etnografska zbirka. 1896. g. bila je opet Milenijska izložba u Budimpešti i na njoj uređen posebni paviljon za Bosnu i Hercegovinu. Ponovno veliki uspjeh i nakon neumorna rada Truhelka je bio odlikovan visokim ordenom. Slijedeće je godine Zemaljski muzej sudjelovao na Svjetskoj izložbi u Bruxellesu, vrlo uspješno, pa na jubilarnoj izložbi u Beču i napokon na svjetskoj izložbi u Parizu 1900. g.[17] Ako čovjek prelista Glasnike Zemaljskog muzeja u tim godinama i vidi kojim se sve temama vezanim uz arheološka iskopavanja Truhelka bavio, tada mu prepuštanje istraživanja na Glasincu suradniku Fiali, kojeg je neobično štovao, izgleda posve normalno. Tim više što je Truhelka vrlo rado okupljao suradnike, veselio se njihovom uspjehu i zalagao za objavljivanje njihovih rezultata.

Posebnu je pažnju Truhelka posvetio objavljivanju skupnih nalaza bakrenih ili brončanih predmeta – ostava. Poznavajući vrlo dobro evropsku stručnu literaturu, pogotovo opsežno i važno djelo o ostavama u Madžarskoj J. Hampela, Truhelka je u toj domeni dao značajan doprinos.[18]

Vrlo je često bio prinuđen smjesta odlaziti na teren zbog zaštite nalaza i nalazišta. Tim se zadacima uvijek bez otezanja odazivao i spasio tako velik broj vrlo značajnih nalaza. Ovdje ističemo nalazišta u Tešnju i Velikom Mošunju koja je i objavio. U više mu se navrata u zlo upisivalo što je proučavajući i objavljujući prekrasan nalaz – jedinstvenu ostavu luksuznog oružja iz Velikog Mošunja, jedan predmet krivo rekonstruirao i interpretirao. Radi se o pektoralnom ukrasu s privjescima kojega je dio rekonstruirao u peschiera fibulu (fibulu u obliku violinskog gudala).[19] S obzirom na to da je nalaz nestručno izvađen iz zemlje, bez prisustva arheologa i da su ti dijelovi bili oštećeni i rastavljeni, takva se pogreška mogla desiti. Zanimljivo da je na tu Truhelkinu pogrešku prilično drastično upozorio J. Korošec koji je inače i sam imao problema s interpretacijom nekih svojih terenskih situacija, da spomenemo problem oko interpretacije tzv. staroslavenskog svetišta na Ptujskom gradu.[20] No naravno da ta pogreška ne može umanjiti Koroščev cjelovit i značajan znanstveni

doprinos. Korošec je isto tako posve krivo interpretirao mošunjski mač (kao rimski gladius), pa je tako Truhelkina prvotna objava s datiranjem u kasno brončano doba daleko točnija. Međutim, bilo bi krajnje neumjesno prigovoriti Korošču zbog interpretacije i njegovog viđenja tog nalaza. Stoga se čudimo ocjenama Truhelkinog rada, opet u jubilarnom tekstu Spomenice: »...Truhelki se zaista mora zamjeriti ... u nekim slučajevima i nekorektnost u interpretaciji nalaza nakon iskopavanja.« »Najzad, nedopustive intervencije na materijalu pomoću kojih je izveo rekonstrukciju fibule iz ostave Veliki Mošunj na granici su naučnog falsifikata i ne služe mu na čast, pogotovo što je u to doba (1913) već bio zreo naučni radnik.«[21]

Truhelka je u stvari otkrio, sačuvao i na evropskom nivou objavio niz ključnih nalaza za prethistoriju Bosne i Hercegovine, izvodio je to vrlo ažurno, uz izvrsne crteže i fotografije, navodeći sve njemu raspoložive podatke i dajući svoju interpretaciju koja je u velikom broju slučajeva bila točna i domišljata. Najveći broj nalaza koje je otkrio i obradio predstavljaju i danas ključni materijal u rješavanju važnih pitanja.

Tako je 1899. g. u Gorici kod Posušja u zapadnoj Hercegovini otkrio izuzetnu prethistorijsku kultnu arhitekturu na području Jugoslavije.[2] Što smeta da je smatrao da je našao krematorij, kada je ostavio dokumentaciju o tlorisu i karakteristikama građevine, spasio, opisao i objavio sav materijal nađen u jednoj od prostorija, što je sve uz opis situacije na terenu omogućilo B. Čoviću da u tom nalazu prepozna tipično protohistorijsko svetište, kakva su brojna, posebno u našem stoljeću, otkrivena na jugu Balkana![23]

Najveća je arheološka iskopavanja Truhelka izveo u Donjoj Dolini na Savi nedaleko od Bosanske Gradiške. Sva tamošnja istraživanja promptno je objavljivao u svescima Glasnika, u nastavcima praktički iz godine u godinu, s najsvježijim podacima i rezultatima, a sintezu na njemačkom jeziku na 152 stranice i sa 108 ilustracija (fotografija, crteža i planova) 1904. g.[24] Donja Dolina je bila dugotrajno sojeničarsko naselje na obali rijeke, veliko trgovište na putu iz Panonije i jugoistočnoalpskog područja na Balkan. Osnovano u vrijeme kasnog brončanog doba, pri kraju drugog tisućljeća prije Krista, trajalo je više stoljeća bez prekida i doživjelo u mlađe željezno doba adaptaciju svoje stare i autohtono razvijane kulture na nove forme i prilike keltske latenske kulture. Donja Dolina je ujedno primjer izvanredno sačuvanog prethistorijskog naselja sa sjajno očuvanim drvenim supstrukcijama i konstrukcijama kuća, neobično bogatim pokretnim nalazima iz naselja i iz u blizini otkrivenog groblja stanovnika »Gradine«. Do danas je Donja Dolina ostala najbogatije nalazište tog tipa koje je i u najnovijim studijama zadržalo ključno mjesto. Nigdje u našoj zemlji, pa i šire nisu otkrivene i istražene tako velike površine u naseljima te vrste kao u Bosni na prijelazu stoljeća: uz Donju Dolinu Ripač na Uni.

Truhelka je kopao vrlo brzo, otkrivao velike površine i savladavao veće tehničke probleme pri iskopavanju na samoj obali Save, osobito s obzirom na poplave rijeke. Veliku je pažnju posvetio dokumentiranju vertikalnih profila iskopa, tj. očitavanju arheoloških slojeva u njihovom vremenskom slijedu. Ti doista impresivni profili sačuvani su za nas u vrlo dobrim fotografijama, a Truhelkine domišljate interpretacije o životu i propasti naselja pobudile su u ono vrijeme znatan interes. Osim rekonstrukcija kuća, ostaci platformi od drvenih greda podignutih na drvenim pilotima pobodenima u zdravicu, te ostaci stepenica i mostića među kućama koje su bile podignute na drvenim platformama, dočaravali su vrlo živo izgled naselja i prilike u njemu.

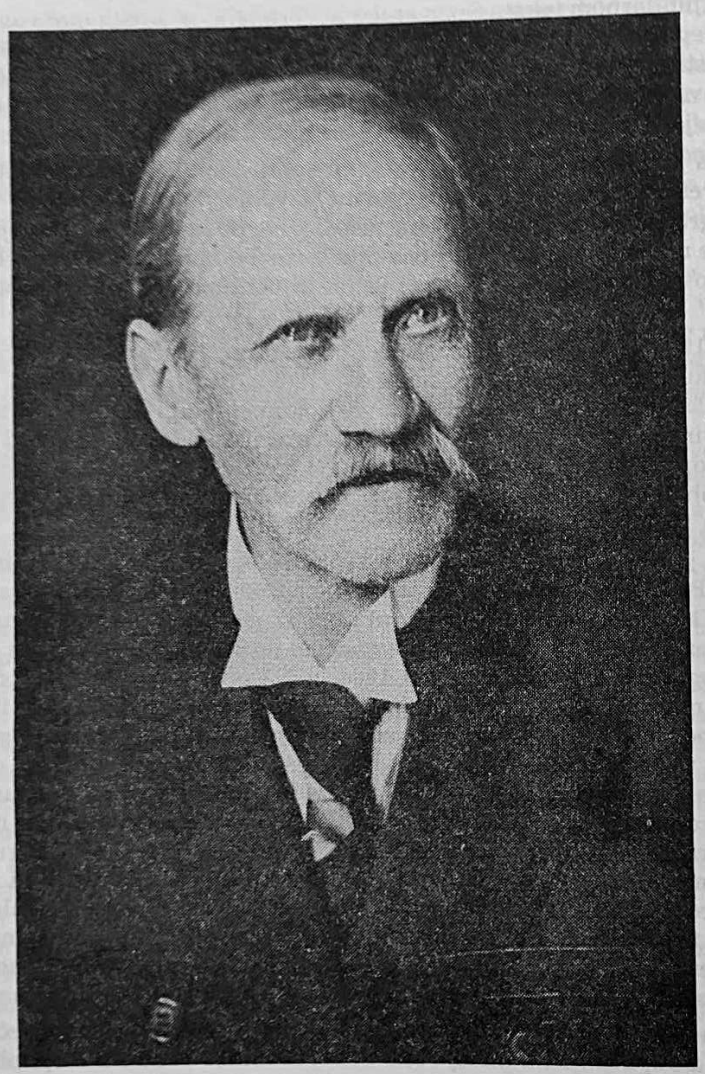

Jedna od posljednjih fotografija, Zagreb 1942

U Truhelkinim je objavama dosta jasno vidljivo da je Truhelka vodio podrobnu grafičku dokumentaciju o svojim iskopavanjima u Donjoj Dolini. Niz fotografija, tlorisa, horizontalnih i vertikalnih profila, rekonstrukcija cjelina i detalja bili su izrađeni na vrlo korektan način.[25] Promatrajući otkrivene moćne vertikalne profile Truhelka je bio posve svjestan njihovog značenja i uz poglavlje s interpretacijom horizontalnog profila razradio je zasebno poglavlje o vertikalnom profilu na 7 stranica velikog formata. Teško bi, dakle, bilo pristati na zamjerke da nije vodio računa o vertikalnom profilu i stratigrafiji, kako tvrdi Z. Marić[26]. Truhelka jedino nije signirao keramičke nalaze po dubinama, što je svakako propust, ali ne rijedak u njegovo vrijeme. Slično su postupali i Radimsky i Fiala, a i niz drugih zaslužnih istraživača. Truhelka je pri obradi donjodolinskog materijala surađivao interdisciplinarno s paleontologom, paleobotaničarom i geologom, tako da je izvještaj objavljen 1904. g. bio stvarno svestrano izrađen.

Kada je ranih šezdesetih godina Z. Marić pristupio modernoj valorizaciji donjodolinskog gradiva, nedostatak stratigrafskih podataka naveo ga je, prema njegovim riječima, na reviziona iskopavanja. Usporedimo li njegove male istražene površine i manje dubine iskopa s Truhelkinih 4.000m^2 i debljine slojeva 5 do 9 m, postaje jasno koliko su u naše vrijeme smanjene mogućnosti istraživanja. Marić je otkrio tzv. Starije naselje koje leži izvan Truhelkinog područja iskopavanja i to je glavni doprinos Maićevih revizionih radova. Međutim, zbunjuje činjenica da Marić pišući svoju sintezu o Donjoj Dolini nije ni ovdje iskoristio svoje vlastite stratigrafske podatke. To je jasno vidljivo iz tipoloških tabli koje donosi u svojem radu.[27] Marić svoje kronološke faze života u Donjoj Dolini zasniva opet samo na tipološkim razmatranjima, oslanjajući se u pretežnom postotku na grobove koje je otkopao i dokumentirao Truhelka. U tablama tipova od keramičkog materijala Marić često koristi površinske nalaze(!), minimalno materijala iz svojih novih iskopavanja, a na većini svojih 24 tipoloških tabli koristi cjeline koje je iskopao i objavio Truhelka. S Maićevom tvrdnjom da Truhelkine objave nisu bile popraćene »dubljom naučnom analizom i kronologijom«[28] ne bih se mogla složiti, jer smatram da su analize iz naselja na razini tadašnjih kronoloških saznanja (prema Montelijusovom sistemu), a neke se interpretacije i sada nakon 85 godina mogu samo nadopuniti, a nikako ne posve mijenjati.[29] Grobne je cjeline pažljivo objavio i opisao, naznačio položaj nalaza u grobu, ali ih osim latenskodobnih nije bliže datirao; neke od najbogatijih grobova prenio je u Zemaljski muzej, gdje i danas predstavljaju vrlo atraktivne izloške.

Truhelka je radio i na nizu manjih lokaliteta i u svojim je objavama tretirao najrazličitija razdoblja prethistorije od neolitika (Donji Klakar) do mlađeg željeznog doba (Plana, Vrućica, Mahrevići i Donji Laminci).[30] U novije su doba ti nalazi i njihove objave odigrali značajnu ulogu.

Prema meni raspoloživim podacima izgleda da je Truhelka na svim iskopavanjima prethistorijskih nalazišta neprestano bio osobno prisutan i da teren nije prepuštao drugima koji bi radili po njegovim uputstvima i povremenim nadzorom, što su činili mnogi tadašnji istraživači i što nije bilo ispravno. Po svemu se čini da se Truhelka nije štedio i da je savjesno kontrolirao sva svoja iskopavanja.

Iako je kao direktor ustanove bio vrlo zaposlen izgradnjom novih zgrada Zemaljskog muzeja zadnjih godina pred Prvi svjetski rat, uspio je svoje dvadesetogodišnje aktivno bavljenje istraživačkim arheološkim radom rezimirati u sintezi »Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prethističko«. Tekst tiskan u posljednjem mirnodopskom Glasniku tiskan je i kao separat u knjizi – vodiču po zbirkama nove postave Zemaljskog muzeja u novoj zgradi.[31] Po grafičkom, sadržaj-

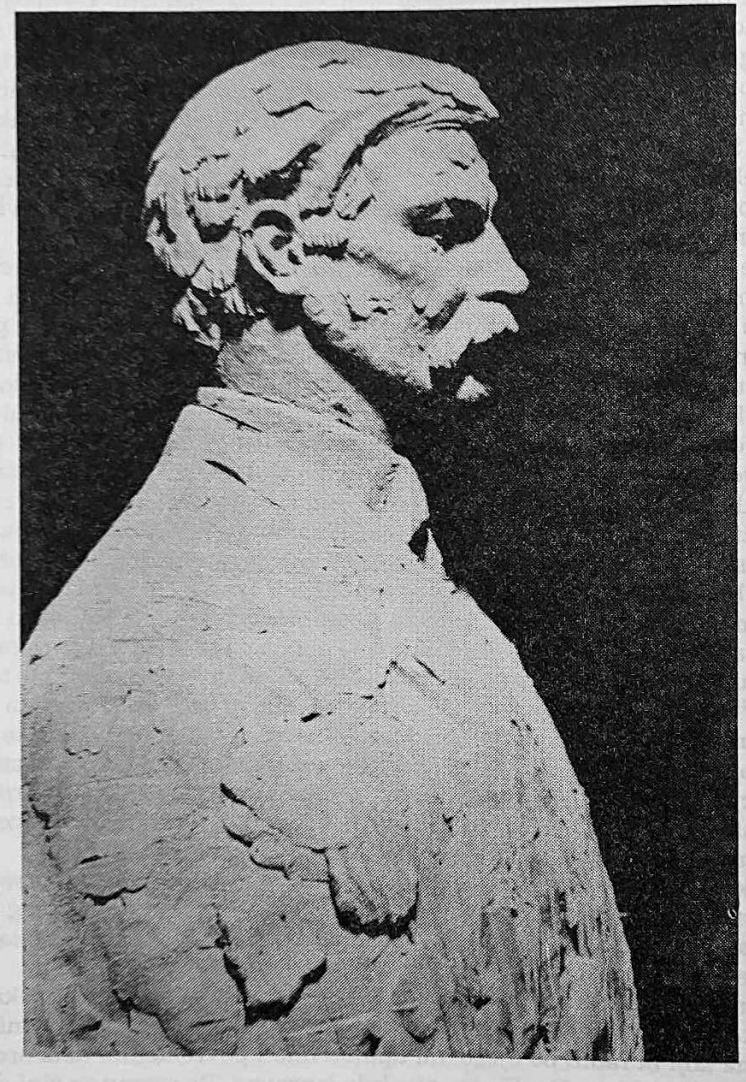

Spomenik Ćiri Truhelki od Vanje Radauša u Osijeku

nom i likovnom kvalitetu tog se kataloga ne bi postidjeli ni daleko veći i bogatiji onovremeni evropski muzeji! I time je zapravo Truhelkino djelovanje na području prethistorijske arheologije i završilo. Sve kasnije bavljenje odvijalo se u znatno nepovoljnijim prilikama i živjelo je od tih najplodnijih četvrt stoljeća njegovog djelovanja u Bosni i Hercegovini. Tako još jedan pregled u Starinaru 1922. g., kada je kao pedesetsedmogodišnjak bio ukazom penzioniran jer »zbog svojih političkih stavova u vrijeme austrougarske okupacije nije, razumljivo, mogao ostati na ovom položaju.«[32] Vjerujući da još nešto može učiniti za struku odazvao se pozivu da predaje arheologiju i povijest umjetnosti na novoosnovanom Filozofskom fakultetu u Skoplju.[33] Iz tih godina potječe niz sveščića njegovih skripata, među njima nekoliko posvećenih problemima prethistorijske arheologije, posebno balkanskih zemalja. Rukom pisana, pažljivo formulirana, iznoseći sva dotadašnja osnovna saznanja i pružajući informacije na nivou evropskih dostignuća, praćena dobrim crtežima, ta su skripta korištena nažalost samo za nastavu. Nikada nisu doživjela izdavanje i da budu upotrebljavana, a danas su pohranjena u Truhelkinoj ostavštini.[34]

Nesklonost i neobjektivnost u ocjeni Truhelkina rada koje su ga pratile za vrijeme života, a prate ga prema svemu sudeći do današnjih dana, imaju izgleda svoje uzroke van područja struke, pa ih ovdje trebamo ostaviti po strani, iako bi svakako zavrijedile analizu.

Na kraju bih dodala da do danas nije napisana Truhelkina biografija, što i nije jednostavan zadatak s obzirom na ogromni dijapazon njegova djelovanja. Neka prethodni reci budu shvaćeni kao skromni početni korak u pravcu valorizacije jednog segmenta njegovog opsežnog opusa.

BILJEŠKE

1. Ć. Truhelka, Uspomene jednog pionira, Zagreb 1942, (dalje Uspomene...) 62–64.
2. Ibidem, 66.
3. Radovi obojice istraživača susreću se u istim svescima Glasnika Zemaljskog muzeja i u »Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina« kao i Truhelkini radovi, a najnovije informacije o njihovom radu nalaze se u Spomenici stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 43–52.
4. Ć. Truhelka, Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac, Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosnien u. d. Hercegovina I, Wien 1893, 61–112.
5. Zanimljivo je da u Uspomenama ... tome ne posvećuje pažnju, vjerojatno je to, kao svestrano nadaren čovjek, smatrao običnom sposobnošću. O njegovom bavljenju slikanjem i crtanjem piše usput V. Kopač: Dr Ćiro Truhelka – povodom osamdesete obljetnice monografije Slavonski banovci, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXVIII, 1, Zagreb 1979, 39.
6. Kao primjer novih sinteza izrađenih na takvom pristupu navodim G. Schumacher–Matthäus, Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken, Marburg 1981 i P. Stary, Zur hallstattzeitlichen Bewaffnung circumalpinen Raumes, 63. Bericht RGK, 1982, 18 i d.
7. Vidi radove u priloženoj bibliografiji. Iako se radi o načinu objavljivanja građe koji bi mi danas nazvali prethodnim izvještajima, te su objave služile kao dobar izvor za daljnji rad velikom broju stručnjaka.
8. Spomenica Stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988, 40. – Iako je cijeli tekst o Ć. Truhelki potpisala Nada Miletić, označeno je da je dio teksta o radu na prethistorijskoj arheologiji izradio B. Čović.
9. A. Benac–B. Čović, Glasinac I i II, Sarajevo 1956 i 1957; B. Čović, Glasinac – 1957, rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinačkog tipa, GZM za 1959., 53–85; idem, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, GZM za 1963., 41–62; idem, Kneževski grobovi glasinačkog područja, »Sahranjivanje kod Ilira«, Beograd 1979, 143–169.
10 .M. Hoernes, Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, XIX, Wien 1899, 134–149, nota 1 na str. 135.

11. Ibidem, str. nota prigovara dvadesetčetvorogodišnjem Truhelki, koji već obavlja sijaset poslova, što nije pročitao godišnji izvještaj franjevačkog reda i tako saznao...

12. T. Knez, Novo Mesto – halštatski grobovi, Carniola archaeologica 1, 1986, 33–42.

13. Najbolji uvid pruža najnovija sinteza Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo, I–V, a posebno svesci IV i V iz 1983 i 1987. – Ovdje se, naravno ne možemo upuštati u citiranje strane literature.

Osobito se vidi u ediciji Katalogi Slovenije koje izdaje Narodni muzej u Ljubljani; T. Knez, o. c.

15. GZM XXIX, 1917, 301–304.

16. Uspomene... 96; za sva navedena članstva postoje povelje u Truhelkinoj ostavštini koja se čuva u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.

17. Uspomene... 99–102; povelje uz primljene ordene nalaze se također u Arhivu Hrvatske.

18. GZM II, 1890, 64–67; GZM IV, 1892, 80–83; GZM XVIII, 1906, 117–128; GZM XIX, 1907, 57–75; GZM XXV, 1913, 325–335.

19. GZM XXV, 1913, 325–335.

20. J. Korošec, Novitates Musei Sarajevoensis, Ser. II/1, 1945; idem, Staroslovansko svetišče na Ptujskem gradu. Dela SAZU 1951; Z. Vinski, Ali je odkrito v Ankoni Staroslovansko svetište? Naši razgledi IX, 14, Ljubljana 1960, 328.

21. Spomenica. Sarajevo 1988, 41.

22. Ovdje nismo uzeli u obzir još nedovoljno proučenu navodno srednjobrončanodobnu arhitekturu Mali sv. Anđeo kod Poreča, vidi Praistorija jugoslav. zemalja, sv. IV, 234, s. 17; Ć. Truhelka, GZM XI, 1899, 339–395.

23. B. Čović, Od Butmira do Ilira, Sarajevo 1976, 252–254.

24. WMBH IX, 1904, 3–156; WMBH XI, 1909, 3-27.

25. Z. Marić, Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne, GMZ za 1964., 5–82.

26. Ibidem, 6.

27. Dobri primjeri su interpretacija mača tipa Apa i tipovi fibula koji slijede u tekstu, WMBH IX, 1904, 67 i d.

28. GZM XVIII, 1906, 449–462; GZM XXI, 1909, 425–441; Izuzmemo li radove prethistoričara iz Zemaljskog muzeja koji su se u svom radu obilato koristili rezultatima i podacima iz Truhelkinih istraživanja, spominjemo ovdje autore kao Maju Parović-Pešikan i Rastka Vasića; među nizom radova R. Vasića ističemo studiju »A Note on the Lanceolate Fibulae« u Archaeologia Iugoslavica 16, 1975, 14-16 u kojoj se neposredno koriste Truhelkini rezultati rada u Mahrevićima.

29. GZM XXIV, 1914; vodič-katalog izašao je pod istim naslovom i iste godine.

30. Spomenica, 39; Dekret o penzioniranju izdan je 16. 5. 1922. g. i potpisao ga je za Ministarski savjet kralj Aleksandar I. Sačuvan je u Truhelkinoj ostavštini.

31. N. Majnarić-Pandžić, Ćiro Truhelka-profesor arheologije i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Skoplju, Regiones Paeninsulae Balcanicae et Proximi Orientis, Bamberg 1988, 415-424.

32. A. Čebotarev, Rukopisna ostavština Ćire Truhelke, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XIX, 3, 1987, 76-77.

Bibliografija radova iz prethistorijske arheologije

Glasnik Zemaljskog muzeja (dalje GZM) I, Sarajevo 1889, *Gromile na Glasincu*, knjiga I, str. 23-35; *Predhistorijski predmeti sa Glasinca*, knjiga III, 26-44.

Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft XIX, Wien 1889, *Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, str. 24-45.

GZM II, 1890, *Predhistorijski nalaz iz Podzvizda*, 64-67; *Kopanje starina na Glasincu u godini 1889, 68-95; Običaj maceriranja mrtvaca u jednoj predhistorijskoj gromili kod Foče*, 104-109; *Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890*, 386-401.

GZM III, 1891, *Prehistoričke gradine na Glasincu*, 306-315.

GZM IV, 1892, *Dvije starine iz bakrenog doba i sjekira od mjedi, nađene u Bosni*, 80-83.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina (dalje WMBH) I, Wien 1893, *Ein Depotfund der Bronzezeit aus Šumetac bei Podzvizd* (Bezirk Cazin), 35-38; *Hügelgräber und Ringwälle auf der Hochebene Glasinac*, 61-112; *Zwei Kupferbeile und ein Bronzebeil aus Bosnien*, 315-317; *Ein Steinkistengrab bei Barakovac* (Foča), 321-323.

GZM V, 1893, *Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba*, 111-116; *Opaske o megalitičkim gromilama hercegovačkim*, 231-235; *Neke starine iz prozorskog kotara*, 311-313.

GZM VI, 1894, *Broncani šljem od Vrankamena kod Krupe*, 491-494.

WMBH III, 1895, *Prähistorische Bronzen aus dem Bezirke Prozor*, 510-512; *Steinkisten-Tumuli in der Hercegovina*, 512-516.

GZM XI, 1899, *Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (ljubuškog kotara)*, 339-395.

GZM XIII, 1901, *Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini. (Tečajem godine 1900)*, 1-29; *Prehistorička sojenica u koritu Save kod Dônje Doline*, 227-287.

GZM XIV, 1902, *Sojenica u Dônjoj Dolini (Drugo iskopavanje godine 1901)*, 129-144; (nastavak) 257-274; (nastavak) 519-539.

WMBH VIII, 1902, *Zwei prähistorische Funde aus Gorica (Bezirk Ljubuški)*, 3-47.

GZM XV, 1903, *Sojenica u Dônjoj Dolini (Treće iskopavanje godine 1902), 143-151; (nastavak) 373-383; (nastavak) 529-558.*

GZM XVI, 1904, Sojenica u Dônjoj Dolini. Četvrto otkopavanje god. 1903., 91-98; (nastavak) 225-235; (nastavak) 414-447.

WMBH IX, 1904, *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška). Bericht über die Ausgrabungen bis 1904*, 3-156.

GZM XVIII, 1906, *Sojenica u Dônjoj Dolini. Peto otkopavanje god. 1904*, 99-106; (nastavak) 217-228; (nastavak) 343-348; *Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini*, 117-128 *(Bakreni nalaz iz Griče)*; 265-275 *(Nalaz broncane dobe iz Drenova dola); Prethodno izvješće o neolitskom naselju u Dônjem Klakaru*, 449-462.

GZM XIX, 1907, *Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini*, 57-75 *(Bakreni nalaz iz Karavide, Bakreni poklad iz Kozarca, Bakreni nalaz sa Lohinje, Nalazi broncane dobe iz Tešnja i okolice).*

GZM XXI, 1909, *Gromila latenske dobe u Mahrevićima, kotar Čajnica*, 425-441.

WMBH XI, 1909, *Der Pfahlbau von Dônja Dolina. Nachtragsbericht über die Grabungen im Jahre 1904.*, 3-27; *Prähistorische Funde aus Bosnien*, 28-74.

WMBH XII, 1912, *Ein Tumulus der La-Tène-Periode in Mahrevići (Bez. Čajnica)*, 12-28.

GZM XXV, 1913, *Jedan odličan nalaz broncane dobe iz Velikog Mošunja* (Laštva), 325-335.

GZM XXVI, 1914, *Kulturne prilike Bosne i Hercegovine u doba prehističko*, 43-140.

Starinar, 3. serija, I, Beograd 1922, *Osvrt na prehistorički rad u Bosni*, 22-32.

Glasnik Skopskog naučnog društva V, Skoplje 1929, *Grobnica iz halštatskog doba u Vučjem dolu.*

Ćiro Truhelka kao numizmatičar

Naši stari znali su vrlo dobro da valja poštivati poznatu poslovicu »*de mortuis nihil nisi bene*«. Osobito bi to pravilo trebalo primjenjivati kad se govori o ljudima koji su zaslužili ne samo trajnu hvalu nego i divljenje radi svoje učenosti i vanredne marljivosti kao i poštenja u pristupu svom poslu. Na žalost tu i tamo, svakih dvadesetak ili više godina, javljaju se iz Bosne i Hercegovine, baš iz muzeja koji je pomogao stvoriti, dosta subjektivne i neopravdane kritike usmjerene na adresu Ćire Truhelke (1865-1943) i njegovog rada (cf. Z. Marić 1964; N. Miletić 1988). Jer Truhelka nije mogao biti drugačiji od drugih svojih kolega suvremenika i nije baš nikako mogao primjenjivati metode koje su donijeli kasniji istraživači. Učenjaka njegova kalibra možemo i moramo mjeriti samo mjerilima njegova doba, ali, ako to učinimo i današnjim standardima, on ostaje izuzetna pojava ne samo u europskim nego i svjetskim razmjerima. Kako bi bilo da Schliemannu prigovorimo da nije primjenjivao metodu C14 ili fotogrametriju?

U kratkim ćemo crtama pokušati prikazati manji dio vrlo opsežnog opusa Ć. Truhelke (nešto manje od dvije stotine naslova!), koji se odnose na numizmatiku, jer bi za detaljnu analizu bila potrebna studija.

Prvi rad koji je nastao nakon Truhelkina dolaska u Bosnu bila je objava vrlo značajnog skupnog nalaza brončanog novca Egipta, Kartage, Numidije, te Sirakuze, Emporije u Hispaniji, kao i grumenja bronce i teške italske valute iz Vrankamena kraj Krupe. Ovaj je rad izašao na ćirilici (Ć. Truhelka 1889) i na njemačkom jeziku (Ć. Truhelka 1893), no šteta je što ne postoji pravi katalog iskopanog materijala, jer se ova važna ostava još i danas spominje u svjetskoj numizmatičkoj literaturi. Iste je godine Truhelka publicirao i bakreni novac iz god. 1688/89, koji je po svoj prilici u Sarajevu dao kovati Husein-paša (Ć. Truhelka 1889a; Ć. Truhelka 1894b). Slijedeći ga pak rad s područja numizmatike dovodi u domenu, koja ga je ustvari i najviše zanimala, a to je srednjovjekovni novac Južnih Slavena. Bio je to katalog bosanskog, srpskog i bugarskog novca, koji se do tada bio skupio u Zemaljskom muzeju u Sarajevu (Ć. Truhelka 1894; Ć. Truhelka 1896). Opisu ovog novca, uglavnom kovanog između XII. i XV. stoljeća, prethodio je uvod, u kojem je Truhelka, kao odličan poznavalac, dao najvažnije podatke o kovanju novca u staroj Bosni.

Godine 1894. Truhelka nastavlja svoje proučavanje našeg orijentalnog novca i kao nastavak članku o novcu Husein-paše iz 1688/89. daje opis još jednog primjerka bakrenog novca kovanog za turske vladavine u Bosni i to god. 1683 (Ć. Truhelka 1894a). I ovaj je članak objavljen na njemačkom jeziku (Ć. Truhelka 1896a).

Najvažnije djelo Truhelkino »Slavonski banovci« (Ć. Truhelka 1897; 1899) objavljeno je god. 1897. Da je samo to napisao, također bi mu u hrvatskoj numizmatici pripadalo zaslužno mjesto. U njemu je detaljno i sustavno obradio novac kovan u Slavoniji od strane banova, hercega i kraljeva. Počevši s prikazom historijskih događaja i novčarstva u Slavoniji, u slijedećem poglavlju prešao je na novčane vrednote i utege tog vremena. Kako je tzv. banovce želio obraditi sa svih aspekata, obradio je i stare račune, heraldičke motive, legende i sigle na novcu, ali i njihovu težinu

Damir Mataušić: Ćiro Truhelka (1987)

Rever medalje s prethodne strane

i finoću srebra (poglavlja III-VII). U osmom poglavlju opisuje novac s grbovima pojedinih banova, u devetom ugarski novac kovan po uzoru slavonskih banovaca, a u desetom nalazimo kataloški pregled banovaca. Kao dodatak (poglavlja XI-XII) daje popis banova i tekst sedamnaest listina iz vremena između 1253. i 1384. koje sadrže podatke važne za poznavanje novčarstva u Slavoniji.

»Slavonski banovci« su odmah bili dobro primljeni. O toj studiji je odmah pisao *Agramer Tagblatt* (12/1897, *128*, 9-10), a Ferdo Šišić je u *Narodnim novinama* (F. Šišić 1897) dao svoju ocjenu ne samo Truhelkinog već i Nuberovog rada slične tematike, objavljenog u istom godištu *Glasnika Zemaljskog muzeja* (K. Nuber 1897). »Slavonski banovci« poslužili su kao temelj poznatom numizmatičaru Ivanu Rengjelu na kojem je izgradio svoj Corpus slavonskog novca (I. Rengjeo 1959). S obzirom da su »Slavonski banovci« tiskani i na njemačkom jeziku, bili su pristupačni i svjetskim numizmatičkim krugovima, tako npr. D. M. Metcalf, danas ponajbolji stručnjak za novčane prilike Balkana u Srednjem vijeku, piše da Truhelkina monografija sadrži zadivljujući detaljni katalog varijanti, te da je mnogo značajnija od Nuberove (D. M. Metcalf 1965: 147-148). Jedino smatra da je sustav nizanja u Truhelkinom katalogu izrazito nespretan. U novije vrijeme mađarski znanstvenik G. V. Székely o ovom djelu govori slijedeće: »Truhelkina studija bila je prva koja je na temelju dubokog, temeljitog istraživanja težila k sveopćem ispitivanju slavonskih novaca. On je svoju pažnju usmjerio ravnomjerno studiju pisanih izvora, kao i proučavanju novca. On se zanimao pitanjem regalnog prava rudarenja, prava kovanja novca, tzv. *lucrum camerae,* te je ispravno uzeo u razmatranje i podatke u vezi s kovnicama novca, njihovom upravom, s banovima i komornim grofovima. Vrijeme trajanja kovanja slavonskih banovaca stavio je, na temelju pisanih izvora, u vremensko razdoblje koje se proteže od sredine XIII, sve do polovice XV. stoljeća. Također je u obzir uzeo i u izvorima o banovcima spominjane težinske i računske jedinice. Veliku je pažnju posvetio proučavanju novca. Analizirao je sastavne dijelove prikaza na novcu (patrijarhalni križ, polumjesec i zvijezda, dvije okrunjene glave, kuna, kruna, ptice), dotakao se također pitanja slavonskog grba i marturine, te je također proučio i natpise na novcu. Na temelju znakova na novcu (sigle) postavio je kovove pojedinih vladara, pri čemu je u razmatranje uzimao i zaključke iz sastava skupnih nalaza novca... Svoju je pažnju proširio i na proučavanje težine i finoće kovine novca. On je bio prvi koji je proučio pojedinačne grbovne elemente na slavonskim banovcima i identificirao ih s grbovima pojedinih banova, te je time razradio i unutrašnju vremensku podjelu kovova. On je upozorio, da se tipovi banovaca iz vremena Bele IV. ponovno kuju početkom XIV. stoljeća i da su se slavonski novci oponašali i u drugim kovnicama. Na kraju svog rada skupio je tipove slavonskih novaca u opsežnom korpusu, pri čemu su mu značajnu pomoć dali nalazi iz Dunaszekcsö i Brdara. Redanje je pokazalo da unutar tipova i vladara postoje i varijante natpisa i sigli. U posebnom je dijelu donio i popis ugarskih novaca kovanih po uzoru na slavonske. Ova osobito temeljita obrada dopunjuje se popisom slavonskih hercega i banova, kao i popisom najvažnijih dokumenata koji se dotiču tih pitanja.« (G. V. Szekely 1979: 17-18).

Nakon stanke od pet godina Truhelka objavljuje skupni nalaz srebrnog dubrovačkog novca i novca bosanskih banova Stjepana I. i Stjepana II. Kotromanića iz Vranjske kod Bileće (Ć. Truhelka 1902). Kao dodatak je prikaz bosanskog novčarstva i podaci o kovanju novca u Bosni u vrijeme banova i kraljeva. Godine 1905. objavio je još dva važna nalaza novca. To su nalaz novca kraljeva Stjepana Tvrtka II. i Stjepana Tomaša s lokaliteta Prijeko kod Ribiča nedaleko od Konjica (Ć. Truhelka 1905; 1909) i nalaz srebrnih dubrovačkih groša starijeg tipa iz Gornjeg Vukov-

skog kod Kupresa (Ć. Truhelka 1905a). Obrađujući sustavno skupne nalaze novca doticao se mnogih pitanja u vezi s objavljivanim materijalom. U raspravi o nalazu turskih akči iz azijskih i balkanskih kovnica iz Makedonije (Ć. Truhelka 1919), pisao je o kovanju srebrnog novca u Bosni za vrijeme Turaka. Isto je tako objavio radnju o rudarskom zakonu sultana Sulejmana II. Veličanstvenog iz god. 1536, koji je regulirao odnose u rudnicima srebra i kovanju srebrnog novca u Bosni. Uz to dao je i svoj prijevod dijela tog zakona i komentar istog zakona, koji je objavio Fehim Spaho (*GZM* 23/1913: 133-149; 154-194). Truhelka se na isti zakon vraća još jednom (Ć. Truhelka 1936) i detaljno razrađuje svoj prijevod i daje objašnjenja o stručnoj terminologiji samog zakona, te ponovno ispravlja Spahin prijevod.

Truhelka je napisao i jednu recenziju o knjizi Nikole Mušmova, tada najznačajnijeg bugarskog numizmatičara, o novcu i pečatima bugarskih careva (Ć. Truhelka 1924; cf. također J. Petrović 1933). Truhelka je također bio odličan heraldičar, te je pisao članke o starim grobovima (*GZM* 1/1899: 73-76; 86-90; *Beogradske novine,* 2/1916, 285, 1-2) ili pečatima (*GZM* 2/1890: 239). Objavio je također dvije abraksas-geme (Ć. Truhelka 1893a; 1895; 1895a; 1897a).

Od numizmatičara su u novije vrijeme o Truhelki pisali V. Kopač (1979) i Gj. Krasnov (1980). Hrvatsko mu je pak numizmatičko društvo dalo godine 1987. u čast iskovati medaljicu u dvobojnoj kovini autora Damira Mataušića. Originalno i inventirano rješenje lica i naličja reproducirano je u spomen-izdanju časopisa *Numizmatika* br. 7 (1988). Truhelka je naime bio od godine 1932. dopisnim članom, a od god. 1935. počasnim članom Hrvatskog numizmatičkog društva – rame uz rame s Adrienom Blanchetom, Sir. George F. Hillom, Wilhelmom Kubitschekom, Augustom Loehrom, Sir George Macdonaldom, Costantinom Moisilom, Kurtom Reglingom i Milanom Rešetarom – a to govori samo za sebe.

Kao ilustraciju u prilogu objavljujemo nekoliko pisama Ćire Truhelke našem najvećem numizmatičaru Prof. Dru. Josipu Brunšmidu (1858 – 1929), kao i koncept jednog Brunšmidovog pisma Truhelki. Iz citirane korespondencije možemo nešto saznati o genezi »Slavonskih banovaca«, o nekim drugim numizmatičkim pitanjima, kao i međusobnom odnosu ove dvojice učenjaka.

PRILOZI

I.

(Pismo Ć. Truhelke J. Brunšmidu, bez datuma)

Velecienjeni gospodine!

Počeo sam obrađivati naše slavonske novce. Posao je veći nego sam mislio, pa sam uvidio, da mi prije svega valja razgledati materijal, što se je dosad skupio. Zato se uslobođujem zamoliti Vas, nebi li mogao dobiti slavonske novce Vašega muzeja makar samo na dva dana. Ja bih želio samo načiniti facsimile od staniola i neke komade vagnuti. Ako ste kadri moju molbu izpuniti molim prijatan odgovor, a ako mislite da bi potrebno bilo javiti to odjelnom predstojniku, pišite mi, da ga obavijestim.

Glede ponude za izmjenu javio sam ministarstvu, te se nadam privoli, bar sam izvješćen da ću za koji dan dobiti odgovor i ustanove modaliteta. Ovih dana bio je

g. Nuber ovdje te je ponudio da se s njime mienjamo, nu ja mislim, da u prvom redu ima Zagreb prioritet.

Još bi imao jednu molbu: imate li u muzeju Banologiju Vitezovićevu i bi li mi je mogli za kratko posuditi. Ako neimate, molim za uputu gdje bi ju mogao u Zagrebu naći.

Oprostite da Vas napastujem, ali se nadam priliki, da ću i Vas moći poslužiti.

Srdačno Vas pozdravlja Vaš odani kolega

Dr. Truhelka.

II.

(Koncept odgovora J. Brunšmida Ć. Truhelki na gore citirano pismo, bez datuma)

Štovani gospodine!

Veoma mi je žao, da Vašoj želji nemogu zadovoljiti, jer poslati Vam naše slavonske novce, značilo bi, prepustiti Vam velik dio građe za publikaciju o hrvatskoj numizmatici, kojom se ja sada bavim, i okaniti se dalnjeg posla u tom predmetu. Ja sam se dapače nadao da će mi biti pristupan u tu svrhu materijal Vašeg muzeja, te da ću moći tu radnju barem ukoliko bi se ticala Vašega našašća, publikovati u Vašem »Glasniku«, kako smo to bili ugovorili prigodom mog boravka u Sarajevu. Razumjeva se, da bi tu radnju signirala nas obojica, jer bi Vi bili napisali Fundbericht i pobrinuli se za fotografisanje i umnažanje ovih novaca, koje bi Vam ja bio naznačio. Za takvu radnju ja bi bio donekle pripravan, a došao sam dosele do posve novih i sigurnih rezultata. Poteškoće u tomu predmetu Vi još niste naišli, ali ćete ih se skoro domisliti, čim dublje u nj zađete. Vitezovićeve banologije mi nemamo, ali će ju sigurno imati ili sveučilištna ili akademijska biblioteka, na koju se izvolite obratiti.

Što se tiče mojega predloga glede zamjenjivanja novaca moram Vas upozoriti, da isti može biti samo hipotetične naravi. Pošto ja nisam za takvo zamjenjivanje ovlašten, može isto uzsljediti samo uz privolu hrvatske, dotično kod Vas bosanske vlade. Od nas bi vi mogli dobiti samo 2-3 bosanska novca, ali će biti dubrovačkih, kotorskih, par srbskih i koji bugarski. Nadalje bi tu bilo za sada prilično liepih mletačkih novaca (nekoliko zlatnih) i po koji mletački za Dalmaciju i Albaniju. Kako smo kupili sbirku arpadovskih novaca kneza Montenuovo (za 4200 for), naći će se i nešto dubleta magjarskih novaca, koji za Bosnu imaju vriednosti, jer su i tamo bili u prometu.

Ne znam nisam li Vam već pisao svoje mnienje o novcu carice »Julije«. Ja o tom ne dvojim, da bi taj novac mogao biti pravi, premda se ne sjećam da sam ga vidio. Stvar se može protumačiti ili pogrješkom kovničara, ili da je produkt istodobnog patvoritelja, koji je, ne znajući čitati, karaktere samo imitovao.

Nadajući se, da ovo moje pismo ne će pomutiti dobrih odnošaja između nas dvojice i zavoda, kojim upravljamo, ostajem uz osobito štovanje Vaš na svaku drugu uslugu pripravni.

prof. Jos Br.

III.

(Pismo Ć. Truhelke J. Brunšmidu, bez datuma)

Velecienjeni gospodine!

U stvari zamjene za naše slavonske novce javljamo Vam da će naša vlada u principu privoliti na tu zamjenu, te se izvolite službenim putem izjaviti koje novce bi želili dati kao zamjenu.

Svakako moram iztaknuti, da nam je u prvom redu stalo, da dobijem bosanskih novaca a u drugom redu tek novce susjednih zemalja. Mi ćemo Vam onda poslati popis naših slavonskih novaca, koje želimo dati u zamjenu i tako se lahko sastati.

Žao mi je da mi ne dajete na pregled Vaše slavonske novce, a vidim, da je krivo, što sam uzeo publikaciju naših Slavonaca na se. Učinio sam to donekle prisiljen, jer je došao amo g. Nuber, te izjavio, da želi nekoliko medalja pribaviti ovdje, da naš nalaz prouči i publicira. Da tom predusretnem morao sam sebi to pravo rezervirati i počeo sam obrađivanje.

Ja se nadam, da ćemo se na tom polju još prijateljski sastati, pa ću Vam svoj rukopis poslati na ogled, a dotle biti će prilike naći modus kako će se taj nalaz najprikladnije publicirati.

Srdačno Vas pozdravlja Vaš odani

Dr. Truhelka

IV.

(Pismo Ć. Truhelke J. Brunšmidu od 22. I. 1894.)

Bosnisch-herzegovinisches Landesmuseum Sarajevo 28. I. 94

Velecienjeni gospodine!

U našoj sbirci ima dva srpska novca, kojih neima u Ljubića. Šaljem Vam evo slike i molim ako ih možda imate u Vašoj sbirci, da mi izvolite javiti koliko eksemplara ih ima.

Zahvaljujući Vam unapried molim što prije odgovor uz povrat slika.

Osobitim Štovanjem

Vaš odani

Dr. Truhelka

P.S. Koliko zlatnih srpskih novaca imate ondje i kake su proveniencije? Zahvalio bi Vam za otiske na staniolu!

(opaska J. Brunšmida u olovci:) Odgovorio 26/I 1894

Brunšmid

V.

(Pismo Ć. Truhelke J. Brunšmidu, od 28. I. 1894)

Bosnisch-herzegovinisches Landesmuseum Sarajevo 28. I 94

Velecienjeni gospodine!

Iznenadili ste me vrlo prijaznošću i veledušjem, kojim ste mi uslišili molbu glede jugoslavenskih novaca i neznam kako da Vam zahvalim.

Otiske naših bosanskih i srpskih novaca dobit ćete što prije a glede naših slavonskih novaca obratiti ću se na ministarstvo, te mislim da će privoliti na zamjenu za bosanske novce. Čim dođe odgovor javit ću Vam. Ona rimska carica koje neima u Cohenu i za koje ste me u zadnjem listu pitali je **Junija.** Ja sam Vam ju već pokazao i od onda je razgledavao poviše puta, pa mi se sve čini, da je pravi novac. Poslat ću Vam i s tog novca otisak.

Srdačno Vas pozdravlja Vaš odani

Dr. Truhelka

VI.

(Pismo Ć. Truhelke J. Brunšmidu od 21. VIII. 1896)

Bos.-herc. zemaljski muzej Sarajevo, 21. VIII 96.

Velecienjeni gosp. kolega!

Oprostite mi, da Vam tako dugo nisam izpunio želje glede nalaza krupskoga. I ja sam na dopustu, pa sam naredio da Vam se pošalje. Naš krupanski nalaz imade doista 8-10 ulomaka aes grave, a četiri ulomka signirana su palminim listom. Da se bolje osvjedočite dao sam načiniti sadrene otiske od dva ponajbolja eksemplara i otiske onih novaca osim tipove Karthago i Numidija.

Nadam se da ćete to s ovim listom u redu primiti. Da sam u Sarajevu a ne na ladanju, sve bi to brže bilo.

Drago mi je, da Vaš put u Mazin nije bio uzaludan, i da se nisam prevario, govoreći Vam, da ste onda dobili samo mali dio mazinskog nalaza.

Zanimat će Vas, da se je u Bosni kod D. Unca (Petrovac) našlo pred nekoliko godina kartažkih novaca i ulomaka bronca sličnih krupskim i mazinskim. Ti predmeti nađeni su niz strme stijene gdje ih je kiša izprala, dočim se samo skrovište, gdje toga ima i više nije našlo. Ako je i po sebi neznatan taj lokalitet zanimati će Vas jer Vama dalje na jug fisira razširenje suponirane provale Cimbra.

Ostajte zdravo! Srdačno Vas pozdravlja Vaš odani

Dr. Truhelka.

BIBLIOGRAFIJA

KOPAČ, Viktor
1979 – Dr. Ćiro Truhelka 2. II. 1865 – 18. IX. 1942. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 28/1979, *1:* 36-39.
KRASNOV, Gjuro
1980 – Znameniti hrvatski numizmatičari. *Numizmatičke vijesti,* 23/1980, dodatak br. 34: 12-13.
MARIĆ, Zdravko
1964 – Donja dolina. *Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM),* 19/1964; 6ff.
MATCALF, David Michael
1965 – *Coinage in the Balkans 820-1355.* Thessaloniki 1965.
MILETIĆ, Nada
1988 – Ćiro Truhelka (1865-1942). Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja BiH 1888-1988. Sarajevo 1988.
NUBER, Karlo Franjo
1897 – Prinos kronologiji slavonskih banovaca. *GMZ,* 9/1897: 169-180.
1899 – Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina, (WMBH),* 6/1899: 457-477.
PETROVIĆ, Jozo
1933 – O bugarskome novcu. *Vreme,* 13/1933, *4286: 10.*
– r.
1897 – Das kroatische Münzwesen. Agramer Tagblatt, 12/1987, *128:* 9-10.
RENGJEO, Ivan
1959 – *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien. Slavonien, Dalmatien und Bosnien. Graz 1959.*
SZÉKELY, György V.
1979 – Slawonische Banalmünzprägung. Dissertationes archaeologicae (Budapest), ser. II, 8/1979.
ŠIŠIĆ, Ferdo pl.
1897 – O starom hrvatskom novcu. *Narodne novine,* 63/1897, 165-1566.
TRUHELKA, Ćiro
1889 – Afrikanski novci od tuča (mjedi) nađeni na Vrankamenu kod Krupe. *GMZ,* 1/1889, *I/I-II,* 38-43.
1889a – Zanimiv turski novac kovan u Sarajevu. *GMZ,* 1/1999, *I/I-III,* 57-59.
1893 – Depotfund afrikanischer und anderer Bronzemünzen vom Vrankamen bei Krupa. WMBH, 1/1893, 184-188.
1893a – Jedna abraksas-gema. *GMZ,* 5/1893, *III,* 551-552.
1894 – Bosanski, srpski i bugarski novci Zemaljskog muzeja u Sarajevu. *GMZ,* 6/1894, *VII/IX,* 389-410.
1894a – Još jedan u Bosni kovani turski novac. *GMZ,* 6/1894, VII/IX, 419.
1894b – Eine türkische, in Sarajevo geprägte Münze. *WMBH,* 2/1894, 350-351.
1895 – Eine Abraxasgemme. *WMBH,* 3/1895, 528-530.
1895a – Abraxas-gema iz Sarajeva. *GZM,* 7/1895, *2* 215-216.
1896 – Verzeichnis der bosnischen, serbischen und bulgarischen Münzen des Landesmuseums in Sarajevo. *WMBH,* 4/1896, 303-323.
1896a – Eine neue in Bosnien geprägte türkische Münze. *WMBH,* 4/1896, 396-397.
1897 – Slavonski banovci. (Prinos hrvatskoj numismatici). *GZM,* 9/1897, *I/III,* 1-160.
1897a – Eine Abraxasgemme aus Sarajevo. *WMBH,* 5/1897, 344-345.
1899 – Die slavonischen Banaldenare. *WMBH,* 6/1899, 328-366.
1902 – Nalaz iz Vranjske. (uz nekoliko dadataka o bosanskoj numizmatici.) *GZM,* 12/1902, *IV/VI,* 221-227.
1905 – Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribiča. *GZM,* 17/1905, *I/XII,* 1-51.
1905a – Nalaz dubrovačkih groša iz Kupresa. *GZM,* 17/1905, *I/XII,* 491-492.
1909 – Der bosnische Münzenfund von Ribiči. *WMBH,* 11/1909, 184-236.
1919 – Jedan nalaz turskih akči iz Makedonije. *GZM,* 31/1919, *IV/IX,* 99-118.
1924 – Novci i pečati bugarskih careva. *Narodna starina,* 3/1924, 7, 99-100.
1936 – Zakon sultana Sulejmana I (II!) o srebrnim rudnicima i kovnicama akča u Bosni i susjednim zemljama. Zusammenfassung: Das Gesetz des Sultan Sulejman I (II!) über die Silber-Bergwerke u. Pragungen der Aktschen in Bosnien und benachbarten Ländern. *Numismatika,* 2-4/1934-36, 3-11.

Tomislav ANTUNOVIĆ

Svome didu pričam

Pričam didu, svome didu pričam
priče iz naše tisućuijedne noći
pričam o čudesnoj zemlji čudesnih zbivanja
o zemlji s dvorcima tik što zlatom
nisu popločani
s bazenima, visećim vrtovima
mercedesi u spremištima
u planinama zimovališta
i lovišta
na moru raskošna litovališta
jahte uz sidrišta
sve to moćnika koji bogatstvom se
razbacuju a ne tako davno svog
stidili su se siromaštva
a did, moj did sluša i ne sluša
čuje i ne čuje
pripali lulu i obrisa brk
i kao za sebe izusti:
– Kad se vlašče polatini
gore vlašče nego Latini –

I dalje pričam didu, svome didu pričam
priče iz naše tisućuijedne noći
pričam priče o čudesnoj zemlji
čudesnih zbivanja
o zemlji s moćnicima koji sav svit
obiđoše raskašajući se kao šeici
zimujući po svitskim zimovalištima
litujući po svitskim litovalištima
Havaji, Kina, Japan, Amerika bliže im je
nego nama naše groblje
a ne tako davno hodahu bosi
a did, moj did sluša i ne sluša
čuje i ne čuje
otpuhnu dim iz lule, pogladi brk
i kao za sebe izusti:
– Isparani opanak nikad zakrpiti
ni gladnog nikada najesti –

I dalje pričam, svome didu pričam
priče iz naše tisućuijedne noći
priče o zemlji čudesnih zbivanja
kako sva ta bogatstva stečena su
bez truda i bez žulja pa
opili se kruhom tik što su
opanke zakopali
tik što su noge oprali
a did, moj did zakašlja duboko
i kroz sipljivu prigušenost jedva izusti:
– Komu su noge smrdile u opanku
smrde mu i u postolu –

I didu, svome didu već nisam pričao
pričao priče iz naše tisućuijedne noći
pričao o čudesnoj zemlji čudesnih zbivanja
moga dida, kašalj, teški kašalj je zahripao
da mu je i lula s usta pala
i već nije smogao rič da izusti
ali kao da je htio reći
– Bidnih duhom je bilo
i bit će ih –

Iva ČUVALO

Svitanje

Boli li Zemlju
rađanje Sunca,
kao što je nekada
Sunce boljelo
rađanje Zemlje?
Jer,
ne plače li Zemlja,
svakog jutra,
bisernim kapima rose
u očima cvijeća,
dok niz zelene grane
skližu potoci kristalnih suza,
i budi se dan,
nečujno,
poput tihe radosti
što izvire iz prsâ majke
obasjane prvim osmijehom
tek rođena djeteta.

Domovini majci

I.

Ime ti je Hrvatska, zahvalit čime
tebi, onoj koja život meni dade;
u okrilju tvome skladam svete rime,
dozivam junake koji bude nade...

O tebi i njima majka tka mi priču;
Tomislava, Petra Krešimira slavu.
I tugu: u Kninu il' u drevnu Griču
žrtvujemo često Zvonimira glavu.

Domovino, majko, odavno vam plete
srce moje vijenac – odanosti glas;
krletke s tla vašeg nek odu: čim slete

ptice, nek ih krijepi zdrava zrnja klas.
Da l' slutiti radost, patnju što vas čeka,
mogu dostojno, barem izdaleka...

II.

Mogu dostojno, barem izdaleka,
shvatit njenu brigu; nad zipkom mi tepa:
– Spavaj, sine, čista nek bude ti rijeka,
neka kažu za te: DUŠA MU JE LIJEPA... –

Otkad znadem za se, ne dam da ti gase
krijesnice; utihnut nikad neće zvuci
frule ni pastira pjesme: gledaj, pase
stado bijelo, sunca rodna slavoluci...

Tu odlučnost da se protiv mraka borim
usađuje u me majka od početka;
izdajico roda, zbog tvog pada gorim,

sramim se; zar majka strepi od tvog metka?!
Croacijo, od njih čuvat ću ti ime
plamu na tvom što tjerao me od zime.

III.

Plamu na tvom što tjerao me od zime
ogrijat ću tijela onih koje gaze;
kodeksu se moćnih zamjeriše time
što Istinu ljube, Domovinu maze.

Ljepotice, stalno srcem mojim brodiš,
učeći o tebi bivam bolji, jači;
znam, katkada i ti kukavicu rodiš,
riječ utjehe tada teško ti je naći...

Ljepotice, rekoh, bez osnova ne,
»uresu« ti kraja nema na sve strane...
Da li plod si jave ili hod kroz sne

svejedno, u suton il' kad sunce grane.
Čuj, ljubavi prijete, bolest strašna neka,
eden – tvoj kamen, zavjet i moja meka...

IV.

Eden – tvoj kamen, zavjet i moja meka,
Gupčevu krv i Zrinskog Nikole sveti čin
nosim; odjek sam bola ti i leleka.
U protivnom »svoj« nisam, hrvatske majke sin.

Ustvari, kad god ti u pohode krenem,
očaran ljepotom, ali brinem za te;
pogledom svjedoka prošlosti se prenem:
– Od tajne boli ko da vječno pate... –

Sperimo krivicu koja boli rađa,
iščupajmo korov, potjerajmo ovce
s grobova djedova, brza nam je lađa

jer s praga su našeg istjerali lovce.
Primjer, kako svoje branit treba, toče,
rasteš, znam, od onda, od Baščanske ploče.

V.

Rasteš, znam, od onda, od Baščanske ploče,
i učiš nas čuvat, ljubit svoju grudu;
u tebi mi zalog najtrajnije voće,
u srži ti nađoh najvredniju rudu.

Netko puškom, mačem, netko pjesmom, perom,
brazdao je njivu blagoslova punu;
u dobro i zdravo ustrajati vjerom,
daleko od onih koje majke kunu...

– Draga moja hrvatska tuga..., dobra mati, –
javiš mi se kada pohodim ti rake;
rijetke cvijeće krasi, prijatelju, shvati

stid kad zaboravu predajemo jake...
Da njih ne bje, majko, više bi te drali,
ave ne, već zdravo, dok tukli te, krali...

VI.

Ave ne, već zdravo, dok tukli te, krali,
– oblaci teški..., zabrinuti oblaci, –
oh, reci, Bože, zbog grijeha da li
»LJUPKU HRVATSKU« u muke te mi baci?!

– Teška pjesmo, naše teške zemlje, – tiše;
bezbroj rastanaka vidjelo si, more!
Vješala na vama, rodoljub se njiše,
– gore, oj drage, nesretne naše gore! –

Svjedokinje bijega, i suza, i krvi,
ali i sramote kad vode nas nule,
za svojim smo stolom, gle, zečevi, crvi,

s mrvicama sretni, slovom Zlatne bule...,
mirimo se, mrski podanici zloće;
trag crn – eno, čopor, tvoje suze loče...

VII.

Trag crn – eno, čopor, tvoje suze loče;
eto, majko, dirnuh tvog padanja tijek.
Bilo ih je, moram i o njima, kôče,
zaustavit žele suncu odan vijek...

I o tome pjevam, jer prezirem laž,
zaklinjanja pusta, glas lažnih tribuna;
teško je i boli ako poltron, paž
pobjednikom biva, smrad hrvatskih buna

onaj koji čeka da »boj krvav« mine,
ideala, žrtve, usta su mu puna,
u osvit slobode plovi u »visine«!...

Takvih uvijek ima; čuvaj ih se, sine!
Veliki su, moćni, jer bili su mali;
i naši su oci samo korov brali...

VIII.

I naši su oci samo korov brali;
majko, tvoje oči ulizice mute...
Badava se lugom posipali, prali,
imaju za tebe samo gorke pute...

Eno, s juga, tuku crnokošuljaši;
ti se ne daš, sama odolijevaš buri,
predaha ti nema, cilj turskom si paši,
sa sjevera stiže orao ti suri...

Strepiš i zbog onih koji preko mora,
trbuhom za kruhom, traže luku spasa;
ne shvaćaju Jenki zov prvih im zora,

Hrvati su njima samo snaga, masa...
Znam, pitaš se: – Zašto sudbina me tuče,
valjda puno griješih, kad me tako muče?! –

IX.

Valjda puno griješih kad me tako muče,
najviše kad vidim da svoj svome neće.
Onaj tamo, vazal mač na brata suče;
sramote da l'ima u životu veće?!

Oprosti mi, majko, što suze ti mamim,
u tvome životu prevladava tužno;
o »snu« i toj »crnoj, zločinačkoj jami«
zar tajit će srce tebi uvijek dužno?!

Jer, opet nam, eno, krive ljude krune,
na vrhu su oni koji gmižu samo;
dokle ćemo slušat te pogubne strune,

maćehi su skloni, a ti vapiš: – Amo! –
Još jedna je narav izgubljena, pala;
plač: djeca mi mnoga boluju od jala...

X.

Plač: djeca mi mnoga boluju od jala;
bojim se da tvrdiš kako oštro sudim...
Vidjela si i ti pobjednike zala,
al' zbog onih drugih crvenim se, ludim.

O sudbini palih neću više, ševo,
ponesi me tamo gdje Hrvatska blista!
More, polja, rijeke i jezera – evo,
na tragu smo vječnog »NAŠE GORE LISTA«...

Začetnika sklada i jedinstva sveta,
»još Hrvatska ni propala« zemlju budi...
»Danica« nas vodi, prosvjeta nam cvjeta,

Gaju hvala što su progledali ljudi...
Na meti je slugu – vole Licht i luče,
opraštaš im, ali samo rijetki uče...

XI.

Opraštaš im, ali samo rijetki uče:
– Čuvajte se, djeco, laskavaca, maske,
ustrajte u vjeri sirotinjske kuće;
pošteno, na strani »Balotine daske«...

I miline nikad nemojte napustit
podneblja vam rodna, jer nema mu ravna;
nikad kletvu majci nemojte izustit,
slijedite do groba tkanja naša slavna.

A kad dođe, poznat po dobrome, gost,
nastojte da ovdje bude dugo, dugo;
recite mu da smo sagradili most,

ne može ga srušit ni bura ni jugo.
Od onih smo koji čiste put od kala,
elanom i slogom brane svoja žala... –

XII.

Elanom i slogom brane svoja žala;
grijeh bi bio ovo pred očima što je
ne čuvati, čistit od nameta, kala,
zvijezda koja bdije bez prestanka – to je...

U kamenu bajka, u vodama isto;
Plitvička jezera, .Split rodni mi, Istra...
Pa zar tebi ne dat srce toplo, čisto,
ne branit od mraka jutra tvoja bistra?!

Zar zaborav zgrabit smije tvoja dobra,
uspavanke svete – blago tvoga nesna...
Opasnost mi prijeti, ti si začas kobra;

na mojoj je strani lijeva ti i desna...
Usnuti bih htio; Matoš ne da, buče:
– Tih, zar, čemer magle tvojih gorah vuče!? –

XIII.

Tih, zar, »čemer magle tvojih gorah vuče«
onaj tko ti mora osluškivat bilo;
na putu k slobodi bezbroj srca puče,
opet, majko, plovim onim što je bilo...

Jer, ti nisi dio samo puta moga;
bitaka svjedoke ja dozivam sada,
i djecu i starce kako mole Boga
da ne klonu borci, ne gasi se nada...

Zaboravit nikad konjušara nećeš,
bježe ljudi čuvši iz Kaniže bat;
još jednom crninu na tijelo ti mećeš,

Tahijeva zloća izaziva rat...
Zaboravlja dobro duša podla, mala,
a ti si mu, majko, tako mnogo dala!!!

XIV.

A ti si mu, majko, tako mnogo dala;
domovini svojoj vijenac pletem, brani,
čuvaj mi je, Bože, daleko od vala
usmjeri joj lađe, oluje sahrani!

Ne dozvoli nikom da joj mrsi niti,
od proroka lažnih drži ju što dalje;
od svega što, za nju, ćuti, znaj, u biti
srce mrvu reče, s molitvom ti šalje...

A ti koji čitaš ove moje retke,
dok stigneš u krilo nekog Mirogoja,
ne daj do nje riječi opore ni jetke,

nevolja ju grabi – ti si usred boja.
Za jezik njen, prava i slobodu živi,
budi zdrava biljka na hrvatskoj njivi!

Magistrale

Ime ti je Hrvatska, zahvalit čime
mogu dostojno, barem izdaleka,
plamu na tvom što tjerao me od zime,
eden – tvoj kamen, zavjet i moja meka.

Rasteš, znam, od onda, od Baščanske ploče,
ave ne, već zdravo, dok tukli te, krali;
trag crn – eno, čopor, tvoje suze loče,
i naši su oci samo korov brali...

Valjda puno griješiš kad me tako muče;
plač: djeca mi mnoga boluju od jala...
Opraštaš im, ali samo rijetki uče,

elanom i slogom brane svoja žala...
Tih, zar, »čemer magle tvojih gorah vuče«,
a ti si mu, majko, tako mnogo dala!!!

Zaboravljeni hrvatski i slovenski skladatelj Karlo Adamić

U auli magni Teologije u Splitu prije dvije godine, 24. XI, Nadbiskupsko sjemenište i Teologija u Splitu komemorirali su, uz stotu obljetnicu rođenja, svoga bivšeg profesora glazbe, skladatelja, orguljaša, zborovođe i kapelnika Karla Adamića. Nadbiskup Franić predvodio je svečanu koncelebraciju s familijom pokojnog skladatelja, zatim je bila akademija koju je pripremio dr. Petar Zdravko Blajić, a sastojala se je od pozdravnog slova dr. Drage Šimundže, od izvođenja skladbi pokojnog skladatelja, od recitiranja pjesama pokojnikove kćerke suradnice »Marulića«, Stanislave Adamić, i od predavanja o skladatelju, što ga je održao dr. Blajić (nešto izmijenjen sadržaj tog predavanja je tema ovog priloga). Na misi i akademiji bile su prisutne obje kćerke i sin pok. Adamića, mnogi njegovi bivši đaci, svećenici i laici, mnogi ugledni glazbenici iz Splita i drugi. Na akademiji je pročitano pismo akademika dr. Jure Kaštelana, bivšeg sjemeništarca u Splitu i pismo nekoliko dana prije komemoracije preminulog književnika Ivana Raosa. Potaknuti ovom komemoracijom u Teologiji mnogi su se kasnije u sredstvima društvenog informiranja sjetili dužim ili kraćim prilozima Karla Adamića.

Naš *Karlo Adamić* je jedan između brojnih poznatih Adamiča ili Adamića, jer i jedni i drugi, pa i ne u baš tako davnoj prošlosti, bili su vjerojatno svi Adamiči. Da sve druge poznate i zaslužne Adamiće ovdje ne spominjemo, kako nam je govoriti o glazbeniku Karlu Adamiću, sjetimo se ipak još jednog, i opet između svih njih, glazbenika Emila Adamiča. Zašto baš samo njega? Zato jer je i on, iako Slovenac, (gotovo čitav život je proživio u Sloveniji) »šetao« po Hrvatskoj, radno šetao; skladao je i na hrvatskom i nadahnjivao se hrvatskim folklorom, uglavnom Hrvatskog Zagorja i Međimurja.

U ovom kratkom prikazu govorit ćemo uglavnom o Karlu Adamiću kao skladatelju, ne s mnogo detalja iz njegova života ili o drugim njegovim glazbeničkim djelatnostima, nego, i opet samo kratko, o tek jednom vidu njegove glazbeničke djelatnosti, o njemu kao skladatelju.

Dakle, Karlo Adamić. Zašto Karlo? Možda zato što se je rodio pred blagdan sv. Karla 1887. – dakle prije sto godina. Njegovo krsno ime Karlo naći ćemo na njegovim. na raznim mjestima, tiskanim skladbama, u različitim varijantama: Karlo, Karel, jednom sa K, jednom sa C, pa i Carolus. I prezime Adamić, on će sam, a i drugi će mu, pisati i sa ć i sa ć. Rodio se je u mjestu Sodražica u Sloveniji, u pravcu Zagreb-Postojna, šezdesetak kilometara od Postojne. Nakon redovitog pučkog školovanja u svom rodnom mjestu polazi na studij glazbe u Ljubljanu, i taj je studij apsolvirao 1906, ali je tek 1927. nakon dvadeset i jednu godinu praktičkog glazbeničkog staža po raznim mjestima Slovenije i Hrvatske, položio na Muzičkoj akademiji u Zagrebu državni učiteljski ispit za srednje učiteljske i građanske škole. Može se reći da je vrlo kratko djelovao u Sloveniji, za koju je ipak ostao na različite načine vezan čitava života. U Hrvatskoj je, dakle, uglavnom djelovao, i to kao nastavnik glazbe, zborovođa, kapelnik, orguljaš i kao skladatelj. Njegov skladateljski rad, koji nas ovdje najviše i zanima, započeo je odmah nakon apsolviranja 1906. kada je imao tek 19 godina. Zapravo, može se reći da su mu prve skladbe nastale i ranije, već 1903, kad je imao, dakle, 16 godina. Od godine 1914. svoje, i ranije nastale, skladbe tiska u Češkoj, u Kutnoj Hori, kod izdavačke kuće specijalizirane za glazbena izda-

nja, »Češka Hudba«. Njegova će djela tiskati još u Ljubljani »Jugoslavenska knjigarna« a u Zagrebu »Stjepan Kugli«. U vlastitoj nakladi, koliko je poznato, izdao je deset djela. Još su mu skladbe izdavali među svojim glazbenim prilozima »Ćirilo-metodski vjesnik« iz Zagreba i »Sveta Cecilija«, a iz Ljubljane »Novi akordi«, »Crkveni glasnik« i »Pevec«, te »Mladika« iz Gorice. Bilo je njegovih skladbi i po različitim zbornicima. Neke od ovih glazbenih revija imale su vrlo stroge estetske i zanatske kriterije za objavljivanje glazbenih priloga; to nam svjedoči da su Adamićeve skladbe ispunjavale te uvjete.

Skladateljski rad Karla Adamića je i bogat i raznovrsan. Skladao je za orkestre različitih sastava, za zborove, orgulje, glasovir, tamburaške orkestre, solo-pjeve... Prešavši u Hrvatsku zaljubio se u liturgiju na staroslavenskom jeziku, a i inače, crkvena glazba je njegova glavna domena djelovanja. Što se tiče tekstova skladao je na slovenske, hrvatske, te latinske liturgijske tekstove; od čisto instrumentalne glazbe, posebno za orgulje, najmilija mu je bila slobodnija forma preludija. U već zrelijim godinama prešao je potpuno na polifoni način izražavanja i u klasične glazbene forme. Preko polifonije, moglo bi se reći, da je stvorio jedan svoj poseban stil, prepoznatljiv kao njegov.

Bavio se je i svjetovnom glazbom, – kasnije ćemo nešto o tome, ali spomenimo već sada poznate njegove »Slovenske akorde« u dva sveska.

Osim na stotine njegovih tiskanih skladbi, moglo bi se reći da ih je veliki broj, više od tisuću, i možda koja tisuća, ostalo u rukopisima po glazbenim arhivima škola i po korovima crkava gdje je djelovao. Bio bi to veliki ali isplativ posao potruditi se i poći tragovima njegova životna puta, od mjesta do mjesta, i tražiti.

O skladateljskom svojem radu dobivao je pok. Adamić lijepa i laskava, usmena i pismena priznanja. Spomenimo da se je, već kao časni starac, Ivan Zajc vrlo pohvalno izrazio o prvim skladbama mladog Adamića; naime, Zajc je umro 1914. kad je Adamić imao tek 24 godine.

Vratimo se opet životnom putu pok. skladatelja. Nakon apsolviranja odmah je preuzeo kroz dvije godine službu organiste, orguljaša u župnoj crkvi, i učitelja pjevanja u državnoj pučkoj školi u Selcima, da bi odmah 1908. pa do kraja 1922. godine bio regens chori, dirigent i orguljaš, u stolnoj crkvi u Senju. I to je , držimo, njegovo najplodnije skladateljsko vrijeme. U Senju je do 1919. djelovala bogoslovija i zavod »Ožegovićianum«, pa je on već od svog dolaska u Senj do zatvaranja bogoslovije bio učitelj koralnog pjevanja, povijesti korala i glazbenih oblika; u isto vrijeme bio je nastavnik pjevanja i na državnoj realnoj gimnaziji u Senju.

1923. nalazimo ga kroz gotovo četiri godine na službi kapelnika gradske glazbe i orguljaša u Koprivnici. Zatim kroz dvije godine, i u isto vrijeme, nastavnik je na državnoj učiteljskoj školi u Križevcima i privatni učitelj glazbe u Virju. U međuvremenu se je oženio. Nakon smrti prve supruge oženio se je drugi put sa svojom učenicom iz Križevaca. U prvom braku imao je sina koji i sada živi u Splitu, ing. Euherija, a iz drugog braka dvije kćerke blizanke: pjesnikinju Stanislavu Adamić koja živi u Splitu i predaje engleski jezik u sjemenišnoj gimnaziji i na Teologiji, i drugu kćerku, gospođu Velimiru, udatu Gnjatović.

Od godine 1933, od 18. srpnja do 31. kolovoza 1938, u istoj zgradi u kojoj se je održavala komemoracija, po učionicama i hodnicima, neki od, na akademiji prisutnih, svećenika i laika, više puta preko tjedna, a katkada i više puta na dan, susretali su svoga nastavnika glazbe kroz pet godina, Karla Adamića. O tom periodu, o Adamiću kao čovjeku, nastavniku i glazbeniku, na akademiji prisutni, više bi od

potpisanog, i autentičnije, mogli reći. Okolnosti pod kojima je, i način na koji je, prestao predavati u Biskupskom sjemeništu odnosno u Biskupskoj klasičnoj gimnaziji, ostavili su bolan trag povrijeđenosti u srcu, – kako su govorili, i danas govore, – dragog i nadasve dobrog maestra Karla Adamića.

Kroz dvije školske nastavne godine, od 1940. do 1942, predavao je glazbu u Dominikanskoj klasičnoj gimnaziji u Bolu. Nakon toga je bio prisilno umirovljen, da bi 30. I. 1945. bio reaktiviran u svojstvu nastavnika Ženske realne gimnazije u Splitu. No, mjesec i koji dan nakon toga, 8. ožujka 1945. u dobi od tek 56 godina, nakon mnogih ostvarenih i neostvarenih sanja, nakon toliko lutanja, promjene radnih mjesta i boravka, nakon tolikih lijepih doživljaja i priznanja – i još više teških životnih udaraca i nazahvalnosti, preminuo je u Splitu, i počiva u Splitu, Karlo Adamić.

Po rođenju je Karlo Adamić Slovenac, po školovanju i vrlo kratkom djelovanju, i po, relativno uzevši, mnogim svojim djelima on je Slovenac, ali većim dijelom svoga životnoga vijeka, i gotovo čitavog radnog vijeka, po mnogim svojim djelima, i po svojoj smrti, po razumijevanju i ljubavi prema Hrvatskoj, on je i Hrvat. On je hrvatski i slovenski glazbenik.

Kad spominjemo ovo Hrvat – Slovenac, kažemo da je zbog svoga hrvatstva bio izbačen iz državne službe u doba karađorđevske diktature, da bi kasnije, zbog toga što je Hrvat, opet imao neprilikâ od autonomaških i talijanaških krugova u Splitu, a od nekih crkvenih krugova i zato što je Slovenac.

Školovan na crkvenom glazbenom Institutu, gotovo cijeli je svoj život vezao za Crkvu, a u Crkvi za sjemeništa i bogoslovije.

Skladbe Karla Adamića u svoje vrijeme mnogo su se izvodile i po Sloveniji i po Hrvatskoj. Kao crkveni glazbenik priključio se je slovenskom i hrvatskom cecilijanskom pokretu. Iako je više skladbi, od tiskanih i poznatih, napisao na slovenskom jeziku, ipak su se za vrijeme njegova života izvodile više one hrvatske. Poslije smrti, a pogotovo nakon Koncila, kada se je u Sloveniji i u Hrvatskoj, prema zahtjevima obnovljene liturgije, repertoar liturgijskih skladbi morao dobrim dijelom mijenjati, spomenimo to sa žalošću, nova slovenske liturgijska pjesmarica donosi nekoliko Adamćevih skladbi, a nova hrvatska liturgijska pjesmarica nijednu. Bez ikakve dvojbe moglo se je naći u Adamićevu opusu skladbi na hrvatskom jeziku prikladnih za obnovljenu liturgiju. Ali, kako često biva u životu, tako i ovdje, i mimo službenih i propisanih, u životu su, žive neke Adamićeve skladbe u pučkom izvođenju, a i na repertoaru su naših zborova. Neke njegove skladbe toliko su ušle u narod da se više nigdje ni ne spominje da im je autor Karlo Adamić.

Svakako, od liturgijskih skladbi, iako je jedna od najranijih, najpoznatija je »Staroslavenska senjska misa«. Kao regens chori u Senju napisao ju je za senjsku katedralu i ona se u njoj gotovo neprekinuto već 80 godina izvodi. (Godine 1987, za blagdan Velike Gospe i sv. Roka kad su u Klis došli pjevači iz Senja, pjevali su tu misu. Pjevala se je ona i u splitskoj katedrali, a u Makarskoj se još uvijek pjeva, – tako i, četiri dana prije splitske komemoracije, za blagdan sv. Klementa.) Doduše, kasnije sam Adamić nije baš bio zadovoljan stilom u kojemu ju je napisao; ali ona je čudnim zakonima krenula u život, i živi, iako maestrove i vrednije skladbe spavaju negdje u kakvom glazbenom arhivu. U koju god je sredinu Adamić došao i u njoj djelovao nastojao joj se prilagoditi, glazbeno prilagoditi, i to tako da podržava tradicionalni repertoar, pročišćuje ga i obogaćuje i svojim novim skladbama u kojima se osjeća folklor toga kraja, melos te sredine. Mnoge je skladbe, i duhovne i svjetovne, koje su u narodu tek usmenom predajom živjele, zapisao. Tako je npr. u Splitu zapisao katedralni napjev »Izbavi me, Gospodine«. Da ga nije zapisao do sada bi već nestao.

(Gdje god sam ga sa »Splitskim vokalnim oktetom« izvodio uvijek je to bila lijepo primljena točka.)

Iz istog senjskog perioda, u svoje je vrijeme bio vrlo hvaljen Adamićev zapis i obrada tzv. »Senjske psalmodije«, gdje je odlično spojio, sačuvao, duh senjskog pučkog pjevanja i znalački pridodao polifonu razradu i harmonijsku raznolikost.

Adamić je živo proživljavao svako liturgijsko doba, ali Božić i Veliki tjedan s Uskrsom na posebno jak način. Dok su mu božićne skladbe pastoralnog ugođaja, gotovo lepršave, dotle su one Velikog tjedna mirne, bolne, a uskrsne kao slavodobitne. Vjerujemo da je u intimnom osobnom životu bio vrlo pobožan prema Gospi; kako bismo inače razumijeli toliki broj marjanskih skladbi koje odišu nekom djetinjskom prostodušnošću? Držim, prema, ipak ograničenom, uvidu u njegov opus da mu je najvrednija liturgijska skladba »Missa solemnis«, u kojoj je s blagim primjenama folklornih elemenata nastojao u svečanom homofonom, i na mjestima vrlo razigranom, polifonom stilu, slijediti liturgijski tekst.

U svojim svjetovnim skladbama vjerno prati stil folklorne sredine; u onima na slovenskom zaista je prepoznatljiv Slovenac, a na hrvatskom, već prema sredini u kojoj je skladba nastala; Hrvatska je, naime, folklorno raznolikija od Slovenije.

Kako je Adamić gotovo stalno djelovao među mladošću, bilo kao nastavnik u školama različitih uzrasta, bilo kao dirigent zborova u kojima su i opet uglavnom mladi pjevali, to mnoge njegove skladbe odišu nekom izrazitom namijenjenošću mladima, bilo po tekstovima, koje je za mnoge svoje skladbe i na hrvatskom i na slovenskom sam pisao, bilo po melodijama.

Mnoge svoje skladbe za orgulje ili harmonij, zasigurno, sam je praizveo, jer je bio koliko skladatelj toliko i praktični orguljaš. Većina skladbi namijenjenih za izvođenje preko liturgije, bilo one samo instrumentalne ili vokalno instrumentalne, odišu mirom, nekom dostojanstvenošću. On je, sigurno, liturgiju tako i doživljavao, kao opus Dei koji nas ispunja duhovnim mirom. U čisto instrumentalnim skladbama, npr. onim za orgulje ili glasovir, rijetko posiže za virtuoznim efektima; i tu se očituje mir, da ne reknemo neka sjeta. Da li je Karlo Adamić skladatelj koji je imao, odnosno koji danas ima što reći? Odgovor svakako treba biti pozitivan. Njega su kao nadarenog uočili već u đačkim danima njegovi profesori; kao mladog skladatelja pohvalili su ga i podržali priznati glazbenici (Zajc, Širola...); izdavačke kuće strogih kriterija kao i glazbene revije tiskaju mu i duhovne i svjetovne skladbe. Njegove se skladbe izvode po Hrvatskoj, Sloveniji, Češkoj, a prevode se i na njemački i izvode u Austriji i Njemačkoj. Svaki izlazak iz tiska njegovih novih skladbi ili značajnije njihove izvedbe zabilježeni su u onodobnom tisku s pohvalom i preporukom. Njegove skladbe, neke, vremenu i prilikama usprkos, žive, i vjerujemo da će doživjeti svojevrsnu malu renesansu.

O Karlu Adamiću kao skladatelju pisali su u prvom tomu »Hrvatske Enciklopedije« Božidar Širola, u »Hrvatskom biografskom leksikonu« Koraljka Kos, donosi ga »Leksikon jugoslavenske muzike«, oba izdanja »Muzičke enciklopedije«, »Jugoslavistika« i »Opća enciklopedija«, spominje ga u svojoj velikoj »Povijesti glazbe« u četvrtom svesku Josip Andreis (Adamićev kolega iz vremena zajedničkog rada u splitskom sjemeništu). Pisalo se o njemu i na slovenskom, tako Stanko Premel, Franjčišek Kimovec, Josip Klemenčič, i u novije vrijeme Edo Škulj. Napomenimo i to, da je ne samo o njemu pisano nego da je i on pisao o drugima, uglavnom o glazbenim događajima u sredinama u kojim je živio i djelovao.

Kako njegov skladateljski rad tako je bio veoma cijenjen, osobito u ranijim godinama, i njegov pedagoški i orguljaški rad, odnosno rad kao zborovođe i kapelnika.

Komemoracija i akademija u Splitu, i naknadni napisi po tisku, koliko su znak sjećanja i zahvalnosti toliko su znak da dobri ljudi, a za njega kažu svi koji ga se sjećaju, da je bio dobar čovjek, dakle, da dobri ljudi i pravi stvaraoci žive, žive u sjećanju, žive u svojim djelima, žive u duhovnoj baštini naroda i kao samostalni kamenčić mozaika u kulturnoj baštini čovječanstva; za nas kršćane – živi u Bogu.

Tomislav DOROTIĆ

U vrijeme proljetnih kiša

U vrijeme proljetnih kiša
nemirna voda upita
za put

Ustajalu baruštinu
uznemireno
bistri vrutak

Nabujali potoci probudili
tišinu
otvorio se prvi cvijet
možda ljubav naiđe

U dubini sjećanja
mladica
iz panja zinula

kišom umiven
stari dvorac
na suncu

Starica koja upravo silazi
svoje mjesto ustupa
nejakom djetetu

I širina mirne vode
vodopadu
ode

U mutnim vodama
ni zvijezda
ni mjesečine

Ono staro drvo
priželjkuje
vjetar

ne očekuje li
od jedne kiše
previše

Tužno spuštene grane
samotne vrbe

Marko MESIĆ

Doktoru Ljudevitu Jonkeu

U povodu desete godišnjice smrti (1979–1989)

Gorostas si bio tijelom i duhom,
Naš Lujo Veliki – tako smo te zvali,
Tvojom riječju i djelom kô nasušnim kruhom,
Svi smo se hranili, svi se napajali.

U svom djelovanju držô si se pravca
Marulića Marka, splitskog začinjavca,
Produžio svijetle Ivšićeve brazde,
Ne pazeć na zamke, preziruć odmazde.

Znao si: duh puka jači je od svega,
Ludost je zatajit ili izdat njega.
Krčit dalje treba Marulove pute...

Da nam jezik bude melem a ne stega,
Za narodno biće preči od ičega,
Jonkeovi harni studenti ne šute!

Blago VRANKIĆ

Sustizanja

U šutnju uvučeni
listovi se
došaptavaju
okusom prisjećanja
na sumorne
davnosti

sustizanjem zova
i zebnje
u prolaznosti
svakodneva
ostajemo
na izvoru zore
i uviru
predvečerja

stiješnjeni
tjeskobom osame
želja za povratkom
vječnom
izvorištu
raste, raste.

Susret Evanđelja sa stvaraocima, širiteljima i primaocima kulture

Kultura, ili hrvatskim jezikom rečeno, uljudba, prikladna je približiti narode i države i sve ljude dobre volje bez obzira na njihovo ideološko gledanje.

Zato je razumljivo zanimanje Katoličke crkve za kulturu, jer i preko nje ona može izvrsno izvršavati svoj zadatak koji je dobila od svoga Osnivača Isusa Krista: »Idite i učinite sve narode mojim učenicima!« (Mt 28, 19).

Od samih početaka, poslanje Crkve, odvijalo se u uzajamnom obogaćivanju navjestitelja Evanđelja i raznih kultura. Zato je apostol Pavao mogao zapisati kako je postao svima sve, da bi Evanđelje mogao navijestiti po čitavom ondašnjem poznatom kulturnom svijetu. I tokom kasnije povijesti katoličkih misija nastojalo se s više ili manje uspjeha utjeloviti Evanđelje u izraze dostupne i razumljive raznim kulturama. Od druge polovice 19. st. na ovamo, u enciklikama i nastupima poglavara Katoličke crkve nalazimo razrađenije i sistematskije učenje o odnosu Evanđelja i kulture. Vrlo je važno spomenuti da je II. vatikanski koncil cijelu jednu glavu Konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu »Gaudium et spes« posvetio »Promicanju kulturnog napretka« (53–62). Pri Svetoj Stolici postoji i »Papinsko vijeće za kulturu«.

Na ovome mjestu želja nam je reći nešto o susretu Evanđelja s kulturom imajući pri tom u vidu: stvaraoce kulture, širitelje kulture i korisnike kulture. O ovim različitostima potrebno je voditi računa zbog toga što svaka od navedenih grupa ima svoj vlastiti pristup Evanđelju. Prokušano je jasno da će dijalog među njima biti uspješan ako se budu sugovornici međusobno poštivali, uvažavali i prijateljski susretali.

Kako postići ulazak Evanđelja u kulturu? Što učiniti da stvaraoci kulture protkaju u svoja djela Evanđelje? Stvaraoce kulture treba upoznati s evanđeoskim vrednotama. Te su vrednote uvijek vrijedne i aktualne, a danas se možda na poseban način može naglasiti ove: da su siromašni u naklonosti Božjoj; da je Kraljevstvo Božje – pravda, mir i sloboda; da je stvarna čovjekova smrt – grijeh; da je Krist počelo novoga života u svakome čovjeku...

Ako stvaralac kulture prihvati evanđeoska nadahnuća i utka ih u svoje djelovanje onda ih može prenijeti i u izraze jedne kulture. Drugim riječima, kada jedno umjetničko djelo bude nosilo u sebi živi trag ovakvih gledanja; kada jedno znanstveno istraživanje bude usmjereno na dobro ljudi i bude nadahnuto ovakvim evanđeoskim stavom, moći će se govoriti o stvaraocima kulture Evanđelja.

Djelatnost stvaraoca kulture Evanđelja mora voditi računa o cjelokupnom uzdizanju čovjeka. Zato stvaraocima kulture Evanđelja mora biti strana ma i samo mala primisao da se stave u službu interesa političke ili ekonomske moći, ili u službu ideologija bliskih moći. Nasuprot tome trudit će se biti

otvoreni stvaralačkom biću Boga, kako bi snagama razuma i umjetničke ili znanstvene intuicije obuhvatili sve njegove vidove, strane i dimenzije. Otvorenost prema tom biću povest će ih prema nadnaravnim idealima istine, lijepog, dobrog, jedinog – dok će ih ljubav prema čovjeku voditi da njeguju slobodu, unutarnji duhovni život, i sklonost prema kontemplaciji i vječnosti.

Uz stvaraoce kulture važnu ulogu imaju širitelji odnosno posrednici kulture. Širitelji kulture razvijaju osjetljiv zadatak filtera i posredništva kulture poglavito preko škole i masovnih medija. Budući da svaki novi kulturni elemenat koji se prenosi jednoj osobi izaziva kod nje promjenu, širitelj kulture uvijek mora biti istinit. Širitelj kulture neće prvenstveno ići za uspjehom ili ekonomskim učinkom, već za uzdizanjem osobe jednog čovjeka.

Napokon, kako označiti zahtjeve Evanđelja u odnosu na korisnike kulture? Suočeni smo s činjenicom da su danas ljudi, bilo da žive u velikim gradovima ili malim središtima, izloženi velikim valovima raznih kulturnih utjecaja. Ti utjecaji navode ih da u mnogočemu mijenjaju stavove koje su možda imali prije. Posebno treba naglasiti da su u opasnosti mladi ljudi, koji mogu potpasti pod utjecaj relativizma ili skepticizma.

Stoga je veliki zadatak svakog kršćanina da se ne da zarobiti od bilo kakvih utjecaja već da poradi na osobnom oblikovanju kulture. Kršćanin će suvremene ideje i kulturne poticaje, predvođen svojim pastirima koji su svoje poslanje dobili od Krista, temeljiti na evanđeoskom nadahnuću.

I u tom smislu će se kršćani zalagati da Evanđeljem najprije obasjaju svoju kulturu, a zatim će se truditi stupiti u dijalog s kulturama s kojima se susreću. Čini nam se zato važnim ukazati na riječi pape Ivana Pavla II. koje je napisao prilikom otvaranja Papinskog vijeća za kulturu: »... dijalog Crkve s kulturama našega vremena životno je područje u kojem se odigrava sudbina Crkve i svijeta!«

Piramida

Glas ne može ponijeti jezik ni usne
što mu krila dadoše.
Sâm mora nebo tražiti.

(Halil Džubran)

1.

Raskrilim li sredinu Tebe ...
Za čija stopala i nesite dodire
što prestaju začas osuti finim pijeskom?
Kome trošna prijetnja svekolikom vremenu
ponaistaloženom okolo struka uz izvor?
Na toj pustinjskoj prosijanosti si zrnce
scijeđen s močvara u bremenitoj oteklini.
U svemir. U ždrijelo vjetrovima. U nigdinu.
Tko me tače plavičastom zrakom tvog oka
i zaodjenu sjenom podneva koju oteh
na vrh da izvučem ko križ namijenjen mi?

2.

Mimo svih putokaza stojiš tu
tijelo pripremljeno za svesmjerni pljusak
za posljednji vrisak: visak nas
na ramenu darovanog neba.
Sve moguće leti jedno za drugim mogućim
do nepostojeće stvarnosti crnog taloga
i padne opet pred »kreni dalje«
sâmo umoreno zamjenama u zjenama
žitko korakne rastvoriti knjigu
za jutarnje lizanje svednevnog Nema.

3.

Jer dok postoji krotkost
dekliniram bijelu tminu.
Večerima tražim riječcu
za tvoju prepunu šupljinu.
Svjedoci se svili poodavno.
Sred dugog krzmanja pred usudom
bar da okrznem rub hrasta.
Na mjesečini dobra zvijezda
ispija svu zlu žudnju.

4.

Vidjeh li te doista ikad?
Izvan trajnog unutra.
U vinu krunjenom. Visinom.
Jutrom vraćenim u noć.
Razastrt je nacrt anđeoski.
Na stolu dogorjele svijeće.
Mrak ljeskav u svitku.
Vrijeme u prozoru zri.

5.

Čavli hode zašiljeni s oba kraja
s pustinjskim pčelama odasvuda.
Ravno u naše pripijene skute.
Skrutnut stojim poput molitve
pred četiri jedra zašivena omčom.
Ostaješ li? Odlaziš li?
Bili smo gdje nismo.

6.

Hodnik je otvorena nedjelja.
Raspoznajem drhtaj i ono što nije.
Ures. In medias res. Paučina.
Odjeknu udarac skliskim nepcem.
Daješ sve što nemaš od sjene.
Zabravljena zvukom. Iskrom sunca.

7.

Luč u podne.
Oblik šutnje.
Osamljenik na trgu ljudi.
Nakošena stoljeća.
Sabit život.

8.

Unutra između svega i ničega
gdje stvari čuvaju samo drugo lice
postajemo zbliženi okovanim mukom
za trajnost trena određenog Odozgo.

9.

Netremice spuštam se bridom
da prevaljenom uvalom kamičaka
dobavim trak svjetlosti Duše.

10.

Tek na vršku šutnje zadrhti sve. U dnu.
Istim damarom praha. I raspukla dana.

11.

Iako sa svih strana slijevat će se noć

(upoprečac)

Ante SIRONIĆ

Vika tišine

Četiri gola zida ... Ništa više.
Redomice mnogi prošli su preda mnom,
ogrnuti tmurnom sjenom tamnom,
stvarnost to je, knjiga ovo piše.

Mir! U isto vrijeme žamor velik.
Misao teče, duša šeće ... sama ... sama.
Izmjenom je prate svjetlost, tama,
a na jednoj strani čuvar je i čelik.

Podnevni suton ovdje već je pao,
dok na nebu zimsko sunce sije.
Srce jako, te u njemu misao vrije,
koju, ni za sve zlato, ne bih dao.

Amo ... tamo ... misao niče:
zašto sada ovdje trunu kosti?
Duša moli: Bože, smiluj se i prosti,
a tišina grohotom se smije, viče.

Kao voda nekoć svete rijeke Nila,
osama tišinom se razlijeva,
tamom katkad neka svjetlost sijeva,
pratnjom glazbe bližnjeg kampanila.

Liječen sam umjetnošću

Već sedmi dan nisam ništa ni jeo ni pio. Pogled mi je postajao sve tuplji. Brižni su trčkarali uokolo. Vrijeme je odmicalo.

– Ja sam tu nemoćan – izustio je liječnik. – Pokušao sam s raznim tabletama, i s duplim dozama, ali ne ide. Njemu spasa nema. Ovakav slučaj još nisam imao u svojoj dugogodišnjoj praksi.

– Doktore, što kažete da pokušamo s bioenergijom kad mu službena medicina ne može ništa? – upitaše najbrižniji.

– Ili s travarima – dodaše manje brižni.

– Pa, pokušajte – složi se liječnik – ionako njegovo stanje nadilazi sva saznanja suvremene medicine.

I tako sam završio kod onih što pokušavaju liječiti rukama.

– Puši li pacijent?

– Ne, gospodine. Taman posla.

– Onda neke šanse postoje. A što mu je?

– Šuti.

– Šuti!?

– Ne jede. Ne pije. Tupo gleda.

– To je sve?

– A što hoćete više? Zar to nije dovoljno bolesno?

I njegove ruke počele su kružiti oko moje glave. Zatvorio sam oči.

– Sklopio je oči! – usklikne netko od brižnih.

– Smirite se, tek smo počeli! Ovaj tretman je dugotrajan – mirno je ustanovio iscjelitelj.

Po tko zna koji put trepnuo sam očima. Brižni su bili uzbuđeni. Ja sam bio miran.

– Žao mi je. Ja mu ne mogu pomoći. Idiotizam njegova stanja je i suviše tvrdoglav da bi reagirao na moje humane kretnje.

– Jedi, idiote! – dreknuše najnestrpljiviji.

– Nije on bio mlaćen u mladosti, zato je sad ovakav!

– Ne govorite tako o bolesnom čovjeku! – pokušavali su smiriti napetost najtrezveniji. – Njemu treba pomoć.

– Ali kako mu pomoći kad je idiot čak i idiotski bolestan, pa nema ni normalnu bolest! Zar ne vidite da su i službena i alternativna medicina od njega digli ruke?

– A umjetnost? – došapnu netko stidljivo.

– Umjetnost!? – graknuše svi u glas.

– Umjetnost ga jedino može spasiti! Zar nisu svi njegovi vitalni organi zdravi? Njima samo treba darovati najljepše plodove ljudskog genija i njegov će organizam opet krenuti, metabolizam će uspostaviti svoju normalnu funkciju. Jer bez umjetnosti svo ostalo naprezanje ljudskih organa može stvoriti jedino izmet. Stoga on i odbija jesti.

I terapija je počela.

Ležao sam u osunčanoj sobi. Mirisavi buket cvijeća bio je u vazi na stolu. Na obližnjem stablu cvrkutale su ptice.

I onda, tišinu je proparao zvuk devete Beethovenove simfonije. Stresao sam se. Ptice su se razbježale. U usta su mi gurnuli pileći batak.

– Jedi, sine, jedi! – umiješao se glas s glazbenim udarima.

Ispljunuo sam komadiće mesa.

– Rekao sam vam, to je idiot! Ni ova divna glazba mu nije otvorila apetit.

– Ja kad čujem ovu glazbu, pojeo bih vola – ustanovio je jedan debeljko među brižnima. – Ove divne note mi naprosto iritiraju želučane enzime.

– Stišajte glazbu! Možda je Beethoven za njega preagresivan. Dajte nešto nježnije!

I počela su Vivaldijeva godišnja doba.

– Vidite, »proljeće« mu paše! Uzdahnuo je.

– Pojačajte ton!

– Sad je trepnuo!

– Dajte mu jesti!

– Jedi, sine, jedi!

I batak mi je opet bio u ustima.

– Rekao sam vam, to je idiot. Opet ne jede.

– Stišajte glazbu! Ugasite sve! Izvadite mu batak iz usta! Možda čovjek ne voli glazbu. Uostalom, zašto bi je morao voljeti? Ali, pokušajmo sa slikarstvom!

Odnesen sam na razgledavanje obješene umjetnosti. Ljudi su uzdisali hodajući istegnutih vratova i njuškajući kojekakve kipove i slike.

– Gledaj, sine, gledaj! Onda ćeš jesti.

– Dakle, na ovoj slici vidimo misaono uzurpiranje sveobuhvatnog uništavila prostora. Vidite, tu se ne vidi čovjek upravo zbog te siline zbog koje se i vidi, i zbog koje se njegovo prisustvo i te kako osjeća...

– Dajte mu sad jesti!

– Ne još. Nije dovoljno vidio.

– Dakle, nedostignuti smiješak! Jasno, Leonardova Mona Lisa. Gledajte i uživajte! Tko je gladan, može jesti!

– Sad, sine! Jedi majci svojoj!

– Čekajte, ženo! Neka još vidi »Guernicu«!

– Uh, nemojte to! Možda mu kubizam naškodi! Zadržite ga u fazi impresionizma!

– Vidite, na ovoj slici, »Doručak na travi«, koja čarolija boja! A u toj čaroliji svi sretno jedu. Čak možemo vidjeti što jedu.

– Što bih mljacnuo onu pečenku – ruknu debeljko.

– Pazite kako je samo kruh divan!

– Sigurno je dva puta prekuhan – ustanovi jedna brižna dama.

– E, pa što sad i mi ne bismo jeli!

– Tako je – složiše se svi.

– Jedi, sine! Pogledaj kako ove djevojke na slici jedu!

– Rekao sam vam, to je idiot. Idiote ništa ne može ganuti. Oni su jednostavno neosjetljivi na okolinu.

– Pokažite mu Rodinovog »Mislioca«, ionako me na njega podsjeća!

– A da mu čitamo Andersenove basne?

– Ili »Gospodu Glembajeve«?

– Tako je. Odvedimo ga u kazalište. Shakespeare njemu treba!

Posjednut sam u prvi red. Uz mene je bila hrpa sendviča, slanih štapića, čipsa i mlijeka u tetrapaku.

– Tako, sine, nek ti se nađe pri ruci! Ako ogladniš!

»Biti ili ne biti – pitanje je sad«.

– Sad, sine! Gricni štogod! – čuo sam iza svojih leđa.

– Kad idiot sad nije počeo jesti, onda neće nikad više!

– Na ovoga umjetnost ne djeluje!

– To je životinja, a ne čovjek!

– Njemu spasa nema!

– On će umrijeti – plačno zaključiše najosjetljiviji.

– Zovite ispovjednika!

– Oh, Bože!

I ušao sam u ispovjedaonicu.

»Tišina je najljepša skladba, najveće dostignuće skladatelja istine...«

Polako sam izišao iz ispovjedaonice i kleknuo pred oltar. Ispovjednik je stajao ispred mene. U ruci je držao hostiju.

– Tijelo Kristovo.

– Amen.

– On jede – svi se radosno zagrliše.

– Ne, ja ne jedem – odgovorio sam.

Josip BAČIĆ SAVSKI

Nisam imao vremena

Nisam imao vremena da zavolim svoju krv
ni da poljubim lice djeteta.
Nisam imao vremena da razgovaram
s tobom, dobra stara ženo –
i otišla si ...
Nisam imao vremena da shvatim
shvatljive stvari –
odgađao sam danomice.
Nisam imao vremena poljubiti mladost,
ni volje, ni snage da doživim radost.
Nisam imao vremena da popričam
s drugom o djevojkama dozrelim,
o ljubavi, o suncu ...
Mnogo je proteklo suludom bujicom
u nepovrat.

Krešimir TIČIĆ

Zvonar

Kad mediteranski krajobraz svojom opojnom rapsodijom zvukova mirisa ophrva svaki djelić našega tijela i kada zarobi u paučinu hlada čempresa sva naša čula, oglase se u dubini duše zvonici djetinjstva kao jedina iskra sa svjetionika davno minulih ljetovanja.

Mnoge sam ljetne praznike provodio u istom mjestu na otoku, hraneći svoju kontinentalnu dušu čarolijama mora i gledajući svakog ljeta mijene koje je činila marljiva ljudska ruka. Nekolicina kamenih kuća (sa neizostavnim IHS iznad ulaznih vrata) pravokutno poslagane kalete, romaničko-gotička crkva s odvojenim zvonikom... Ne znam zašto, ali često su se moja ljetovanja poklapala s blagdanom Velike Gospe. Premda su visoke temperature zraka baš taj dan naročito uporno tjerale ljude na kupanje, obično smo s plaže dolazili ranije da bismo mogli sudjelovati u procesiji. Popodne, još za jakog sunca, sa zvonika se čula pjesma zvonâ. »Zvona su slavila« – tako se govorilo. Raznoliki tonovi odzvanjali su iz brončanih kupâ. Ritmičke cjeline u staccatu ili lagano otegnuto kucanje, iza kojega je slijedio alegro. To milozvučje nije bilo rezultat programiranog rada elektronske naprave, već se morao čovjek uspeti na zvonik, te, stojeći ili klečeći ispod zvona, uhvatiti rukom bat i njime udarati o rub brončane kape zvona. Pored dobrog sluha trebalo je za to umijeće imati i jake mišiće. Zato nije mogao svatko slaviti. Mnogi su htjeli, ali malo njih je to i moglo. Okušavali su se u slavljenju i djeca i odrasli. Manji bi zvonili par minuta i to samo na jednom zvonu, jer se slabe ruke nisu mogle nositi s težinom bata. Međutim, kratki zvon bio je samo najava za ono što je slijedilo kasnije. Nakon što su se mlađi izredali došle su dvije snažne ruke i uhvatile batove dvaju zvona. Svaka ruka po jedan. Šjor Šime su ga zvali. Bio je to genij ritma i snage. Onako raširenih ruku, udarajući batovima o zvona u tornju, meni je odozdo izgledao kao Heraklo koji drži na rukama stupove Helesponta. Udarac bata propinjao je svaki njegov mišić. Šjor Šime je slavio najduže. Visoko gore u zvoniku njegova je zvonjava bila pravi nebeski koncert. Radost dolaska na ljetovanje uvijek mi je najviše začinjala pomisao da ću na Veliku Gospu slušati šjor Šimino slavljenje. Običavao sam voditi podno zvonika nove goste u mjestu. Iz godine u godinu mnogim sam poznanicima pokazivao toga genija i ponosio se njime kao da je bio u najmanju ruku član moje obitelji. Tek kasnije sam saznao da ja u tome i nisam bio sam. To pravo svojatanja zvonara u obiteljsku pripadnost uzimali su si i ostali. Tako je šjor Šime postao članom mnogih obitelji, a da to nije ni znao. On je pak, nakon napornoga koncerta, sjedao u svoju klupu u crkvi, teško disao i otirao znoj s čela dok su mu mišići nadlaktice još uvijek podrhtavali. Na njemu bi s neskrivenim divljenjem počivali mnogi pogledi.

Dogodilo se da dugo nisam ljetovao na otoku. To tako u životu dođe. Onda me opet ljetni zov nakon petnaest godina vratio u staro mjesto. Naravno, ponovo je bio blagdan. I opet su zvonila zvona. Sjetio sam se ljetnih praznika iz djetinjstva. Mnogima sam tada prstom pokazivao na zvonik (onda su mi rekli da to nije pristojno). Radost obnavljanja sretnih uspomena iz davnih dana sada sam želio podijeliti sa svojim najbližima. Zagrlivši najdražu životnu suputnicu i podigavši na ruke našu

kćerkicu, zamišljao sam kako ovako združeni putujemo vremeplovom u moje djetinjstvo gdje ću im ja pokazati svoga prijatelja. I više od toga... Ali, zvona su slavila kratko, neuvježbano, s prekidima. Bila su to djeca koja su tek isprobavala sluh i snagu. Poznatu melodiju nisam ćuo. Na tornju nisam vidio Heraklove ruke.

Obuze me neko sjetno razočaranje, premda mi je razum tumačio da je prošlo previše vremena i tko zna što je sada bilo s mojim i našim zvonarom. Ponekad u životu čovjek u duhu zaustavlja vrijeme i ne misli na prolaznost ljepota. S tim mislima polako sam ulazio u crkvu. Kao rob neke stare navike vezane uz mjesto ljetovanja svrnuo sam oko na klupu gdje je običavao iza svog koncerta sjediti šjor Šime... O, Bože!... Pa i sad on tu sjedi. Na svojoj klupi. Da, tu je. Srce mi zaigra u grlu.

– To je on – rekoh svojima. I glas mi nekako promijeni boju. Tu je, a ne slavi. Trebao bi ga pozdraviti! Ma čekaj, pomislih. Saberi se. On mene ne poznaje. Nije važno, predstavit ću se. Ipak idem. Reći ću mu da ga se sjećam iz »onih« dana.

Jedva sam se dogurao do genija mojih ljetnih djetinjih vizija. Stao sam pred njega i kratko ga promotrio. Ostario je, doduše, ali nisam se zabunio. Da, da. On je! Više na njemu nije bilo napetog zračenja one snage koja me opčarala, ali na tragu moje mašte ponovo su izranjale slike prošlih dana... Znoj, treperenje mišića, teško disanje... Članu obitelji obraćate se bez pardona. Bez uvoda.

– Vi ste nekada najbolje slavili. Ja se vas sjećam – rekoh u dahu Šjor Šimi, položivši mu ruku na rame. Sada sam ga prvi put dodirnuo. On se okrene upitnim pogledom prema djevojčici pored sebe. Mala me odmjeri smiješkom i reče:

– Moj djed je gluh. To je, znate, od zvona. On vas ne čuje.

Narod je u crkvi molio Vjerovanje, a tamo gore, visoko u tornju, ispod bata zvona, pupale su mlade snage hvatajući se u sunčano kolo s onima koji su slavili nekoć, puštajući svoje tople zrake na zemlju prema kolijevkama u kojima su zveckale nejake ruke koje će, i kada nas ne bude, slaviti sutra.

Ana FOSTAČ

Predvečerje

Vrtovima miriše maj
i predvečerje se
kreketom žaba javi.
Koračam
mjesec obasjava moju sjetu.

Ante KRALJEVIĆ

Jutro

Kao i obično
ustao je ranije
poslao djecu u polje
zabrinuto pogledao u nebo
Odnio susjedu ono duhana
što mu je dugovao
i priupitao ga tako usput
sjeća li se kako je nekad
bilo puno više bosilja
Vraćajući se podiže kamen
koji je pao sa zida
i uđe u kuću
zatvorivši vrata
Podstaknu vatru
i pristavi pûru
Umije se i pažljivo obrije
Obuče nove klašnje
čistu bijelu košulju
vunene čarape
i nove izvezene terluke
Legne na slamaricu ...
Načas se pridigne
i pogleda kroz prozorčić:
naleti bijeli leptir
i utopi se u modrini
ne opet neće pasti kiša
Prekriži se i pokrije glavu
Duboko uzdahne
I izdahne

Lice zemlje

Kamen po kamen premećem
srušenu gomilu dižem
da se lice zemlje
opet vidi

ono rumeno lice
i oči plave
moj nono
od zle trave
plijevim
zemlju otimam draču
a što vode otplave
u vrtaču
vraćam

da se lice zemlje vidi
za didinu zna

Jakov KOPILOVIĆ

Zvonik u ravnici

Zvonik iz brazde
izrastao;
pozornik za laste
bitisao.
Za danas,
za sutra –
stanac.
Oblake razgoni
nejake,
kad zazvoni.
Sačuva salaše,
i klasje
ZVONIK
nebeski raonik.
Kruh za Hrvate
i sve narode
drage
Bačke nam ravne.

Dragan MAJIĆ

Putovanje u Pečuh i Mohač

Dugo i željno sam priželjkivao kako da odem i vidim Mađarsku, osobito da zavirim bar malo među Hrvate u toj zemlji. Inače, čitao sam da je našeg pučanstva tamo preko 100.000 po službenim statistikama, no drugi vele da ih ima i dvaput više. Sudeći po knjizi dr. Petra Šimunovića o prezimenima, najraširenije hrvatsko prezime jest Horvat, Horvatić, Horvatinović, Bošnjak i sl., a u Mađarskoj ima oko dva milijuna našeg sada pomađarenog svijeta.

I stvarno mi se prilika pružila. Izlet s grupom KUD Peščenica ponudio mi kulturni radnik prof. Juraj Lončarević, organizator i vođa puta. Prije samog putovanja nastojao sam što više pročitati o zemlji Mađara, a osobito o našim Hrvatima. Kupio sam stoga knjigu »Od Karaša do Biferna« od Stjepana Krpana kao i njegovu knjigu »Gradišćanski portreti« – bez sumnje vrijedna djela o našim ljudima na tlu današnje Mađarske kroz sedam stoljeća, osobito od zadnjeg velikog vala doseljenika tridesetih godina 16. stoljeća. U svrhu još boljeg informiranja o našim ljudima, i da mi putovanje bude što osmišljenije, vrijedne sam obavijesti pokupio od preč. prof. Milutina Juranića koji se mnogo godina bavi problematikom naših ljudi izvan domovine, osobito u Mađarskoj i Rumunjskoj. Dao mi je i neke adrese naših kulturnih djelatnika u Pečuhu i Mohaču.

4. veljače u 6 ujutro u subotu krenuli smo put Bjelovara, Virovitice na prijelaz Terezino Polje. Granicu smo brzo prešli. Čim smo zašli u Mađarsku odmah nam je svima u oči pala čistoća te zemlje. Nigdje papira vidjeti! Drugo: skoro nigdje na zemlji ili na putu žive duše, samo što projuri po koji auto, kamion. S dvije kraće stanke, u grad Pečuh smo stigli u podne. Primijetio sam da periferiju grada Pečuha rese nove građevine, a da središte grada, stara jezgra ostaje kako u ovom tako i u drugim gradovima netaknuta, samo obnavljana. Grad broji oko 160.000 stanovnika. Koliko sam informiran, sam naziv potječe od hrvatskog naziva Pet crkava, a budući da je to bilo teško izgovarati mađarskom svijetu, ostaje za njih Pecs, a za nas Pečuh. Veliki su i znameniti naši hrvatski trgovi u tom gradu još od davnine. Sveučilište je nazvano latiniziranim imenom Ivana Česmičkog »Janus Pannonius« iz 14. stoljeća. Treba spomenuti velikane duha i uma Stipana Gerdenića, Ladislava Juranića, Nikolu Tordinca, Ivana Radnića, Ivana Kokorića, omiljenog Filipovića i plejade drugih vrijednih svećenika u današnjoj Mađarskoj Baranji koji očuvaše našu svijest, vjeru, moral i narodnost.

Stigavši u Pečuh, odmah su nas saletjeli domaćini i bratski primili i smjestili u Dom hrvatsko-srpski gdje borave učenici osnovnih i srednjih škola iz grada i iz daljega. Vikendom su đaci kod svojih kuća, tako je za nas goste bilo mjesta. Direktor doma je ljubazni Ivan Gugan. Desna ruka našem vođi puta, neumornom Jurju Lončareviću, bio je kulturni djelatnik, profesor na sveučilištu, djelatnik na radiju i televiziji na našem jeziku g. Đuro Franković, čovjek pedesetih godina. On je mene prihvatio i odveo do našeg hrvatskog svećenika, kapelana u katedrali Ferenca (Franje) Pavlekovića. Ugledavši golemu katedralu s četiri zvonika, s 12 kipova apostola, bio sam zadivljen.

Kapelan, mlad, visok čovjek nešto preko 30 godina, rođen je u podravskom dijelu Mađarske. Govori hrvatski, iako ne misi i ne poučava vjeronauk na hrvatskom. Saznajem da mu je prof. g. Đuro Franković zemljak i da mu je u školi bio učiteljem. Uručio sam mu nekoliko knjiga što me je zadužio g. Juraj Lončarević da mu ih predam. Ne znam hoće li imati prilike i nutarnje snage da ih podijeli našim ljudima. Dobio sam dojam, uz lijep, srdačan prijem, čašicu njihove rakije i malo odmora, da su naši svećenici zaplašeni, ušutkani. Teško me se to dojmilo.

Odveo me je u 13 sati na ručak u dvor, gdje smo našli četiri dostojanstvenika u živom razgovoru, smijehu. Jedan im je kolega na glas čitao mađarske, naravno, novine i živo su komentirali. G. Franjo mi je potiho prevodio. Bilo je riječi o popuštanju u Mađarskoj i otkrivanju dugo zapretanih istina njihovih glavnih vodećih ljudi. Inače, nisu baš marili za jednog Hrvata. Visoko oni dižu glave – tko bi njima dorastao?!

Nakon gostoljubiva ali skromna ručka, domaćin me odvezao ulicom Hunjadi do broja 70 penjući se oko 2 km prema sjeveru grada do napuštenog samostana ali dobro sačuvanog. Tu je mene čekala sobica, ugodna, zagrijana. Dao mi je ključ od zgrade i sobe i sad smo krenuli u spomenuti Dom gdje nas je čekala naša grupa da nastavimo program našeg kulturnog boravka u gradu Pečuhu. Dobri naš vozač g. Dževad Bešić uvijek veseo, siguran za volanom, ljubazan, doveo nas je pred osnovnu i srednju školu »Miroslav Krleža«. Tu smo se predstavili, te uz rakiju, kavicu i čašu razgovora uz pozdrave i odzdrave, izmjenu knjiga za školu dobili informaciju da škola ima 290 osnovaca i 90 srednjoškolaca. Obavijest nam je na ekavici dao g. Dušan Pavlov. Tu sam službeno saznao da je Hrvata u toj zemlji oko 100.000, dok je Srba nešto manje od 5.000 tisuća, a isto tako i Slovenaca. Misao mi se nametnula – kako to da mi s toliko hrvatskog svijeta nemamo svog direktora škole.

Ubrzo nakon pozdrava i kratkog razgovora, otišli smo u dvoranu gdje su mladi pod ravnanjem naših stručnjaka izveli 2 uspjela, izvorna dramska komada od Grigora Viteza. Vidjelo se da je domaća iako malobrojna skupina bila oduševljena kao što sam i ja bio. U 17 sati vozač nas je sve prebacio u Dom, odakle smo oko 18 sati pješke krenuli u hrvatski klub »August Šenoa« nedaleko od divne katedrale. Na ulazu, uz lijepo uređenu zgradu kluba, ponosno se koči bista pjesnika Augusta Šenoe, otkrivena 1986. godine. Tu se i on u svoje vrijeme bio školovao i krenuo kasnije prema hrvatskoj metropoli – Zagrebu.

Upoznali smo se s predstavnicima kluba, kulturnog kruga grada Pečuha – njih nekoliko, jer je većina zbog vikenda otišla svojim kućama.

U ovaj susret probranim riječima uveo nas je g. prof. Juraj Lončarević. Počeo se odvijati skup VEČER POEZIJE gdje su nastupili najboljim svojim ostvarenjima gđa Manda Karas, Zdenka Svetličić, Ana Ivelja. Ganule su nas do suza recitirajući stihove o našim vječnim selidbama do u daleku Australiju – dok je pratnja gitare pratila i davala lirskoj pjesmi još produbljeniji smisao i poruku. Čitav ovaj susret na mene je ostavio dubok dojam zajedništva, ljubavi za našu hrvatsku stvar. Teško mi je bilo da nas nije bilo više djelatnika. No, i ovaj mali »zalogaj«, bio je divan doživljaj.

Dobri g. Đuro Franković otpratio me par stotina metara do ulice Hunjadi. Išao sam polako, razmišljajući i penjući se prema brdu Mečeku (Medvednici) gdje sam našao svoj odmor nakon putovanja, razgledanja, kulturnog programa, a moji kolege su otišli u restoran »Slon« gdje su produžili svoje drugovanje i obogaćivanje.

Dobro se odmorivši, ustao sam u 5 ujutro i sredio svoje dojmove. Odredio sam da misim ako je ikako moguće odmah ujutro, da tako dadnem Bogu Božje, caru carevo. Sa sobom sam za svaku priliku ponio malu misnu knjigu na hrvatskom. Nisam bio naime siguran da li naši današnji hrvatski svećenici imaju naše knjige. Inače, moje diskretno propitkivanje o hrvatskoj misi, ne bi li mi ponudili da misim i progovorim na hrvatskom, nisu plodom urodili, što me jako rastužilo. Stidio sam se i zbog njih što su našu riječ u liturgiji skoro potpuno zatrli. Pratila me misao – Crkva bi morala biti mjesto slobode za sve. U ovoj sredini to nije slučaj s obzirom na naše Hrvate. Naši su hrvatski svećenici odnarođeni. Ne drže mise na hrvatskome jeziku, vjeronauka nemaju također na našem jeziku, stide se i izbjegavaju pokoljenja svećenika koji su sve dali da se jezik i kultura Hrvata na ovim prostorima uzdrže. Za ovakvo stanje kriva je bez sumnje i mađarska Crkva koja zapostavlja naš jezik, naše svećenike nerijetko šalje na čisto mađarske župe i tako pospješuje odnarođivanje. Kriva je i naša hrvatska Crkva u domovini jer premalo urgira kod vrhova Crkve u Mađarskoj da se ispravnije, ljudskije i kršćanskije postavi u duhu tolerancije prema drugim narodima. Krivnja je bez sumnje i na našim hrvatskim svećenicima u toj zemlji jer su se, čast iznimkama, iznevjerili svijetlim tradicijama svojih predšasnika koji su bili na braniku svojih svetinja. Da sada ustanu iz grobova Gerdenići, Juranići, Radnići, Kokorići, Česmički, Filipovići, Tordinci i plejade drugih, od tuge bi i žalosti opet legli u grob – gdje ih izdaše vlastiti sinovi za zalogaj udobnosti, nezamjeranja iako se radi o osnovnim pravima svakog naroda i sl.

Ipak ohrabruje da drugi, svjetovni kulturni radnici nisu posve bacili koplje u trnje. Dokaz nam je za to naša osnovna škola i srednja »Miroslav Krleža«, klub »August Šenoa« i mnogi susreti entuzijasta među koje bez sumnje uz već navedenog Đuru Frankovića, Ivana Gugana treba ubrojiti neumornog skupljača naših starina g. Đuru Šarošca kojeg smo istog dana u nedjelju upoznali u Mohaču. Pokazao nam je muzej za koji je on zaslužan. Stotine tragova našeg bivovanja na tim prostorima neće se izgubiti, zatrti zahvaljujući zalaganju ovog rodoljuba. Nakon ovog razgledanja, pozvani smo na ručak, gdje smo se uz juhu, pire krumpir i kokoševinu okrijepili. Imali smo sada podosta vremena da od 13 do 18 sati, kad smo se morali naći na ugovorenom mjestu kod autobusa, vidimo masu svijeta koja se okupljala na pokladne maškare. Stotine i stotine ljudi, na tisuće, maske svakojake, »virvar« živi: zaprege s magarcima, svitnjaci na glavnom trgu pred ogromnom crkvom s kupolom. Glazba se prolama. Dosta i naše. Bar je naše prisustvo ostalo u pjesmi, folkloru. Inače, bolno je da našu riječ skoro nije ni čuti, iako su to velikim dijelom Hrvati – sada uglavnom odnarođeni. Vrteći se u tom »virvaru«, proživljavajući umiranje svoga naroda, jedino što sam bio čuo na svom lijepom hrvatskom jeziku bilo je »Ajde Maro, požuri!« Obilaženje sam prekinuo, te s prijateljem Jurom popio malo »bora« (vina), a zatim smo otišli do dobrog Đure Šarošca da mu se zahvalimo i od njeg oprostimo. Pokazao nam je svoju veliku studiju, svoju radnju o Hrvatima u Mađarskoj.

Bio sam obradovan u moru nebrige i ljudskog nemara. Susreli smo i Jurina znanca i prijatelja Gezu Milera. Saznali smo da nas je tražila operna pjevačica Anka Kršić. Poslije smo je sreli. Dostojno predstavlja našu hrvatsku baštinu po svem svijetu.

Zahvalan sam zbog tolikih doživljaja i duhovnog obogaćivanja, odnosno za mogućnost da skoknem malo među Hrvate u Mađarskoj. Tužan sam što su me ovdje razočarali Crkva i naši svećenici. Izgleda da su oni zaboravili stihove Ljudevita–Lajoša Škrapića u pjesmi »Materinski jezik«. Svojoj gradišćanskoj braći on kaže:

»Pogledaj križe po susidskih seli,
kolikimi su jezik raspeli
kot zrnje po putu vutlih vrić,
imena svidoču zgubljenu rič«

– ili pak stihove ove istog pjesnika:

»Kad nas je iz doma Turak odagnal
skupno imanje je jezik ostal,
očuvan, sranjen našoj skupčini
bliz' petsto lit u 'voj domovini«

Mnogi su, izgleda, zaboravili i ne baš davno izgovorene riječi dr. Marina Mandića o 450. obljetnici doseljenja Hrvata u ove krajeve »Budite ponosni na svoje pretke, urežite u srce njihovu otpornost i ljubav prema svojoj kulturi pa će to i vama pružiti snagu da još dugo – dugo vremena ostanete ono što ste danas.«

Neka to bude tako – da nas nikad ne prekore riječi pjesnika Mate Jurasovića dragim svojim – ponijemčenim »dunajskim hozlovcima« –

– Ča b' tomu nako rekli vaši praoci,
Kad bi se sada iz groba stali?
No, oni b' se velje od tuge raspali. –

Ivo BALENTOVIĆ

Grobovi neznanih vojnika

Planina. Šuma. Blaženi mir. Ali – posvuda
zeleni humci, humčići.
Širom: po čukama, po šumama, po vrletima.
Putniče užurbani, malko barem zastani
i u dahu budi za trenut s njim ...

Zastani na nekom humku smiren i pognute glave.
Davnašnju bol kroz svoje srce shvati.
Oni su sada zemni prah ili vlati zelene trave.
U mir se njihov za trenutak svrati.

Tuga se njihova diže pod nebo plavo.
Vjetrovi ih oplakuju hukom po kopnu i morskom širu.
Riječi su sakate i nedorasle da izreknu ono pravo,
i prazno tonu u tuge crnome viru.

Šute grobovi vojnika – bezimeni i neznani.
Mudro i samilosno se smiješi visina plava.
Oblaci obzorjem brode.
Protiču nemirni dani.
Vrijeme kao pauk tka mrežu zaborava ...

Albert POGAČIĆ

Pri zdencu

Kaj si tvoje srce zbira
Dok ta bistra voda zvira.
Čudaj po njem ide žel,
Nigdar reči ne bum smel.

Žejal bum te zanaveke
Pute duge i daleke.
Nit te vode ne bum pil
Niti z bistrom ja se vmil.

Da se nazaj mladost vrne
I da zgledam oči crne.
Al' od tuga nigdar nič
Ne vraća se s juga tič.

Zginula je vse vesele,
To su samo puste žele,
Kam me denes pela put,
A kmica je vse posut.

Još se senja senje one,
Čun življenja još ne tone.
Nigdar reči ne bum smel
Kud sem sreču zgubil, del.

Tomislav MARETIĆ

Putovanje proljećem

Snježne padine
Velebita. – Gdje su sad
leptiri ljeta?

Mrazne iglice
bora svjetlucaju se
na mjesečini.

Snješko Bijelić
s fotosa u dvorištu,
gdje li je sada?

Pupoljci nisu
još procvjetali. – Krošnja
puna Mjeseca.

Drijemež u vlaku
na otvorenoj pruzi. –
Glazba kotača.

Noć bez mjeseca.
Tamne livade.
Kreketanje jezera.

Mjesec čas s jedne,
čas s druge strane vlaka. –
Svuda behari.

Odjednom tunel! –
Na časak je nestao
pejsaž proljeća.

Prazna konzerva
pive bačena iz vlaka:
zvuk krajolika!

Proljetna kiša.
Blejanje potcrtava
sivilo dana.

Blago VRANKIĆ

Susreti

Vratiti se vatri
samotoku života
poći u daljine
u šutljive jeseni

biti nerazoriv
ostati tlo
za nalete kišne
i sunčana ozračja

prošlost i zemlju
čvrsto stegnuti
osmisliti zore
i obzorja

polaziti
ali i doći
pragu
se pokloniti

održati mjeru
dana
ne zaboraviti
u patnji nadu

jutru ne trgati
ruže
stići do prisoja
gdje se ruke
i cvjetovi
susreću.

Joja RICOV

Velèbit

(Anti Starčeviću)

Obraza čista s D/r/ugom
opružen vlastito uz more
osovljen Arvatiji

gorostase razgaljenih prsa
mudat i razramenjen

svoj uz svog na svome
keri se bećarino

Brundova poduprt na uda
zavij
sikni
rikni

grizi ali ljuto
bešćutno
tupo nebo

/s/trijebi ušad podnožjima
nemani ćudljiva i huda

udari burama i gromom
pogano i do kraja a

potom brk zasuči i
kesi zube uraganu

smij se hej
lij se
vij se
pučini i bezmjerjima
barjače stameni Arvata o

odavno ti vrijeme
li/ti/ca zrcalna
pustahijo

smij se
ne /po/sustaj u
svjetlopoju sunaca i zvijezdâ

Jahve tobom zbori
monstranco Steklišije

turris eburnea
delija dični Dinaridâ

lipsati
/su/rvat se da ćeš
mastodonte krilati

plandište /po/gušenih a dihatih
/st/ratište /i/zviždanih a vilatih
vrlih nam
/u/trlih čeznuća o

bezdušno zavodljiva

oboriva da?
lakòdajna?
porobiva?

rame tvog od ramena
bedro od tvog bedra

/m/orna
izglačana
vedra

hodna strana tebe
jedno uvijek s tobom

od praiskona kumljena
od praiskona sveta

o okrutna
o bezočna
o pogubna

dozoviva?
dosnoviva?
dopojiva?

ne goro
sestro
zoro

ne majko
bajko
ljubo

njedra nam
bilo
krílo

Vilo neodvojiva

sìlo i mìlo

Cruatorum.

Rahorača, 29. kolovoza – 1. rujna 1987.

Ana FOSTAČ

Bez tebe

Bez tebe
ja sam sitnija od mrava
bez tebe
ja sam lomljiva ko' travka
bez tebe
ja sam plašljiva ko' srna
bez tebe
ja sam samo crv što gmiže
bez tebe
ja sam crna točka samo
bez tebe
ja sam ...
ne, bez tebe nisam
ja nisam,
nisam
ja bez tebe nisam.

Ivo BALENTOVIĆ

Šta je pjesma?

Ne, pjesma nije tek hrpa riječi prosutih bjelinom papira.
Pjesma je dub u polju što u magli sanja.
Pjesma je jezero planinsko u okrilju čudesnog mira.
Pjesma je šumor i mrmor veselog proljetnog granja.

Najljepša pjesma je nenapisana i nenapisiva i nema ime,
ona je zov visine, poj mlada grla, poljubac sunčani u razgaru,
sjaj biser-rose, trk noge bose, rasute kose po dušeku iza opoja plime.
Pjesma je inje po granju usred zime u mladom čestaru.
Pjesma je slatki san pred zoru, ili Esma, ili Silvana rascvjetana,
rođenje neko u tami što čeka poljubac zore.
Pjesma je kamen natopljen solju koji cjeliva more.
Pjesma je struj u duši kad se čovjek uzdiže, ili ruši ...
ili život gubi na sivoj trasi ...

Sve je to pjesma, česma što se glasi
opojnim grgoljem iz pradrevne stijene,
pjesma je fenjer što se na vjetru gasi.
Ili srh nade što diže dušu posustalu.
Sve je pjesma što se u nas uliva,
a riječi, riječi su – riječi.
Pjesma je neispjeviva i nenapisiva.

Kršćanstvo – socijalizam – marksizam

Nije li socijalizam promašena tema? Tako se pita Bono Zvonimir Šagi u »Kani« (br. 1/210 – 1989) Postavlja i slijedeće pitanje: »Može li kršćanin nešto svojega unijeti u socijalizam?«. Prema mojem uvjerenju socijalizam je potekao iz etičko-humanističkih poriva i poticaja koji su potpuno u duhu kršćanstva i – neposredno ili posredno – izviru iz njega. Nije li se i »Savez komunista« prije Marxova i Engelsova utjecaja zvao »Savez pravednih«? Nametnuvši svoj »znanstveni« socijalizam i potcjenjujući etička načela, Marx je preusmjerio socijalističke tokove, unio agresivnost i nesnošljivost i među same socijaliste.

Socijalizam je širi pojam od marksizma. Pod marksizmom se ovdje misli na marksizam III. internacionale koji se razvio u boljševizam i staljinizam (komunizam). Ali pitanje etike bilo je na početku omalovaženo i u II. internacionali pa je tako Karl Kautsky »znanstvenost« marksizma stavljao iznad etike.

Poticaji ovim razmišljanjima dolazili su iz dnevne štampe. Pa i kad je riječ o doktorskoj disertaciji Zorana Đinđića »Jesen dijalektike« (»Mladost«, Beograd, 1987), pažnju mi je na nju skrenuo prikaz u »Vjesniku« (23. 7. 1988). Izuzetak je djelo Branka Horvata »Politička ekonomija socijalizma« (»Globus«, Zagreb, 1984). Nisam primijetio da je netko ukazao na etičko utemeljenje socijalizma u tom djelu.

Etičko-humanistička (kršćanska) inspiracija socijalizma

Prvo poglavlje u brošuri Wilhelma Weitlinga »Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte« (»Čovječanstvo kakvo jest i kakvo bi trebalo biti«) počinje ovako:

> *»A gledajući ljude (Isus) sažali im se...*
> *Tada reče učenicima svojim: žetve je mnogo,*
> *ali je poslenika malo. Molite se dakle gospodaru*
> *da izvede poslenike na žetvu svoju*
> *(Mat. 22, 36-37).*

Žetve je mnogo, žito je zrelo i rada ima na pretek; dakle ovamo poslenici da započne žetva. Polje žetve je polje časti, rad je dostojan hvale i nagrada je besmrtna, jer ljubav prema bližnjem je naš srp, i istinski božanski zakon: ljubi Boga iznad svega i bližnjega svoga kao samoga sebe, neka bude tocilo o koje ga oštrimo. Tako pristupite velikom savezu žetelaca, jer takav rad veseli onoga kome takvi srpovi nisu preteški!

Žetve je mnogo, to je čovečanstvo koje sazreva u zemaljsko savršenstvo, i zajednica dobara zemlje njegov je prvi plod. Zapovest ljubavi poziva nas na žetvu, i žetva nas poziva na uživanje. Ako dakle želite žnjeti i uživati u vašoj žetvi, sledite zapovest ljubavi.« (Citirano prema »Čovečanstvo kakvo jeste i kakvo bi trebalo da bude« »Grafos«, Beograd, 1975, 5. str.)

A kada u drugom poglavlju iznosi deset osnovnih načela na kojima bi se osnivala ljudska sreća zaključuje:

»Ova načela možemo sažeti u nekoliko reči; one glase: ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe« (isto str. 23).

Ne ulazim u to da li je W. Weitling bio dosljedan u praksi. I u samoj brošuri može se naići na suprotstavljanja. Tako iza zahtjeva o ljubavi prema bližnjem piše:

»Tada čitajte sebi ovo mesto: merom kojom merite i vama će se meriti; ali ne sudite da vama ne bude suđeno.

Ne verujte da ćete išta postići izmirenjem sa vašim neprijateljima. Vaša nada se nalazi samo u vašem maču. Svako izmirenje između vas i njih ide na vašu štetu. O tome već odavno imate iskustva, krajnje je vreme da od toga imate i koristi. Žalosno je iskustvo da istina mora sebi probijati put kroz krv; zato Hristos kaže:

Ne mislite da sam došao da donesem mir na zemlju; nijesam došao da donesem mir nego mač (Mat 10,34).

...

Ali ne smatrajte nikog vašim neprijateljem samo zato što drugačije misli od vas, jer svi mi prolazimo kroz iste zablude pre nego se stvari razjasne.«

Njegov suradnik i prijatelj August Becker prihvaćao je kršćanske komponente W. Weitlinga ali je odbijao njegove revolucionarne zahtjeve i klasnu borbu.

I Moses Hess etički obrazlaže socijalizam odnosno komunizam. U svom djelu »Kommunistisches Bekenntnis im Fragen und Antworten« (»Komunistička ispovijed u pitanjima i odgovorima«) iznosi ove misli:

»Pitanje 51. Koju religiju treba svi da ispovijedamo?
Odgovor: Religiju ljubavi i čovječnosti.
Pitanje 52. Gdje je dokaz za tu religiju?
Odgovor: U srcu svih dobrih ljudi.
Pitanje 53. Da li je ta opća ljudska religija nekršćanska?
Odgovor: Ne, ona je, štaviše, ispunjenje kršćanske religije.
Pitanje 54. Što je cilj kršćanstva?
Odgovor: Sreća svih ljudi na osnovu ljubavi, slobode i pravednosti« (citirano prema B. Bošnjak »Filozofija i kršćanstvo« Naprijed, Zagreb, 1966 str. 440).

Agresivni Marxov »naučni socijalizam«

Marx je bio uvjeren da je »otkrio« zakone povijesti i da je njegov životni poziv rastjerati magluštine W. Weitlinga i drugih »utopista« i tako pripremiti teren »revolucionarnoj teoriji naučnog socijalizma«.

Zoran Đinđić počinje svoju knjigu »Jesen dijalektike« (»Mladost«, Beograd, 1987), koja u osnovnim crtama predstavlja njegovu disertaciju prihvaćenu 1979. g. godine na Filozofskom fakultetu u Konstanzi (SR Njemačka), opisom Marxova susreta i sukoba sa W. Weitlingom:

»Sastanak zakazan za 30. mart 1846. očekivan je u krugovima nemačke političke emigracije sa velikim nestrpljenjem. Razumljivim uostalom, ako znamo da je njegov cilj bio ujedinjenje 'teorijskog' i 'praktičnog' krila pokreta... U svakom slučaju, susret mladog komunističkog teoretičara dr Karla Marksa i radnika–agitatora Vilhelma Vajtlinga barem je obećavao početak razdoblja tolerancije među nemačkim socijalistima« (»Jesen dijalektike« str. 9).

Na tom sastanku Engels je držao uvodno izlaganje.

»Neočekivano, sasvim nevezano za kontekst izlaganja, Marks ga je prekinuo i na opšte iznenađenje direktno se obratio Vajtlingu: »»Recite nam, Vajtling, vi ste svojom komunističkom propagandom izazvali tako puno pometnje u Nemačkoj i privukli ste na svoju stranu puno radnika koji su zbog toga izgubili posao i hleb; kojim argumentima branite svoju revolucionarnu delatnost?««. Iznenađen, nespreman na principijelnu teorijsku raspravu, Vajtling je, prenosi Anenkov, odgovorio opštim mestima o nepravednosti postojećeg poretka i o nužnosti oružanog ustanka proletarijata. (...) Marks ga je prekinuo... »»Obraćati se nemačkim radnicima bez strogo naučnih ideja ... znači beskrupuloznu propagandu««. (...)

Razlog za Marksovu oštru reakciju nisu čak ni sami prisutni mogli razumeti, pošto je svima bilo poznato ne samo njegovo ranije oduševljenje za ovog socijalistu čije spise je 1844. nazvao »»briljantnim literarnim debijem nemačkih radnika««, već i njihovo faktičko slaganje u nizu značajnih tačaka. (...) S druge strane, ma koliko naivna i nedomišljena bila Vajtlingova predstava o emancipovanom čovečanstvu kao »»velikoj porodici u kojoj će biti ukinuta podela rada i uspostavljeno zajedničko upravljanje dobrima««, ona nije mnogo odstupala od Marksove vizije komunizma« (isto str. 10).

Autor konstatira da je Marx između proljeća 1845. i 1846. radikalno promijenio svoj stav »prema drugim socijalističkim autorima; u vrlo kratkom periodu i na veoma žučan način on definitivno prekida odnose sa svim vodećim socijalistima, s kojima je prethodno sam tražio suradnju. Kratko razračunavanje s Vajtlingom skicira scenario prema kome su, sažetije ili opširnije, ali s istim tenorom, destruisane pozicije Karla Hajncena, Fojerbaha, Mozesa Hesa, »»istinskih socijalista««, Prudona. U osnovi svih tih polemika, kao magični Severni pol prema kome je Marksov kompas nepokolebljivo usmeren (podsmevajući se dezorijentisanim i zabludelima), stoji pojam »»naučnog socijalizma«« (isto str. 11).

Prema Z. Đinđiću Marx nije ni pokušavao naučno argumentirati svoj »naučni socijalizam«:

»Nakon početnih teškoća koje smo imali već pri pokušaju da utvrdimo šta je uopšte sadržaj pojma »»naučni socijalizam««, neće nas posebno iznenaditi okolnost što Marks taj pojam ne podvrgava procesu utemeljivanja. Izuzetna uzdržanost kod definisanja statusa vlastite teorije dosledno je nastavljena u isključivanju pitanja o poreklu izvesnosti tog statusa. Sigurnost sa kojom Marks kritikuje konkurentske teorije svedoči o tome da je on potpuno uveren u superiornost vlastite teorije ...« (isto str. 16).

Kasnije, kada je prestalo revolucionarno vrenje u Evropi, nastaje kod Marxa preokret pa jedan naslov u knjizi glasi: »Tiha metamorfoza »»revolucionarne teorije«« u socijalnu kritiku.«

Evo nekoliko rečenica kojim se opisuje ta promjena:

»Samo relativno kratko vreme može postojati nedoumica u pogledu toga da li se revolucija zaista događa ili ne. Kada sa empirijske površine iščezne njena izvesnost, dakle, kada »»činjenica revolucije«« izgubi neposrednu uverljivost, revolucionarna teorija postaje revolucionarna utopija... Međutim na koji se način može proveravati teorija koja ne pristaje na proveru od strane empirijskog iskustva... Drugim rečima, koje osobine ima teorija koja evidenciju vlastitih pretpostavki locira u budućnost?... Teorija koja se (makar i delimično) legitimiše pozivanjem na budućnost, razbija okvire uobičajenog pojma teorije, što je, bar sa stanovišta problema utemeljenja, znatan nedostatak.

Taj karakter socijalne kritike kao teorije okrenute budućnosti Marks plastično izražava u jednoj metafori, čije religijsko poreklo ima manirističkи prizvuk, ali pošto potiče iz 1850. godine, tihe metamorfoze izvesnosti revolucije u teorijsku kompenzaciju te izvesnosti, trebalo bi je shvatiti ozbiljno. U njoj nije samo revolucionarna teorija definitivno izgubila svoje utemeljenje u kontekstu revolucionarne situacije, nego je i »»naša sudbina«« ... svesno žrtvovana u ime jedne izvesnosti koju ni jedna teorija ne može da pruži: »»Sadašnje čovečanstvo može se porediti sa Jevrejima koje Mozes vodi kroz pustinju. Zadatak tog čovečanstva nije samo to da osvoji jedan novi svet, nego ono mora propasti da bi napravilo mesta ljudima koji su dorasli novom svetu««.

Upućivanje na budućnost znači u stvari odustajanje od teze o transparentnosti istorijske logike« (isto str. 23).

I u prikazu autorove knjige u »Vjesniku« (»Panorama subotom« od 23. srpnja 1988) navedeno je da Z. Đinđić »filozofski uvjerljivo« konstatira »odsutnost mogućnosti fundiranja temeljnih postavki Marxove političke filozofije«.

Jean Jaurès – »univerzalni koncilijator«

Ove godine navršava se 75. godišnjica od smrti francuskog socijaliste Jeana Jaurèsa. Njegove socijalističke ideje ističu se velikom humanističkom širinom.

Prošle godine na godišnjicu njegove smrti 30. srpnja »Vjesnik« je pisao:

»U trenutku kada su austrijski topovi već pucali na Beograd ... hici nekog fanatičnog šovinista pokosili su francuskog političara Jeana Jaurèsa, jednog od rijetkih Evropljana koji se dosljedno i energično borio za mir, protiv svjetskog krvoprolića. Bilo je to 30. srpnja 1914. g. Jean Jaurès (rođ. 1859) bio je vrstan državnik, novinar i odličan govornik, filozofski pisac i jedan od vođa francuskih socijalista i Druge internacionale.

Godine 1902. Jaurès i njegovi pristaše osnovali su Francusku socijalističku partiju, koja se 1905. ujedinila sa Socijalističkom partijom Francuske (gedisti) u Ujedinjenu francusku socijalističku partiju... Jaurès je osnivač i urednik (1904–1914) središnjeg partijskog organa, lista »L' Humanité«, koji je poslije postao organ CK KP Francuske. (...)

Propagirao je i određene postavke Marxova ekonomskog učenja, ali ga nije u cijelosti prihvaćao. Marksizmu je predbacivao jednostranost i pokušavao dokazati da se materijalističko i idealističko shvaćanje historije ne isključuju nego dopunjuju, te da je stoga njihova sinteza potrebna i moguća. Socijalizam nije za Jaurèsa proizlazio iz objektivnih zakonitosti u razvitku ljudskog društva, nego je bio postulat praktičnog razuma; on ga je smatrao izravnim nastavkom velike francuske revolucije i strogo dosljednim razvijanjem republikanizma.«

U zborniku »Socijalizam i etika« (»Globus«, Zagreb, 1979) u članku »Kant i socijalizam« Karl Vorländer ističe da je J. Jaurès »prvi izraziti socijalist (...) koji je izričito ukazao na Kanta kao duhovnog suosnivača njemačkog socijalizma...« (str. 33).

Za J. Jaurèsa u smislu Kantove etike jest »svaki čovjek s obzirom na svoju slobodu jednak drugome; a budući da je svaki ... osoba a ne stvar, ne može niti jedan čovjek drugog upotrebljavati kao stvar; čovjek nije nikakvo sredstvo, nego je sebi samome svrha« (isto str. 35).

J. Jaurès smatra da se »dijalektički socijalizam slaže s moralnim, njemački s francuskim, i nije više dalek čas kada će jedan jedini univerzalni socijalizam sjediniti sva srca, duhove i savjesti« (isto str. 36). U toj zajednici naći će se »kršćanski socijalizam jednog Luthera, moralni jednog Fichtea, dijalektički Hegela i Marxa. Socijalizam nije stvar neke male partije, nego čovječanstva, njega valja razmatrati sub specie humanitatis et aeternitatis« (isto str. 37).

Leszek Kolakowski u drugoj knjizi svog opsežnog djela »Glavni tokovi marksizma« (BIGZ, Beograd, 1983) posvećuje J. Jaurèsu 30 stranica. Prvi naslov glasi »Žores kao konciliator«. Tu već na prvoj stranici piše:

»Htio je da bude, a u suštini je i bio, *univerzalni konciliator,* (podvukao S. E.) što su mu također predbacivali politički i filozofski protivnici, ističući da maskira društvene i doktrinarne protivrječnosti ... da slabi klasnu borbu naivnim moralizatorstvom itd.« (str. 141).

L. Kolakowski ovako karakterizira J. Jaurèsa:

»Za razliku od najtipičnijih marksista koji su bili njegovi savremenici, Žores nikada nije smatrao da se ideja socijalizma može objektivizirati kao naučna teorija po uzoru na teoriju evolucije ili kao kontinuacija te teorije. Također za njega marksizam nije bio samo teorija društvenog razvoja nego i apel snažnog moralnog sadržaja, nova i savršenija artikulacija vječitih ljudskih želja i snova o pravdi, jedinstvu, bratstvu. Njegova namjera je bila smanjenje, a ne zaoštravanje konflikata, protivrječnosti i neprijateljstava, jer je vjerovao da neke fundamentalne ideje, koje postoje u marksizmu, nipošto ne izrastaju iz neobičnog prekida u duhovnoj kulturi, nego nastavljaju moralne motive od prvih početaka čovječanstva. (...)

... Žores je vjerovao u stvarno narastanje duhovnih vrijednosti tokom istorije, u kumulaciju i kontinuitet. (...) vjerovao je da će se na koncu pokazati da se može sintetizovati i nauka i religija i idealizam i materijalizam, nacionalne i klasne vrijednosti, jedinka i društvo, duh i materija, čovjek i priroda, (...) (isto str. 142–143).

»Ako se danas čita, izgleda da se Žoresovo djelo oslanja na kosmološku i kosmogonijsku misao De Šardena (Teilhard de Chardin)« (isto str. 151).

»Po Žoresovom mišljenju, socijalistička ideja je dio smislenog poretka bića koji stremi ka univerzalnoj harmoniji i tom težnjom daje smisao svekolikoj borbi i svim patnjama ljudske istorije« (isto str. 153).

Jaurès ne potcjenjuje ekonomiju ali se ne slaže s pretjeranim ekonomizmom:

»Kritikuje, dakle, takvu interpretaciju istorijskog materijalizma prema kojoj bi sve pojedinosti istorijskog procesa trebalo da budu objašnjive bez ostatka djelovanjem tehnologije, koja, posredstvom promjena u sistemu vlasništva, proizvodnje i razmjene, mijenja i odnose među klasama kao i cjelinu ideološke »»nadgradnje«« (isto str. 154).

»Socijalizma ne bi bilo bez onih sila koje su pokrenule kapitalizam, u tehnici, u organizaciji rada, u formama vlasništva; ali ne bi ga također bilo bez svjesne ljudske volje oživljene velikom željom za slobodom i pravdom, a koja iz tih želja crpi dosta energije da bi se realizovale mogućnosti koje je kapitalizam otvorio« (isto str. 156).

Osjećao je opasnost od etatizma i upućivao je na samoupravljanje:

»»... Za socijaliste je vrijednost svake institucije vrijednost u odnosu na ljudsku jedinku. Jedinka koja jača volju za oslobođenjem i razvojem otuda daje snagu i životnost institucijama i idejama. Ona je mjera svega: domovine, porodice, vlasništva, čovječnosti, Boga. Eto logike revolucionarne misli. Eto socijalizma«« (»Socijalizam i sloboda«) (isto str. 159).

»Socijalizam ni najmanje ne namjerava da ojača funkcije države kao organizma prinude, nego, naprotiv predati podjednako i državne institucije kao i proizvodnju pod vlast udruženih individua« (isto str. 160).

Zanimljiv je i njegov stav prema naciji i internacionalizmu:

»Socijalizam zadržava i učvršćuje sve vrijednosti koje je čovječanstvo u svojoj istoriji stvorilo kolektivnim naporom i neće odbaciti ništa što uvećava dostojanstvo čovjeka, njegovu slobodu, njegovu moć i želju za harmonijom. Socijalizam posebno – usprkos običnim kritičarima – ni najmanje ne ukida niti umanjuje nacionalnu ideju, ne lišava ljude domovine ni smisla patriotskih osjećaja. (...) Socijalizam ne ukida domovine nego hoće da je proširi. Apstraktni internacionalizam koji potcjenjuje nacionalne posebnosti je himeričan. Čovječanstvo ne može težiti ujedinjenju drugačije nego kroz federaciju slobodnih naroda. Zato je prirodna stvar što socijalisti brane prava svih naroda na nezavisnost, dok se međunarodni karakter radničkog pokreta ni najmanje ne kosi s patriotskim osjećajima i sa spremnošću za odbranom vlastitog naroda pred prijetnjom i agresijom. Domovina, doduše, nije konačni cilj socijalizma, nego je to sloboda jedinki, ali ona je neophodna forma života bez koje bi socijalistički pokret morao propasti. Nemoguće je također zamisliti društveno oslobođenje u uslovima nacionalne podređenosti niti socijalistički pokret koji se ne bi stvarao i djelovao u okvirima nacionalnih zajednica prije nego postane međunarodni pokret. Šovinizam, mržnja, ratovi, agresije ne samo što nijesu konsekvencije nacionalne ideje nego joj i protivrječe« (isto str. 161–162).

Branko Horvat: Socijalizam – »Zahtjev za pravednim društvom«

> »Ako uopće postoji jedna sveprožimajuća vrijednost koja motivira revolucionare i patriote do junačke smrti, onda je to ideal pravde, zahtjev za pravednim društvom« (B. Horvat: »Politička ekonomija socijalizma«, »Globus«, Zagreb, 1984. str. 181).

Branko Horvat, ekonomist par exellence, ne drži se Marxovog »naučnog« zasnivanja socijalizma na razvoju proizvodnih snaga nego na »etici pravde«. »Etika pravde« jest jedan naslov u 7. poglavlju njegovog opsežnog djela »Politička ekonomija socijalizma«. To poglavlje jest u stvari sažeti traktat o aksiologiji (nauci o vrijednosti).

On naglašava da se pri izboru osnovnih društvenih načela treba voditi idejom dobrog a ne racionalnom sebičnošću. Svoja razmišljanja gradi na »Teoriji pravde« (»A Theory of Justice«) harvardskog etičara Johna Rawlsa. Temu »Operacionalizacija pravednog društva« počima slijedećim citatom J. Rawlsa:

»Pravednost je prva vrlina socijalnih institucija, kao što je istina prva vrlina sistema mišljenja. Teorija, koliko god profinjena i ekonomična, mora biti odbačena ako je neistinita; isto tako zakoni i institucije, bez obzira na to koliko su efikasni i dobro organizirani, moraju biti promijenjeni ili ukinuti ako su nepravedni.«

Iz pravednosti izvode se druge osnovne vrijednosti:

»Već smo uočili univerzalni zahtjev za pravdom u socijalnim pitanjima. Sada trebamo pobliže istražiti sadržaj ideala pravednog društva. Analiza revolucionarnih pokreta iznosi na vidjelo tri osnovne vrijednosti zajedničke svima njima. To su: sloboda, društvena jednakost i ljudska solidarnost. Velika francuska revolucija definirala je te tri vrijednosti eksplicitno i s velikom preciznošću kao *liberté, égalité i fraternité*. Stoljeće i pol nakon toga, Generalna skupština Ujedinjenih naroda donijela je *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*, čiji prvi član reafirmira iste tri revolucionarne ideje: »Sva ljudska bića rođena su *slobodna i jednaka* u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću i trebaju djelovati jedna prema drugima u duhu *bratstva*« (dodatno istaknuto). U civiliziranom svijetu te tri vrijednosti općenito su prihvaćene kao etičke norme. Prihvaćene, ali ne i provođene« (isto str. 187).

»Čini se da su sloboda, jednakost i solidarnost nužni preduvjeti društvene pravde. Ako jedna komponenta nedostaje, druge dvije propadaju i pravednost je uništena. One su također i dovoljni uvjeti. Ako su prisutne, društvo će se općenito smatrati pravednim« (isto str. 189).

Najviše prostora u svojoj knjizi autor je posvetio jednakosti. Razmatra je iz tri gledišta: sa stanovišta proizvođača, potrošača i građanina. To je srž njegove koncepcije koju obrađuje u trećem dijelu knjige »Izgradnja samoupravnog socijalizma«.

Antisocijalizam: čiji?

U »Vjesniku« (23. srpnja 1988) u kojem je bila prikazana knjiga Z. Đinđića »Jesen dijalektike« nalazio se i slijedeći citat dr. Vekoslava Grmiča:

»Na žalost, treba reći da je (u nas) službeni stav Crkve još uvijek snažno pod utjecajem antisocijalizma, mada se i vjernici i mnogi svećenici vladaju drukčije, u duhu 2. vatikanskog crkvenog sabora. To ako Crkva ima takav stav nesumnjivo je kriv i realni oblik socijalizma u nas koji je više puta na loš način dovodio u pitanje socijalističke vrijednosti slobode, jednakopravnosti, bratstva i sestrinstva, vrijednost istinske demokracije, humanizma i solidarnosti, itd. Što prije Crkva i društvo ostvare svoje vrijednosti koje zagovaraju, tim će bliže biti jedno drugom i to tješnje će biti njihovo sudjelovanje, njihov dijalog u službi čovjeka, našeg društva, naroda i narodnosti SFRJ, pojedinih republika i zajedničke federativne države, da i čovječanstva uopće.«

Naslov nad ovim riječima bio je »Službena Crkva i njen antisocijalizam«. Ne bi li tu bolje odgovarao naslov: »Realni socijalizam (ostvareni marksizam) i njegov antisocijalizam?« I nije li marksizam još u svojoj teoretskoj, Marxovoj fazi nosio klicu antisocijalizma kako se očitovalo na Bruxelleskom sastanku (i rastanku) između Marxa i Weitlinga. Nije li tu začetak boljševizma i staljinizma, uvjerenosti da samo momentano najjača frakcija u Partiji jest posjednik nepogrešive istine i da tu »istinu« može i mora braniti svim sredstvima. Čak je u SSSR-u izjavljeno: »Deset Hitlera ne bi moglo nauditi socijalizmu više nego Staljin« (»Vjesnik« 26. siječnja 1989).

»Apel za pomirenje«

U spomenutom »Vjesniku« (23. 7. 1988) pod naslovom »Rekli su...« objavljena je i slijedeća izjava pape Ivana Pavla II:

»Čovječanstvo treba stvoriti društvo bez mržnje i rata. Neka nam bude dozvoljeno da izrazimo nadu u mir, bratstvo i razumijevanje između naroda i narodnosti«.

Ovo i jest za naše prilike sada pravi zadatak: uklanjati mržnju i pobuđivati razumijevanje među našim narodima i narodnostima. Ali to ne smije ostati samo na

uopćenim parolama. Ono se mora konkretizirati. Bez slobode govora ne može se govoriti o konkretnim nesporazumima. Ako netko misli ili osjeća – pa bilo to opravdano ili neopravdano, s razlogom ili bez razloga – da je njegov narod ili narodnost ugrožena, mora mu se dopustiti da to slobodno smije iznijeti. Sloboda govora je prvi sigurnosni ventil. Ako ga nema ili ako se nasilno zatvara, opasnost od eksplozije raste.

Slažem se s Milanom Jajčinovićem (»Danas«, 21. ožujka 1989) da se na šutnji ne može graditi legitimitet te da je potrebna trezvenost i tolerancija koja će dopustiti političku različitost. Isti autor navodi i ovo: »Etnički odnosi u Jugoslaviji su sve manje etički.« Prazno je parolaštvo kako »treba definitivno i konačno da klasno nadvlada nad nacionalnim« (»Vjesnik«, 16. ožujka 1989. Sjednica Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije). Čovjek nije samo radnik. Ako je samo radnik, onda je kao čovjek otuđen.

I upravo u ovim našim prilikama, kada je čovjek i kao radnik često ponižen, jer njegov rad nije odgovarajuće vrednovan i ne osigurava mu život dostojan čovjeka (a o nezaposlenima da i ne govorimo), trebalo bi mu osigurati političku i nacionalnu slobodu da se tako, donekle, kompenzira ekonomska frustracija. Stoga bih ukazao na pohvalni čin dr. Nece Jovanova i Spomenke Hribar koji su u »Dugi« (br. 393. od 18. 3. 1989) objavili »Apel za pomirenje«. Evo nekoliko misli:

»Ne prihvatamo niti *ideologiju* (podvučeno u originalu – S. E.) mržnje, niti *mržnju* samu koja traži »»rešenje«« problema u ekskomunikaciji ljudi samo zbog drugačijeg mišljenja.

Eskalacija međunacionalne mržnje pretvara se u mržnju među ljudima... Priznavanje *istorijski uslovljenih* razlika i na toj osnovi argumentovani demokratski dijalog najbolji su način da se dođe do zajedništva.

Uvereni smo da je Jugoslavija moguća samo kao državna zajednica ravnopravnih *građana* i *naroda*. (...)

Apelujemo na *svest* i *savest* svih ... ljudi, posebno intelektualaca Jugoslavije ... pozivamo da svojom delatnošću više doprinose obnovi ljudske i profesionalne saradnje, nacionalnom pomirenju i pomirenju među nama kao *ljudima*. U suprotnom, naći ćemo se u haosu građanskog rata.

Nađimo se u zajedničkoj akciji za demokratiju u našem društvu.«

Smatram ovaj poziv i ljudskim i kršćanskim i socijalističkim. Pitanje je samo koliko će imati odjeka. Kršćani prema svojoj vjeri moraju biti iskreni pomiritelji, »univerzalni konciliatori« kako je L. Kolakowski nazvao J. Jaurèsa. To kršćani mogu i trebaju »unijeti u socijalizam«. Mržnje je previše. Mržnja jest i ostaje mržnja pa zvali ju mi klasnom ili nacionalnom.

Slavko Eseš

Skrb Katoličke crkve u Hrvata za našu braću s obje strane granice u Gradišću

Upravo kada se radi o tome da govorimo o našem *Miloradiću* tada skrb Katoličke crkve u Hrvata za naše manjine vani ostaje povijesnom činjenicom. Nećemo zato razmatrati ono što je povijest pokazala kao neprijeporno u tom procesu. Radije ćemo se pozabaviti onim što je naša Crkva učinila za naše iseljeništvo nakon posljednjeg rata. U takvo jedno nastojanje ulazi i *Spomen spis: Katolička crkva i Hrvati izvan domovine* (Zagreb, 1980) koji je izišao u povodu desetgodišnjice papinskog dokumenta: De pastorali migratorum cura i osnutka Vijeća BK za *Hrvatsku migraciju* (1969–1979). U toj se knjizi nalazim i ja kao član uredničkog vijeća, a dao sam prilog o Hrvatima u susjedstvu i o Hrvatima u Mađarskoj.

Veliki broj podataka koje ću istaknuti potječu baš iz te knjige... Osim toga sad je prilika da se spomenu pojedinci koji se u službi naše Crkve bave tim poslom. U prvom redu je to zagrebački kanonik, msgr. *Vladimir Stanković*, koji se nalazi na čelu spomenutog Vijeća od 1969. godine, kao i prof. *Milutin Juranić*, prebendar naše nadbiskupije koji se od mladosti bavi tom problematikom, pa i danas kada mu je 78 godina. Svakodnevno pod njegovom rukom odlaze pošiljke knjiga našoj braći u susjedstvu.

Možda je upravo sada čas da se kaže da tu skrb obično u nas vode oni koji se ne nalaze u nekoj službenoj strukturi ili službi koja bi to trebala činiti. Možda tako i mora biti, jer su sve akcije kada se radi o našem susjedstvu jednostavne i lake, a njihov učinak i pored najvećeg zalaganja može biti dvojben. U takvoj se upravo situaciji pojedinac može bolje snaći i postaviti od neke službene strukture. Pojasniti ovu tvrdnju mislim da nije potrebno.

Skrb naše Crkve za tu našu braću izvan zemlje potječe u prvom redu iz njezina vlastita nauka, iz činjenice brige za bližnjega. Zato prvi podatak o takvoj skrbi naše Crkve nalazimo još prije nekih 110 godina pri prokapanju Sueskog kanala. Zabilježeno je da su tada bili među našim radnicima i naši dušobrižnici, a 1869. dolazi amo i prvi službeni dušobrižnik, fra *Jerko Karačić*. Isto tako prate naše ljude u Ameriku na prijelazu stoljeća naši svećenici, 1910, šalje tadašnji zagrebački nadbiskup koadjutor *Bauer* bogoslova 3. godišta u Ameriku, gdje on završuje bogoslovske nauke, da bi tamo ostao sa svojim narodom. Tako se stvarao zametak povijesnih hrvatskih župa u Americi. Za Zagreb je opet značajna godina 1912. kada je osnovano *»Društvo sv. Rafaela«* za zaštitu naših iseljenika koje je djelovalo, jednom još i obnovljeno, 1939. – sve do rata. U njemu su bili aktivni zagrebački fratri. Godine 1940. pokreće zagrebački nadbiskup *Stepinac* list *»Hrvat u tuđini«*. Nadalje, nije slučajno da su upravo zagrebački bogoslovi, a među njima je bio i spomenuti prebendar *Juranić*, osnovali 1930. *Narodno-obrambenu sekciju* za naše ljude izvan domovine, a napose za Hrvate u Istri. Tom njihovom radu prethodi još jedna sekcija osnovana u okviru *Zbora duhovne mladeži Zagrebačke*, a nosila je naziv: *Socijalno narodna sekcija*. Osim sa zagrebačkog, kreću našim ljudima vani i svećenici s drugih područja, tako da je papina »Uputa za pastoralnu brigu za migrante« došla kao vrhunac svemu (1969). Istina da se taj dokument odnosio na naše suvremeno iseljeništvo, ali je taj dokument sažeo u sebi i sve ono što je Crkva učinila u prošlosti i za povijesnu migraciju, među koju spadaju i naša braća u susjedstvu.

I konačno o *Gradišću*. Treba reći da su te veze uspostavljene još od najranijih dana. Spomenuti *Zbor duhovne mladeži zagrebačke* prima u svoj krug kapelana iz Fileža Tomu *Sučića* koji sudjeluje u radu *narodno-socijalne sekcije*. Šalju se knjige u Gradišće, napose za njihovo »*Junačko društvo Rodoljub*«, što se i danas čini putem katoličkih izdavača: Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) i drugih. U tom bi pogledu dobro došla ispostava za distribuciju naših knjiga u Gradišću, ali inicijative nema još uvijek.

I konačno kada se govori o *Gradišću*, tada moramo imati na umu činjenicu da je taj jedinstveni teritorij podijeljen među dvjema državama. I sam naziv koji je uspostavio *Miloradić*, budimo posve iskreni, nikad se nije u svijesti prosječna čovjeka, proširio i na njegov mađarski dio. To se dobro vidi i iz naziva koje nosi naše društvo u Zagrebu: *Društvo za suradnju s Gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim manjinama u inozemstvu* u kojem nazivu osjećamo da se njegov prvi dio asocijativno odnosi samo na austrijski dio Gradišćanskih Hrvata, dok drugi dio naziva obuhvaća onda sve ostale Hrvate u susjedstvu, pa i Gradišćanske Hrvate u Mađarskoj. A upravo oni nisu do dana današnjeg preboljeli svoju otrgnutost od svoje austrijske braće, što je dovelo do njihove slabe povezanosti s ostalim Hrvatima u Mađarskoj koji najviše očekuju od naše skrbi baš zato jer je ona još uvijek najteža pa time i najmanja!

A da treba upravo tamo raditi gdje je najteže opominje nas i *Miloradićev život*.

To nam je uostalom pokazao još jedan svećenik koji je nakon *Trianona* namjerno ostao u Mađarskoj – Ivan *Petreš*.

Jedina je možda utjeha da i danas Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj, unatoč tome što je u javnoj uporabi njihov jezik ustuknuo, održavaju ga putem vlastita svećenstva još uvijek u crkvi. Pri tome je, dakako sam gradišćanski govor učinio u narodu svoje. Sasvim je obrnuta situacija u austrijskom dijelu Gradišća. Veze uspostavljene još u prošlosti i danas se slobodno održavaju, često i na taj način što je gradišćanska strana u njima aktivnija od onih koji čine predstavnike matična naroda. Teško bi se moglo zato ovdje govoriti o asimilaciji koja bi odgovarala onoj preko granice u Mađarskoj.

Nije li konačno gradišćanski biskup član BK Jugoslavije?

Takvih primjera nemamo s druge strane. Često na licu mjesta doživljavamo obrnuto. Naši svećenici nisu voljni surađivati s nama na očuvanju nacionalnog identiteta, ako je tomu suprotstavljena njihova karijera ili napredovanje. Zato i onda kada naši crkveni krugovi osiguraju knjigama sve uvjete da se drži bogoslužje na našem jeziku, to još uvijek ne znači da će se to i dogoditi. Mjerodavan je tu samo konkretni pojedinac – dotični župnik koji može prihvatiti naš jezik u crkvi ma da nije našeg podrijetla i na žalost, obrnuto, naš čovjek može sve to odbiti. Tada doživljavamo ono što nam je najteže. Moramo prihvatiti činjenicu da smo se u slanju knjiga oslonili na kriva čovjeka. I onda posao opet kreće iznova.

Zato molimo sve one koji drže da se briga za našu braću u susjedstvu može isključivo opravdati brigom za Gradišćanske Hrvate u Austriji, da svrnu svoj pogled, a i svoje akcije, na mnogo teži teren preko granice gdje također žive Gradišćanski Hrvati. Njima treba pomoći daleko više nego onim prvima, što ne znači da je i u njihovoj austrijskoj domovini sve bez problema.

Ali radi se o prioritetu!

Juraj Lončarević

Mozaik

KAZALIŠNI OSVRTI

Kada dramsko djelo na pozornici samo sobom nije kadro publici reći sve potrebno, nego mu je nužan pripovjedač i komentator – ono gubi na snazi i uvjerljivosti. No sa »scenskom postavom« anti-romana *Ranka Marinkovića* ZAJEDNIČKA KUPKA (s konačnom tezom da svi smrdimo) nije se (zbog njegove strukture) dalo drukčije učiniti i adaptatoru-redatelju *Georgiju Paru* valja priznati da je pošao vjerojatno najboljim mogućim putem. Sačuvao je osim toga u potpunosti ironičan, duhovit, intelektualan Marinkovićev ton i originalnost njegovih likova te unatoč izvjesnoj nesceničnosti i rascjepkanosti teksta održao do kraja izvedbe živom pažnju gledalaca. Dokazao se opet maštovitim, vještim i superiornim majstorom svoga posla, i ovaj put – kao i inače sve češće u posljednje vrijeme – bez ikakvih primjesa senzacionalizma i traženih, nametnutih efekata.

Glumačka ekipa iz *Hrvatskog narodnog kazališta* znalački je odabrana. Predstavu je »nosio« nenadmašni *Pero Kvrgić*. Uspješno je »skakao« iz lika u lik da bi – po prirodi teksta – najsjajnije momente ostvario kao Sudac. Živom, temperamentnom, angažiranom, osmišljenom igrom od prvog je časa osvojio prepuno gledalište i na kraju bio nagrađen zasluženim ovacijama. U ulozi Pisca (koji komentira i povezuje događanja), zatim Oca i Onoga iz katastra izrazitom je sigurnošću nastupio *Zvonimir Zoričić*. Kao Meštar (stolar) pak ostvario je briljantnu, nezaboravnu komičnu epizodu. Sučeva peckavog sugovornika Jacobsona (kao i Prosjaka i Predsjednika suda) slikovito je, ležerno i s pravom mjerom odigrao *Špiro Guberina*. Ovoj se trójci skladno pridružila *Katija Zubčić* neposrednim, autentičnim, fino iznijansiranim prikazima udavače i supruge Sene pa onda briżne Bračanke i napokon Filomene. *Siniša Popović* odigrao je čak sedam različitih likova; pokazao se pritom više nego samo upotrebljivim glumcem. *Etta Bortolazzi* kao izvjesna »madame« Marijana (koja zna plasirati svoje kćeri i gospodski umrijeti) pozdravljena je pljeskom na otvorenoj sceni, a svidjela se i *Mia Begović* u ulogama Meze i Žene-ubojice. Nekoliko djece i mladih statista dobro je obavilo svoj zadatak.

Scenski prostor kreirao je iskusni *Zvonimir Agbaba*, dopadljive kostime *Ruta Knežević*. Plesove je uvježbao *Stane Leben*, predstavu je lektorirala *Đurđa Škavić*, a glazbenim je »brojevima« opremio *Arsen Dedić*. Redatelju je asistirao *Leo Katunarić*. Maskerski je posao uspjelo izveo *Josip Gilg*. Priznanje valja odati i *garderobijerima* i *garderobijerkama* koji su svojom okretnošću omogućili česta i brza prerušavanja glumaca.

* * *

Iako je na Sceni »Moša Pijade« u izvedbi zagrebačkog *Hrvatskog narodnog kazališta* nedavno prezentirani komad Britanca *Alana Ayckbourna* MEĐU NAMA po svom sadržaju također – poput njegovih prije nekoliko sezona izvrsno izvedenih »Zabuna« – iz »malog svijeta« prosječne svagdašnjice, ipak se od njih uvelike razlikuje: ne izaziva gromoglasan smijeh i nije prvenstveno za zabavu. Trpak je i gorkasta okusa. Pod plaštem njegove tako vjerodostojno oslikane običnosti i duhovitih, iskričavih dijaloga mnogo je tuge, nesreće i dirljive želje da se jad nekako nadvlada i da čovjeka ne obori s nogu.

Zaslugom redatelja *Tomislava Radića* predstava se u potpunosti »kretala« u okviru tih bitnih karakteristika teksta. Publika – koja je vjerojatno očekivala »pravu« komediju – kao da je isprva bila zatečena. Većina je njezina ipak – kako je izvedba odmicala – otvorila srce (jer njime valja ovu predstavu primiti) i suživjela se sa situacijama na pozornici.

A njih su glumci dočaravali iskreno, angažirano, toplo. *Iva Marjanović* kao Vera jednako se dobro snašla u prizorima srdačne otvorenosti i prisnosti kao i nekontroliranog bijesa, mračne psihotičnosti i beznadne depresije a *Tomislav Stojković* kao Verin suprug Dennis živo je oslikao dobroćudnu, nenamještenu jednostavnost, nadanje protiv nade i varljivo Dennisovo tješenje samog sebe. Drugi bračni par predstavljali su *Koraljka Hrs* i *Ivo Gregurević*. Ona je vrlo uspješno prikazala mrzovolju i nekomunikativnost Paulinu; on je pak iskonskom komikom obilježio nespretnjakovića Nicka. *Etta Bortolazzi* u ulozi svekrve istakla se majstorstvom proživljene realistične glume.

Tomislav Radić zaslužuje priznanje i za slikovitu scenu (kojoj središte čini Dennisova mehanička radionica) i odličan prijevod. Bio je i kostimograf. Lektorica predstave bijaše *Đurđa Škavić*, masker *Josip Gilg* a redateljev asistent *Radovan Palmović*.

* * *

Komediju MANDAT za staljinizma gonjenog ruskog pisca *Nikolaja Robertoviča Erdmana* vidjeli smo prije nekoliko sezona u »Gavelli« kao »normalnu« predstavu. Sad ga je – za uprizorenje u »Jazavcu« – »uzeo u ruke« redatelj *Paolo Magelli* i po svom čestom običaju napravio predstavu koja je svojevrsna senzacija. Nije, međutim, bez duha. U čemu je »stvar«? Uz rijetke iznimke glumci igraju klečeći. I hodaju na koljenima. I kostimi su tako udešeni. (U sličnoj smo situaciji vidjeli svojedobno Vilija Matulu u jednoj režiji Radovana Marčića a kod Večeka glumilo se i ležeći.) Na časove kao da gledamo kakav davni film s ubrzanim kretanjem ili marionetsku predstavu. Pojedini su momenti od neodoljiva komičnog dojma. Glumci su se izvrsno snašli. Takav ih je način igre očito zabavljao. A publika? Pomalo zbunjena. Nenavikla na eksperimente. Završni pljesak kratak i mlak. Čuo se i ovakav komentar: »Neka smo vidjeli i to čudo...«

Promašene glumačke igre nije bilo. Naprotiv: nekoliko dobrih kreacija. *Elizabeta Kukić* u uspjeloj je maski i dosljednom karikaturom potpuno odgovorila redateljevoj zamisli priglupo–lukave udavače Varvare, *Željko Königsknecht* po običaju živ, temperamentan, poletan kao novopečeni partijac Pavel, *Branka Trlin* vrlo se dobro snašla u ulozi zbunjene kuharice i Njezine Visosti, *Marija Kohn* adekvatno je ocrtala »ostatak starog društva« (sa svakodnevnim otvaranjem prozora da vidi vlada li još socijalizam), Ivan Lovriček bio je pravi prototip podstanara denuncijanta i mahnita zaljubljenika, *Frane Pejković* i *Dušan Gruborović* slikovite protuhe svirači... Tu su još (u manje ili više zahvalnim ulogama) *Nina Erak* (bivša trgovkinja i prepredena majka Guljačkina), *Mladen Crnobrnja* (aristokrat Smetanič), *Tomislav Štriga* (prisilni mladoženja), zatim *Darko Stazić, Zoran Ćirić, Aleksandar Mihalyi, Kostadinka Velkovska, Dubravko Sidor, Dobrila Dimitrijević, Bane Petrović, Ivo Rogulja, Zvonko Presečki, Miroslav Stanek, Zvonko Čečuk.*

Scenu je kreirao *Mladen Pilić*, maskerski posao vješto je obavila *Snježana Trgovec*, za glazbenu stranu bio je zadužen *Ljupče Konstantinov*, kiparske je radove izveo *Miljenko Sekulić* a

djelo je preveo i obradio *Vladimir Gerić*. Tko je autor kostima?

* * *

Sve publike svijeta vole zaviriti iza kulisa i otkriti poneku tajnu glumačkog rada. Nije stoga čudo što je britanski suvremeni dramatik *Michael Frayn* – pokazavši se pritom duhovitim, vještim i ingenioznim zabavnim piscem – svojom komedijom iz glumačkog života KAOS U KULISAMA postigao svjetski uspjeh. Evo što je smislio: osrednja putujuća glumačka trupa izvodi prvi čin svoje nove predstave najprije na pokusu a zatim još dvaput u različitim kazališnim zgradama i pod različitim okolnostima. Kod pokusa i kod druge izvedbe (koju gledamo – ili bolje: slušamo – kao da smo smješteni iza kulisa) osim glumaca na djelu su i režiser i inspicijent sa svojom pomoćnicom, paralelno s odvijanjem predstave otkrivaju se i privatni odnosi njezinih interpreta: ljubavi, ljubomore, nevjere, sklonost alkoholu... Sve je spleteno u šaroliko klupko, jedno iznenađenje pretiče drugo, neprestan je živi urnebes.

Zagrebačku su predstavu toga »Kaosa...« zajednički pripremili *Kazalište »Komedija«* i *Teatar u gostima*. Režirao je *Relja Bašić*, prokušani majstor efektnih rješenja. I glumački predstava je bila efektna, od iskusnih i suvereno sigurnih *Sande Langerholz, Lele Margitić, Eugena Franjkovića* i *Richarda Simonellija* do blistave, razigrane *Dubravke Ostojić*, od nonšalantnih *Borisa Pavlenića* i *Nedima Prohića* do slikovita *Vlade Kovačića* i umilne *Nade Rocco*.

Vrlo uspjela scenografija djelo je *Želimira Zagotte*, kostime su odabrali *Relja Bašić* i *Elvira Ulip*, lektorirao je *Mihovil Dulčić* a tekst prevela *Sonja Bašić*.

* * *

Za režisera *Mrožekova PORTRETA Teatar ITD* odabrao je *Miru Međimorca*. On, dakako, nije zakazao: opet nam je darovao predstavu snažna naboja i dojma, zaokruženu i zrelu, pomno oblikovanu i nadahnutu. A što je njezin intenzitet najjači u sredini, a ne na kraju zbivanja, »krivnja« je u tekstu i s takvim se rasporedom »tokova« moramo pomiriti. I Mrožek i njegova tema to svakako zaslužuju. Radi se, naime, o mračnim makinacijama silnika Staljina koji je na širokom prostoru »svoga carstva« i njegove okolice bezbrojne nezrele idealiste uspio do te mjere zaluditi da čak njegovu portretu upućuju iz općeg mraka izljeve svoje zaljubljenosti a ne prezaju ni od prokazivanja najboljih prijatelja, od batinaštva i pogroma. Kad pak »progledaju«, već je kasno: nedjela su i zločini izvršeni. Poneki se zaljubljenik ipak kaje i peče ga savjest – kao što je slučaj s funkcionerom Bartodziejom u ovom komadu. Na osnovi njegove denuncijacije prijatelj mu Anatol bude osuđen na petnaest godina robije. Sad izlazi iz zatvora, Bartodziej ga posjećuje, priznaje mu svoj grijeh i pruža mu pušku neka ga ubije i tako kazni. Anatol to odbija učiniti, obojica se napiju, Anatol doživljava izljev krvi u mozak i završava kao nepokretni bogalj u kolicima. Na zahtjev svoje supruge Oktawije Bartodziej uzima Anatola (koga napušta djevojka) k sebi i opet je – kao i na početku – mrak...

Glumački je ansambl u potpunosti odgovorio svojim zadacima. Bartodziejeva razmišljanja, njegova grižnja savjesti i nervoza našle su u *Vanji Drachu* idealna interpreta a *Fabijan Šovagović* tolikim je svojim dosadašnjim nezaboravnim kreacijama pridružio nov velik uspjeh, pravi glumački vatromet: u ulozi Bartodziejeve grižnje savjesti bio je prgav i zajedljiv a kao Anatol ogorčen i velikodušan, mrk i obijestan, pun sjećanja na prošlost i

okrenut budućnosti, neobuzdan, zakovitlan i napokon – živi leš. Ženskim ulogama autor je namijenio zadaću popune i povezivanja glavnih niti radnje i sve su ih tri glumice primjereno odigrale. *Vera Zima* ležerno je, jednostavno, prirodno – baš kako i treba – prikazala razborito, srdačno, čestito i dobro čeljade, suprugu i domaćicu, *Nataša Maričić* vrlo se uspješno uživjela u mudrijašenja suvremenih specijalista psihijatara a *Mia Begović* kao Anabella bila je živa slika modernih površnih »lafica«.

Zvonko Šuler stvorio je zbivanju adekvatnu scenu, *Nada Došen* istakla se kreacijom kostimâ za Anabellu a *Mladen Martić* vrsnim prijevodom (»Sve je u redeku!«). Zamjetno je bilo i sudjelovanje lektorice *Đurđe Škavić*, maskera *Fadila Hanušića* i glazbenog suradnika *Branka Vodeničara*.

Publika je predstavu ispratila ovacijama. Primijećeni bivši (i neki sadašnji) staljinisti u dvorani kiselo su se osmjehivali.

* * *

Sa zakašnjenjem progovaram i o dva repertoarna hita *Teatra ITD*.

To je – ponajprije – već jubilarni RUČNI RAD mladog francuskog dramatika *Jean–Claudea Danauda*. Bizarni sadržaj ove crne komedije o feminizmu (ručni je rad odrubljena glava jednog supruga) dobro je poslužio autoru da se poigra riječima, sobom i publikom i da progovori o mračnim ljudskim instinktima i lažnom moralu. A i svim trima glumicama tekst je poslužio kao dobra podloga za skladnu, vještu i dopadljivu igru. Prepredenu raskalašenost »udovice–čudovišta« *Marija Kohn* prikazala je superiornom vjerodostojnošću. I *Marija Sekelez* našla je prave »boje« za strah i nesnalažljivost ubojice i glupače Sophie. »Sveticu« Petitpas uzornom je koncentracijom i u pravom tonu odigrala prerijetko viđena *Jadranka Matković*. Redatelj *Zdenko Blažević* vodio ih je sigurnom rukom. *Ika Škomrlj* kreirala je adekvatne kostime a *Fadil Hanušić* impresivne maske. Djelo se daje u tečnu prijevodu *Višnje Machiedo*.

U NOĆI BOGOVA *Mire Gavrana* opet su – dakako: na autoru svojstven način – progovorile glasovite ličnosti: ovaj put »kralj sunce« Luj XIV. i znamenit komediograf Molière a pridružila im se i kraljeva dvorska luda. I kralj i slavni pisac zaljubljeni su u istu glumicu. Kralj je silom hoće dobiti i miče s puta sve rivale. Molière joj se ne nameće i tiho pati zbog njezine sklonosti trećemu. Ne može odoljeti da se u jednoj svojoj komediji ne naruga kraljevoj požudi i ne osudi njegovu silovitost. S prijateljem ludom tu komediju potajno izvodi, Luj za to sazna i primora ih da je pred njim odigraju. I upravo ta »predstava u predstavi« sržni je dio Gavranove drame. S izvrsnim glumcima djelo je majstorski uprizorio redatelj *Miro Međimorec*, dosljedno ostvarivši autorovu preporuku: »Ovo nije povijesna drama, pa ipak ne zaboravite ni vrijeme u kome se zbiva. Sa scenografom i kostimografom izbjegnite sladunjavi folklor, jer je on izbjegnut i u rečenicama. Pomozite glumcima da u zvučnim imenima otkriju obične nesretne ljude.« Glumci su ih zaista otkrili. *Vili Matula* potpuno se »ukopao« u privatni kraljev život, njegova bančenja s prijateljima i naprasnu njegovu strast, *Ivica Vidović* jednakom je neposrednošću prikazao i obijesnu ludinu raspojasanost i mračnu njegovu zloću a *Vanja Drach* u glavnoj ulozi blistao je punim sjajem, naročito glumeći kralja. Pod kljunastim nosom maske u tom dijelu predstave usta su mu dobila čudesnu izražajnost; čarobnom magijom svoje igre vinuo se do vrhunaca glumačkog umijeća. Primjerena scenografija *Ratka Janjića Jobe, njegova* i *Međimorčeva* kostimografija, glazba *Ladislava Tulača* kao i maske i vlasulje *Fadila Hanušića* također su vrijedne spomena. Suradnik za scenski pokret bio je *Mladen Vasary*.

Mirko Petravić

»PET STOLJEĆA ZEMLJOPISNIH KARATA HRVATSKE OD 15. DO KRAJA 19. STOLJEĆA«
(s dodatnim historijskim refleksijama)

Pod ovim naslovom je u Zagrebu u listopadu (oktobru) 1988. bila izložba u Muzeju za umjetnost i obrt. Izložba je bila u organizaciji Povijesnog muzeja Hrvatske, a na inicijativu Međunarodnog društva kolekcionara starih geografskih karata (IMCOS). Bila je otvorena povodom VI. simpozija toga društva početkom listopada 1988. u Zagrebu.

Općenito o izložbi

Izložba je prikazala kronološki pregled zemljopisnih karata Hrvatske, preciznije današnjeg područja SR Hrvatske, jer je Hrvatska tijekom stoljeća mijenjala oblik odnosno opseg. Izlošci su bili numerirani (br. 1–213) uključivši i atlase.

Većina karata ima svoju atribuciju: ime autora, mjesto i godinu izdanja. Neke karte su anonimne (nemaju sve podatke o provenijenciji). One starije karte (zemljovidi) odudaraju od današnje geografske stvarnosti, ali što više idemo prema 19. st. karte su sve preciznije.

Najstariji i najvredniji izložak je Ptolomejev Atlas (1511), koji pripada franjevačkom samostanu na Košljunu (Krk). Najimpresivniji izložak je karta »Hrvatska i Slavonija« po županijama (1888) u osam kolor-tabela. Sjedišta županija su bila (abecedom): Bjelovar, Gospić, Ogulin, Osijek, Sl. Požega, Varaždin, Vukovar i Zagreb.

Najstarije karte su objelodanjene izvan Hrvatske: u Nizozemskoj (poznati Merkator iz 16. st.), zatim u Beču i Budimpešti, u Italiji (polovica ih je izašla u Veneciji), u Francuskoj i Njemačkoj (Nürnberg, Augsburg i dr.). Od 19. st. tiskaju se i u Zagrebu.

Izložene karte su isključivo iz naše zemlje: većinom su iz zagrebačke Sveučilišne biblioteke, Arhiva Hrvatske, iz crkvenih ustanova i privatnih zbirki.

Kratki sadržaj izložbe

Na početku je bio tekst na hrvatskom i na engleskom jeziku. Navodimo ga jer daje kratki sadržaj izložbe:

Razdoblje od 15. do kraja 19. st., u kojem pratimo kartografske prikaze Hrvatske ispunjeno je burnim događajima s dalekosežnim posljedicama za Hrvatsku. Od početka ovog razdoblja njezine granice ugrožavaju Turci. Krajem 16. st. kada su zaustavljena turska osvajanja, teritorij trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, sveo se na manje od 17.000 km^2 (današnja SR Hrvatska ima 56.538 km^2, naša Slovenija 20.251 km^2 – dodao V. D.). Od srednjovjekovne Slavonije (koja je obuhvaćala i zapadnu Hrvatsku) samo je područje triju županija, zagrebačke, varaždinske i križevačke, ostalo izvan turskih osvajanja. Smanjenje teritorija Hrvatske uvjetovalo je pomicanje granicâ upravnoteritorijalnih glavnih jedinica Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Pojam Hrvatske širi se krajem 16. st. na područje sjeverno od Save, a pojam Slavonije se ograničava na dio istočno od rječice Ilove, koji je bio pod turskom (osmanlijskom) vlašću. Sve ove promjene prikazane su s manje i više točnosti na kartama tadanjih kartografa.

Današnja Hrvatska ima oblik srpa

Srednjovjekovna Hrvatska je uslijed ekspanzije Turaka bila svedena na »reliquiae reliquiarum« (ostatke ostataka). Nakon potiskivanja Turaka iz Podunavlja (što se zbilo nakon njihove katastrofe kod Beča 1683) Hrvatska se postepeno širi na Istok – u Slavoniju, a također se širi i Južna Hrvatska (Dalmacija), koja je u jednom prijašnjem razdoblju obuhvaćala samo primorske gradove. Turci među ostalim ugrožavaju i Split, ali ga nisu mogli osvojiti.

Literatura

Grga NOVAK: Povijest Splita, knj. I, II. i III. (1957, 1961 i 1965). Knjiga II. obuhvaća razdoblje 1420–1797. Knjiga donosi tursko osvajanje Dalmacije. Venecija je igrala i dvoličnu ulogu. Ona surađuje s Turcima, npr. venecijanski providur (u Zadru) poziva turskog sandžak-bega sebi na galiju na objed. Klis je mogao biti još prije oslobođen, ali Venecija nije htjela priskočiti u pomoć posadi, jer je njoj (Veneciji) više odgovaralo da Klis bude u turskim rukama, a ne u habzburškim, da tako paralizira težnje sjedinjenja s Hrvatskom.

Dalmacija se širi postepeno u zaleđe. Bile su tri granične linije: linea Nani (1669), linea Grimani (1699) i linea Mocenigo (1718). Dalmacija je mogla biti veća, ali to su osujetili Dubrovčani da bi spasili svoju samostalnost koju je ugrožavala Venecija. Bilo je prije dogovoreno da će nova granica između Turske i Venecijanske Dalmacije biti dokle je došla venecijanska vojska, a ona je bila došla čak do Mostara, što bi značilo potpuno zaokruženje Dubrovnika. Da to onemoguće, Dubrovčani nastupe na mirovnim pregovorima (1718) s krivim podacima: da su tamo hajduci a ne venecijanska vojska. Doduše tamo su bili hajduci, ali pod venecijanskom komandom, koja ih je opskrbljivala ratnim materijalom. Dubrovčani sugeriraju Turcima da ne popuste Veneciji ni pod kakvim uvjetima, što su Turci prihvatili i ostali su nepopustljivi prema Veneciji. K tome, Dubrovnik dade Turcima i dio svog teritorija – Neum i Sutorinu – da ne budu u direktnom dodiru s Venecijom. Venecija je bila iscrpljena i ispijena ratom, i morala je popustiti. Tako dolazi do linije Mocenigo, što je i današnja granica Dalmacije. Neum je danas u sklopu BiH, a Sutorina u sklopu Crne Gore.

Mirovni ugovor u Požarevcu (1718), odnosno linea Mocenigo, stvara novu političku granicu između Vrgorca i Ljubuškog. Etnički jedinstveni kraj podijeljen je u dva dijela. Vrgorac je ostao u venecijanskoj Dalmaciji, a Ljubuški (iako katolički kraj) jest pod Turskom. Taj kraj je nazvan *Bekija* (što turski znači ostatak, odnosno, kraj koji je ostao u Turskoj).

Crnogorci povremeno oružano upadaju na područje Dubrovačke Republike, jer je Dubrovnik podupirao Portu, a Crnogorci su vodili ratove s Turcima.

Hrvatska je tokom povijesti gubila komad po komad svog područja. Neki su krajevi došli natrag u sklop Hrvatske (npr. Slavonija), a neki su zauvijek izgubljeni, što je imalo za posljedicu da je Hrvatska dobila današnji osebujni oblik polumjeseca odnosno srpa ili još bolje: zgrčenog čovjeka koji je dobio udar u trbuh. Hrvatska je najveći udar dobila s Istoka (od Turaka). Hrvatska je bila osakaćivana sa svih strana, ne samo na istoku već i na zapadu (Istra), na sjeveru (Međimurje), čak i jugu (linea Mocenigo).

Unutrašnje političko šarenilo Hrvatske u prošlosti

Posebno se osvrćemo na Sjevernu Hrvatsku, Istru, Dubrovačku Republiku i Međimurje.

Sjeverna Hrvatska (međurječje Save i Drave) bila je sve do druge polovice 19. st. podijeljena u dvije različite socijalno-političke jedinice: bansku (tada feudalnu) Hrvatsku, te Vojnu Krajinu, gdje su svu vlast imali njemački oficiri (oni su čak potpisivali i smrtne presude). Ta podjela traje sve do 1881, kada se ta dva dijela ujedinjuju, s centrom u banskom Zagrebu. Austro-Ugarska se protivila ukinuću Vojne krajine (u smislu: Divide et impera) da onemogući sjedinjenje Hrvatske. Obrazloženje je bilo: Vojna krajina treba postojati radi sigurnosti od Turske, koja je bila južno od Save. Austrougarskom okupacijom BiH (1878) taj je razlog postao bespredmetan i Beč je konačno morao dozvoliti pripojenje Vojne krajine banskoj Hrvatskoj (1881).

Napominjemo da je banska Hrvatska sa Slavonijom imala unutrašnju autonomiju u sklopu Austro-Ugarske, spadajući pod Budimpeštu. Bila je u sklopu zemalja krune sv. Stjepana. Banska Hrvatska je nastojala da u njen sklop dođe i *Dalmacija*. U tome nije dugo uspjela, jer se tome odlučno protivio Beč. Status quo je ostao sve do 1918. Beč u tu svrhu podupire, među ostalim i dalmatinske autonomaše, koji su bili protiv sjedinjenja sa Zagrebom, za razliku od narodnjaka, koji su bili za sjedinjenje. Dalmacija će doći u sklop Zagreba tek za Banovine hrvatske (1939), koja je obuhvatila i dijelove BiH (gdje je dominiralo hrvatsko stanovništvo) a što je izazvalo negodovanje u jednom dijelu BiH.

Istra – smjena političkih vlasti

Počinjemo sa 16. stoljećem, kada je primorski dio Istre spadao pod Veneciju, a njezina unutrašnjost s Pazinom bila je u sklopu Kranjske i dalje pod Austrijom. Nakon toga će doći kratki period Napoleonove Ilirije, a poslije toga Istra ide opet pod Austriju, sve do poslije I. svjetskog rata, kada dolazi u sklop Italije, s Rijekom, nekim našim otocima i Zadrom. Poslije II. svjetskog rata dolazi konačno u sklop SR Hrvatske i Jugoslavije.

Nadopunimo naša razmatranja s *Dubrovnikom*. Na bečkom kongresu iz 1815. godine Dubrovnik je htio obnoviti svoju samostalnost, ali je bio odbijen s obrazloženjem da je za napoleonskih ratova podupirao Napoleona. Tako Dubrovnik dolazi u sklop carevine Austrije, što će biti do svršetka I. svjetskog rata, kada dolazi u sastav novoosnovane Jugoslavije (Kraljevine SHS). Na temelju tajnog Londonskog pakta, sklopljenog za vrijeme I. svjetskog rata, talijanska vojska je zaposjela jedan dio Dalmacije. Stoga prvi popis stanovništva Jugoslavije (1921) nema podataka za taj dio Dalmacije. Talijani su kasnije napustili taj dio Dalmacije, zadržavši i dalje Zadar i Lastovo.

Podjelom Jugoslavije na 33 oblasti (1922) Dubrovnik je bio zasebna oblast obuhvativši i Makarsko područje. Podjelom Jugoslavije na devet banovina (1929) Hrvatska će biti podijeljena na Savsku banovinu (s centrom u Zagrebu) i na Primorsku (s centrom u Splitu) bez Dubrovnika, koji je došao u sklop Zetske banovine (s centrom na Cetinju). Dubrovnik je tek osnutkom Banovine hrvatske (1939) došao u sklop Zagreba.

Međimurje je također dijelilo sudbinu ostalih dijelova Hrvatske. Doduše nije bilo zahvaćeno prodorima Turaka, ali bilo je izloženo političkim aspiracijama Mađara. Međimurje je sve do polovice 19. stoljeća bilo u sklopu Hrvatske (dvor Zrinjskih bio je u Čakovcu). Međimurje dođe 1861. u direktni sklop Mađarske i to traje do 1918, kada dolazi u sastav novoformirane Jugoslavije (Kraljevine SHS), ali ne dolazi u sklop Hrvatske. Na ovoj izložbi, na karti »Županije Hrvatske i Slavonije – Zagreb 1888« nema Međimurja, premda je njegovo stanovništvo bilo hrvatsko 99% (bilo je nešto Židova, najviše u Čakovcu.)

Nakon prvog svjetskog rata Međimurje dolazi administrativno u sklop Slovenije. Analogni slučaj dogodio se s Kastvom (kod Rijeke), koji je također došao pod Sloveniju, jer da prije rata ni Međimurje ni Kastav nisu bili u sklopu Zagreba. Takvo će stanje potrajati do podjele Jugoslavije na devet banovina (1929), kada Međimurje dolazi u sklop Savske banovine (glavni grad Zagreb), ali bez Štrigove, koja ostaje u Sloveniji, odnosno, dolazi u Dravsku banovinu. Formiranjem Banovine hrvatske (1939) pitanje Štrigove još nije riješeno, iako se govorilo da je to samo pitanje dana. Naskoro je došao rat (1941) i Međimurje je došlo u sklop Velike Mađarske, koja je obuhvatila Prekomurje i dr. Tako je Hitler nagradio Horthyja, što je svoju zemlju vezao za fašističku osovinu Berlin-Rim. Mađari provode nasilnu mađarizaciju Međimurja, ali bez efekta, zahvaljujući tome što je Međimurje i dalje ostalo u sklopu Zagrebačke nadbiskupije. Time su hrvatski svećenici ostali na župama, a time i hrvatski jezik u crkvi, što je održalo hrvatski jezik i u narodu. Mađari traže od Vatikana da se Međimurje i crkveno pripoji Mađarskoj, ali Vatikan odbija. Za vrijeme II. svj. rata bio je otežan ulaz u Međimurje, jer su Mađari blokirali granicu, naime, rijeku Dravu, pa se ta granica prelazila ilegalno uz rizik, obično noću čamcima. Stoga je Zagrebačka nadbiskupija imenovala Ignacija Rogića, župnika u Selnici, generalnim vikarom za Međimurje sa svim ovlastima (ad omnes causas).

Potkraj II. svj. rata u Međimurje ulaze privremeno bugarske trupe u sklopu Crvene (sovjetske) armije. Time je bio kraj mađarskoj okupaciji Međimurja. Te su trupe kasnije napustile Međimurje, pa je ono sa Štrigovom došlo u sklop današnje SR Hrvatske.

Raskrižje, jedna od filijala župe Štrigova, ostalo je dalje administrativno u Sloveniji (općina Ljutomer), ali crkveno spada pod Zagrebačku nadbiskupiju.

Literatura:

Josip BUTURAC: Iz povijesti Štrigove i Racke Kaniže (Marulić 1984, broj 1, str. 29-36). Racka Kaniža je danas župa Raskrižje. Župa Raskrižje osnovana je 1942, a dotad je bila filijala Štrigove. Časopis MARULIĆ 1984, br. 2, str. 244-248: Recenzija knjige V. Rogić: Regionalna geografija Jugoslavije, Zagreb 1982. Ta knjiga sadrži i historijsku geografiju Jugoslavije. Na str. 247-248 govori se o Međimurju.

Milan Šenoa: Geografski atlas, Zagreb. Nema godinu izdanja. To je bio atlas za srednju školu. Izašao je prema indicijama 1922-1926. Na tabeli 39a nalazi se podjela tadanje Jugoslavije na 33 oblasti (1922). Na tabeli 39a i 40 vidljivo je da je Međimurje tada spadalo pod Sloveniju, a na tabeli 39a da je i Kastav spadao pod Ljubljanu. Nadalje, Dubrovnik je bio sjedište oblasti koja je uključivala i Makarsko područje. Boka Kotorska bila je u sklopu Zetske oblasti (Cetinje).

Autor atlasa Milan Šenoa sin je hrvatskog književnika Augusta Šenoe.

Gledajući Međimurje na kartama tretirane izložbe vidjesmo jednu interesantnu prirodno-geografsku pojavu. Naselje *Legrad* mijenjalo je svoju administrativnu pripadnost. Nekada je Legrad spadao u Međimurje, jer se nalazio na lijevoj obali Drave. Kad je Drava promijenila svoj tok, našao se na suprotnoj (desnoj) njezinoj obali. Legrad je još između dva rata crkveno bio u sastavu Donjo-međimurskog dekanata, ali administrativno u sklopu kotara Koprivnice. Danas je i u crkvenom pogledu u sklopu Koprivnice, odnosno, koprivničkog dekanata. To pokazuje da granice mijenjaju ne samo ljudi nego i priroda.

Hrvatska je stoljećima bila osakaćivana

Prolazeći izložbom, nadolaze nam ove misli. Hrvatska je bila podijeljena u nekoliko političkih zona, koje su nerijetko bile međusobno i u ratnim sukobima (carevina Austrija, republika Venecija, sultanova Turska), a to je dovelo do navedenih posljedica. A Dubrovačka Republika je bila pod pokroviteljstvom Porte (sultana). Najpresudniju ulogu je imao prodor Turaka, koji pustoše Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju, provaljuju preko Hrvatske u Sloveniju i dalje.

Literatura:

Ignacije VOJE: Problematika turskih provala u slovenačke zemlje i organizacija obrane u XV i XVI veku; »Istorijski časopis« Knj. XXV – Beograd, 1978, str. 117-134.

Pounje je u srednjem vijeku za hrvatskih narodnih vladara bilo u sklopu hrvatske države. Tu je bio i Bihać, koji se dugo opirao Turcima, premda je bio u »turskom moru«. Definitivno je pao 1592. Danas je tu katoličko stanovništvo u manjini. Austrijanci su htjeli zauzeti Bihać, ali nisu uspjeli, a kod Banjaluke će doživjeti katastrofalni poraz (1737). Porazi Austrijanaca u Bosni i u Srbiji zakočili su germanizaciju i u Hrvatskoj. Germanizaciju je htio provesti bečki car Josip Drugi (1780-1790).

Literatura:

Hamdija KREŠEVLJAKOVIĆ: Bitka kod Banja Luke 1737 (uz 200. godišnjicu), Kalendar »Narodna uzdanica« – Sarajevo 1937, str. 91-112. Autor (Kreševljaković) napominje da je tom pobjedom bosanskih muslimana kod Banja Luke zaustavljeno prodiranje Austrijanaca u Bosnu i uopće na Balkan. U protivnom bi nastala drukčija politička i etnička slika Bosne i Balkana: nestanak islama, otvorena vrata germanizaciji.

Ta ratna zbivanja su imala za posljedicu da katoličko stanovništvo bježi na Zapad. Turci preostalo stanovništvo u većini islamiziraju, a na napuštene predjele naseljuju vlaško (pravoslavno) stanovništvo.

Ovaj dio Bosne (Bosanska Krajina) na početku osmanlijskog perioda nazivao se Croatia turcica (Turska Hrvatska). U Bosni nalazimo prezimena Hrvat (kod muslimana). Naša prezimena Horvat, Horvatić i sl., u Mađarskoj Horvath, u Sloveniji Hrovat, imaju svoju genezu u Bosni.

Carevina Austrija vodi navalne ratove na Bosnu, ali bezuspješno. Prije je to radila Ugarska pod vidom borbe protiv bogumila, a u stvari da podvlasti Bosnu. Bosna je ostala samosvojna (nepokorena) sve do okupacije (1878), kada je Austro-Ugarska vojnom premoći zaposjela BiH.

Ofenziva Austrijanaca pod Eugenom Savojskim na Sarajevo (1697) imala je katastrofalne posljedice za katoličko stanovništvo, da je ono gotovo nestalo u Sarajevu i u dolini rijeke Bosne.

Austro-Ugarska je tek oružanom okupacijom odnosno vojnom premoći uspjela podvlastiti BiH (1878). Austrijanci su sebe precijenili, a BiH potcijenili. Beč – videći toliki otpor – nije dirao u integritet Bosne i Hercegovine, bar ne u početku. Ali je kasnije bečki dvor, unatoč upozorenju, proveo aneksiju (1908) na svoju propast. To je izazvalo sarajevski atentat (1914), koji je pak bio povod za I. svj. rat (1914-1918). Tako je pokopana Austro-Ugarska, a Habsburgovci skinuti s političke scene. Na ruševinama Austro-Ugarske nastale su nove države: Jugoslavija (Kraljevina SHS), Čehoslovačka, Austrija, Mađarska i dr.

Posljednji bosanski kralj doprinio propasti bosanske države (1463)

Idući izložbom vidjeli smo da su neke karte obuhvatile i susjedna područja Hrvatske, među njima Bosnu u cjelini ili samo njezin zapadni dio. Premda su izložene karte prikazale stanje od 15. do kraja 19. stoljeća, mi ćemo poći vremenski unatrag, u srednji vijek, jer je on donio klicu propasti bosanskog kraljevstva: Bosna je 1463. pala kao zrela kruška u krilo Turskog Carstva.

Teško je kazati što je srednjovjekovnoj Bosni donijelo više zla: da li oružani upadi Mađara ili međusobne svađe bosanskih plemića, koji u sukobu pozivaju u pomoć Turke. Turci se rado

odazivlju, ali kod toga uvijek podvale, i podvlaste dio Bosne, tako da je Bosna plaćala sultanu danak još prije pada 1463.

Srbija je početkom 15. stoljeća svedena na despotiju s centrom u Smederevu. Tadanji ugarski kralj Matija Korvin (1458-1490), da bi zaustavio daljnji prodor Turaka, odluči da bosanskog kraljevića Tomaševića oženi princezom Marom iz despotske vladajuće kuće u Smederevu, pa da tako Tomašević postane srpski despot. Ali u Smederevu prevlada protuturska stranka, Turci zauzmu Smederevo i učine kraj srpskoj despotiji (1459), a Srbiju učine turskim pašalukom. Turci puste na slobodu mladog Tomaševića s njegovom ženom Marom, uz uvjet da više nikada ne ulazi u protuturske pothvate.

Tomašević se sa ženom vrati u Bosnu. Kako je umro bosanski kralj Tomaš, mladog Tomaševića izaberu za kralja. Papa mu pošalje kraljevsku krunu da bi tako ojačao front protiv Turaka. Tada je Tomašević počinio veliku grešku koja ga je stajala glave. Kada je sultanov izaslanik došao po danak, kralj Tomašević baci sultanov ferman pod noge, izaslaniku naredi da odmah napusti njegovu zemlju, inače će mu biti glava u pitanju. – Kada je sultan to čuo, pođe s vojskom u Bosnu i na zahtjev uleme (državni savjet) dade pogubiti kralja Tomaševića. Tako je svršilo bosansko kraljevstvo. Pretposljednja bosanska kraljica Katarina, žena pretposljednjeg kralja Tomaša, napusti Bosnu, nastani se u Rimu, gdje i umre.

Ova Katarina (Kosača) bila je inače hercegovačka plemkinja. Rodom je bila iz Huma (danas Hercegovina). Imala je tragičan život. Njezin muž kralj Tomaš čini se da je bio ubijen u napetostima s bogumilima (s »bosanskom crkvom«). Katarina je doživjela propast bosanskog kraljevstva. Turci su joj zarobili i poturčili djecu, te ih nikada više nije vidjela. Našla je zaštitu u Rimu. Primala je pomoć iz papinske blagajne sve do smrti. Kraljica Katarina nije bila majka Tomaševiću, posljednjem bosanskom kralju, bila mu je samo pomajka. On je doduše sin kralja Tomaša, ali mu je majka Tomaševa prva žena pučanka Vojača. Posljednja bosanska kraljica bila je Mara Branković (iz Smedereva).

Literatura:

Vladimir ĆOROVIĆ: Historija Bosne, knj. I. Beograd, 1940. Autor daje historijat Bosne od prethistorije pa do početka turskog perioda. Na kraju knjige (od str. 536) govori se detaljno o padu Bosne (1463), odnosno Hercegovine (1482).

Ove godine je 600. godišnjica bitke na Kosovu (1389). Tih dana su zabrujala zvona u Parizu, jer se mislilo da su kršćani pobijedili Turke na Kosovu. Međutim, bilo je obratno. To dostatno pokazuje kako su oči tadanje Evrope bile uperene na Srbiju. Nakon Kosova carica-udovica Milica sklopi mir s Turcima uz uvjete: Srbija će plaćati danak Turcima, u ratu bit će saveznik Turaka. Svoju kćer Oliveru Milica je dala sultanu za ženu. Time su Srbi postali faktor na Porti i zadobili više položaje. Oni su na Porti zastupali interese svoje zemlje. Bosanska kraljica Mara Branković, žena posljednjeg bosanskog kralja Tomaševića, znajući za svoje sunarodnjake na Porti, pođe svojoj tetki u Tursku. Tu je ujedno i razlog da je Srbija danas puna originalnih srednjovjekovnih pravoslavnih (srpskih) manastira, dok u Hrvatskoj toga gotovo nema (naime: u krajevima koji su bili pod Turcima), jer su Hrvati bili na strani onih koji su ratovali protiv Turaka. A pobijeđenima je obično bilo »vae victis«.

Srbija je 1833. hatišerifom (vlastoručnim pismom) sultanovim dobila unutrašnju autonomiju u sklopu Turske. Godine 1867. posljednje su turske trupe napustile Srbiju, ali je ona i dalje ostala u sklopu sultanove Turske sve do Berlinskog kongresa (1878), kada je

dobila ne samo potpunu političku samostalnost nego i nove teritorije na jugoistoku. Srbija kao kneževina (od 1882. kraljevina) postala je politički faktor na Balkanu.

Balkanskim ratovima (1912-1913) Srbija je dobila novo prostorno povećanje. Dobila je Makedoniju, a sa Crnom Gorom je podijelila Novopazarski Sandžak (koji je tada obuhvaćao i današnju pokrajinu Kosovo). Srbija je snagom svog oružja prodrla na Jonsko more, odakle se na intervenciju Austro-Ugarske morala povući, a carski Beč je osnovao u svom interesu državu Albaniju (1913). Srbija je 1987. obilježila 150. godišnjicu diplomatskih odnosa s Londonom. Ona je bila Pijemont u ujedinjenju Jugoslavije, koje je proglašeno 1. prosinca 1918.

Hrvati su sudjelovali u ratovima protiv Turske, što je bilo katastrofalno za Hrvatsku

Hrvatska se od srednjeg vijeka našla u području sukoba između velesila. Tu su se ukrštavali politički interesi Istoka i Zapada. Ljudevit Posavski je podlegao u sukobu s Francima. Bizant htjede zavladati Dalmacijom, ali nije uspio. Republika Venecija, naprotiv, uspijeva u svojim političkim ambicijama i vlada našom obalom nekoliko stoljeća, sve do svoje propasti (1797). Venecija nekoliko puta ratuje s Turskom, a ratne operacije bile su i na našem području. Dovoljno je spomenuti samo kandijski rat (1645-1669), koji se vodio i u graničnom području Dalmacije i Bosne. Poslije poraza Turaka kod Beča (1683) Austrija vodi ofenzivne ratove na Bosnu i na Srbiju, što je završilo s porazom za invazore. Rim (papa) u želji da zaustavi širenje Turaka stimulira kršćanske vladare na otpor protiv Turaka, pa se Turci osvećuju katoličkom stanovništvu u krajevima pod njihovom vlašću. Hrvati kao katolici smatrali su dijelom svoga poslanja da ratuju protiv Turaka, što je nerijetko imalo za posljedicu: da spasiš glavu ili bježi preko granice ili pređi na islam. Turci su se zadovoljavali i njihovim prijelazom na pravoslavlje, glavno da više nisi katolik...

Turci su nekoliko puta pokušali osvojiti Beč, ali su ih Hrvati odbili (kod Kisega 1532 i kod Sigeta 1566). Turci su doživjeli težak poraz kod Siska (1593). Hrvati su doduše dobili nadimak »Predziđe kršćanstva« (Antemurale christianitatis), ali je Hrvatska bila desetkovana prostorno i brojčano.

Bečki dvor je popuštao Turcima, premda je bio u vojnoj premoći. To najbolje pokazuje vašvarski mir (sklopljen u Vašvaru u Mađarskoj godine 1664) kada je Austrija vratila Turcima osvojeno, a Turci su se zauzvrat obvezali da neće više podupirati ni ugarske ni hrvatske nezadovoljnike. To je izazvalo zrinjsko-frankopansku urotu. Zrinjski i Frankopan, koji su prije provaljivali na turski teritorij i tamo rušili, palili i plijenili, sada traže spas na Porti (protiv bečkog dvora) priznajući sultanovo vrhovništvo. Tražili su pomoć i u francuskog kralja ne znajući da je Francuska u tajnom savezu s Portom. Urota ih je stajala glave. Na prevaru su došli u Beč, gdje su odmah bili bačeni u tamnicu i pogubljeni 1671. Oni su se borili za ono što je unaprijed bilo osuđeno na propast. A to se Hrvatima dogodilo ne jedanput.

Zapad podupire Portu (sultana)

Hrvati nisu mogli uvidjeti da Zapad simpatizira i podupire turskog sultana. Francuska potiče Portu na rat protiv Beča, da se tako osveti Habsburgovcima, koji su ih početkom 16. st. potisnuli iz Sj. Italije, gdje su Habsburgovci pobijedili Francuze kod Pavije (1525).

Francuski kralj Franjo I. (1515-1547) sklopi prijateljstvo sa sultanom Sulejmanom. Francuska sugerira Porti rat protiv Ugarske i dalje prema Beču, i dolazi do pobjede Turaka kod Mohača (1526). Hrvati izaberu za svog kralja (na Cetin-gradu 1527) Habzburgovca Ferdinanda radi obrane od Turaka.

Francuska je i kasnije vodila oportunističku politiku. Za Ljudevita XIII. (1610-1643) kardinal Richelieu vodio je politiku Francuske. Sklapao je kompromise i s protestantima. Posljedica je bila da je Francuska iz tridesetgodišnjeg rata (1618-1648) izašla kao velevlast.

Kada su Austrijanci nakon pobjede kod Beča (1683) prodrli južno od Save sve do Skopja i Prizrena (na Kosovu), Srbi na sugestiju Austrijanaca dignu ustanak protiv Turaka. Na ovakvo napredovanje Austrijanaca (koji su imali u planu da preko Albanije prodru na Jonsko more) ni Venecija ni Francuska nisu mogle biti ravnodušne. Zato Ljudevit XIV. udari na Rajnsku Falačku. Austrijanci su se morali na brzinu povući s Kosova da zaustave Francuze. Srbi, bojeći se osvete Turaka, napuste Kosovo i nasele Podunavlje sve do Budima. Budući da se Srbi nisu vratili, Turci na Kosovo nasele Albance.

U 19. stoljeću Zapad predvođen Londonom podupire turskog sultana, tog »bolesnika na Bosporu«, da carskoj Rusiji onemogući direktni pristup na Mediteran. Premda je Turska u prvom svjetskom ratu doživjela poraz (bila je u sklopu Centralnih vlasti, koje su predvodile Njemačka, Austro-Ugarska i Bugarska), ona je zahvaljujući Zapadu ostala u Evropi zadržavši moreuze Bospor i Dardanele i dio Trakije sve do rijeke Marice, uključivši i Istanbul, a sve pod vidom: bolje da je na tjesnacima musliman (Turčin) nego Rus. I Grčka je aspirirala na Istanbul. Njezine trupe su bile kod Istanbula (među njima bio je i Makarios, kasniji arhiepiskop i predsjednik Cipra). Rijeka Marica je postala i državnom granicom između Turske i Grčke. U II. svjetskom ratu Hitler je htio pridobiti Tursku na svoju stranu, ali Zapad je to osujetio, pa je Turska ostala neutralna. Poslije rata morski su tjesnaci i dalje u turskim rukama. Danas je Turska stup NATO-a u istočnom Mediteranu s komandom u Izmiru.

Literatura:

Časopis »Marulić« 1988, br. 6: pod »Prikaz knjige: 111 opera«. O Vel. Britaniji vidi str. 750 br. 8 u »Nadopuna«.

Zanimljivosti

Na izložbi je bilo mnogo zanimljivosti. Ograničujemo se na trojicu autora-kartografa: S. Glavača, P. R. Vitezovića i A. Fortisa.

Stjepan Glavač (1627-1680). Rodio se u Varaždinu. Izdaje 1673. kartu banske Hrvatske. Bilo je to dvije godine poslije pogibije Zrinskog i Frankopana. Karta ima veličinu 88 × 86. Na latinskom je. Predočuje ono područje Hrvatske koje je ostalo izvan osvajanja Turaka. Karta je izuzetna, jer svojim geografskim inventarom nadmašuje sve dosadašnje geografske prikaze hrvatskih zemalja. Isusovci 1636. osnivaju gimnaziju u Varaždinu, koja je 1936. proslavila 300. obljetnicu postojanja. Tom prilikom su isusovci u Sarajevu izdali reprodukciju ove karte u originalnoj veličini.

Literatura:

Petrica NOVOSEL: O Stjepanu Glavaču i njegovoj karti iz 1673. godine (u povodu 300. godišnjice štampanja ove karte) »Geografski glasnik« Zagreb 1973, str. 195-203.

Miroslav VANINO: Kartograf Stjepan Glavač D. I. (1627-1680) – Biografski podaci. »Vrela i prinosi – Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima« Sarajevo 1936, br. 6, str. 139-148.

POVIJESNI ATLAS – izdala Kartografija – Učila Zagreb 1986, priredio Josip Lučić. Atlas je za srednje škole. Na str. 43 pod »Hrvatska u XVII. i XVIII. stoljeću« ima detalj Glavačeve karte (područje Zagreba).

Pavao Ritter Vitezović (1652-1715)

Među izlošcima smo vidjeli i geografske skice našeg književnika P. R. Vitezovića. Rodio se u Senju. Bio je član austrijske carske komisije, koja je radila na razgraničenju carske Austrije (s Hrvatskom) i Turske (Bosne) nakon sklopljenog mira u Srijemskim Karlovcima 1699 (čemu je prethodio poraz Turaka kod Beča godine 1683). Turska je morala Austriji odstupiti mnoga područja, čime je Austrija postala evropska velevlast.

Inače, u prošlosti je Turcima, nakon pobjede kod Mohača 1526, bio otvoren put u Podunavlje sve do Beča. Turci osvoje Budim i osnuju Budimski pašaluk (1541). Turci natrag osvoje Jajce (1528) i sjevernu Bosnu, koju je ugarski kralj Matija Korvin bio preoteo Turcima nedugo poslije pada Bosne 1463. Zatim padaju Turcima u ruke Banja Luka, Lika i Krbava (1528), Klis (1538), još prije Knin (1522) čime pada i Hrvatska južno od Velebita. U Slavoniji padaju Valpovo i Pakrac 1543, Virovitica i Čazma 1556, Bosanski Novi 1565. i konačno Bihać (1592), te se Hrvatska bila svela na reliquiae reliquiarum.

Turci su htjeli zauzeti Beč (što su im sugerirali Francuzi da napakoste Habzburgovcima). Ali im Hrvati pomrse račune svojim otporom u Kisegu (1532) i Sigetu (1566), gdje je turski sultan Sulejman i umro. Turci su se morali u oba slučaja vratiti. Turci 1683. podsjednu Beč, ali tu ih stigne katastrofa, što je imalo za posljedicu da su Turci bili potisnuti iz Podunavlja.

Turci su htjeli zauzeti *Zagreb*. Već su bili na južnoj obali Save, ali ona se baš tada (1467) razlila, pa ju je bilo odviše rizično prelaziti. Turci se vrate natrag te – nakon više od 120 godina – napadnu Sisak, da bi tako osvojili posljednju predstražu Zagreba. Međutim, kod Siska ih stigne katastrofa (1593). Bili su potisnuti u vodeni trokut Sava – Kupa. Masa Turaka se utopi, pa i njihov komandant Hasan-paša. Nakon toga počinje tamniti sjaj turskog polumjeseca. Od navalnih (ofenzivnih) ratova Turska prelazi u obrambene (defenzivne). Možda je tu razlog da Napoleon nije prešao Savu ni zauzeo Zagreb, nego je Sava bila granična rijeka između Napoleonove Ilirije i austrijske Hrvatske.

Literatura:

Kalendar »Danica 1982«, str. 161-166 pod »Zagreb i njegove prirodne specifičnosti«. Na str. 162: »Sava je 1467. spasila Zagreb od Turaka«.

Alberto Fortis (1741-1803)

Bio je Talijan. Rodio se u Padovi (Italija). Na izložbi bila je izložena jedna njegova karta koju je Fortis uvrstio u svoj putopis. Putovao je i po našoj jadranskoj obali i po Dalmatinskoj Zagori. Zapisuje svoja zapažanja i objavljuje ih. Napose su zanimljiva njegova poglavlja o Morlacima (o Vlahima ili Vlasima u Dalmatinskoj Zagori). Objelodanio je i baladu »Hasanaginica«. Svoja zapažanja donio je u djelu »Viaggio in Dalmazia«, Venecija 1774. Njegov »Viaggio« donosi i dvije geografske karte koje prikazuju područje od Zadra do Šibenika i od Trogira do Neretve. Fortis je naučio naš jezik, pa se s našim ljudima mogao na terenu sporazumijevati. Stoga su njegovi putopisi autentični, dinamični, jasni i zanimljivi.

Literatura:

Alberto FORTIS: Put po Dalmaciji, Venecija 1774. Naslov originala: Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, u dvije knjige. Prijevod je u jednoj knjizi, Zagreb 1984 (uz 210. god. prvog izdanja). Priredio Josip Bratulić. S talijanskog preveo Mato Maras. Izdanje je s ilustracijama: geografske skice, slike fosila, narodnih nošnji, panorame i dr. Časopis »Marulić« 6/1986. donio je recenziju hrvatskog izdanja, na str. 784-787.

Ivan LOVRIĆ: Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice (hajduka) – Venecija 1776. Original: Osservazioni del Viaggio in Dalmazia del A. Fortis. Preveo s

talijanskog Mihovil Kombol – Zagreb 1948, JAZU. Lovrić je bio Sinjanin, umro je u 23 godini od tuberkuloze (1778). U navedenoj knjizi dao je kritičke opaske na Fortisovo djelo, svega dvije godine nakon izlaska »Viaggia«. Začuđuje da je prijevod Lovrićeve knjige izašao prije nego prijevod Fortisova »Puta po Dalmaciji«, točnije prijevod Fortisova djela izašao je 36 godina kasnije.

Josip ROGLIĆ: 200. obljetnica Fortisova putovanja po Dalmaciji (1774-1974): geografska razmišljanja – »Geografski glasnik«, Zagreb, 1974/75, str. 5-16.

MARULIĆ 1/1981. donio je osvrt na taj Roglićev prilog pod naslovom »Zašto je Fortis objelodanio Hasanaginicu« (str. 87-89).

Karta Zagrebačke biskupije od M. Vrhovca (1822)

Među izlošcima smo vidjeli nekoliko karata (zemljovida) naših dijeceza (biskupija) npr. kartu senjsko-modruške i đakovačko-srijemske biskupije (1840) i dr. Uočljiva je bila karta biskupija i nadbiskupija Ugarske (1780), na kojoj je bila označena naša Zagrebačka i druge naše biskupije.

Začuđuje da nije bila izložena karta Zagrebačke biskupije iz 1822, koju je izdao zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac pod naslovom »Mappa Dioecesis zagrabiensis«.

M. Vrhovac je bio zagrebački biskup od 1787 do 1827. Bio je centralna ličnost tadanje Hrvatske, važan za razvoj Zagreba i cijele domovine. Karta ima devet tabela. Svaka tabela predočuje jedan dio biskupije, a jedna (III) donosi panoramu tadanjeg Zagreba – Griča i Kaptola.

Literatura:

Maksimilijan VRHOVAC: Dnevnik (Diarium), knj. I. Obuhvaća razdoblje 1801-1809. Dvojezično: latinski i hrvatski, Zagreb 1987. Vrhovac je povremeno bio i banski namjesnik, stoga njegov dnevnik ima karakter historijskog izvora. Dnevnik donosi odraz napoleonskih ratova u našim krajevima (Napoleonova Ilirija i dr.). Na Dnevniku su surađivali: Metod Hrg, Josip Kolanović, Dragutin Pavličević i Jaroslav Šidak (po abecednom redu).

Budući da na toj izložbi nije bila izložena Vrhovčeva karta (premda ona postoji u Zagrebu), donosimo jedan njezin detalj s tabele II, koji predočuje sjeverozapadni dio biskupije: Varaždin, Koprivnica (Caprontza) sa susjednim dijelom Međimurja: Čakovec (Saktornya) – Kotoriba (Kottori) – Legrad (kod ušća Mure u Dravu).

Vidi: str. 399.

Karta je izašla svega 7 godina nakon bečkog kongresa (1815), koji je obilježio završetak napoleonskih ratova.

Već smo prije spomenuli da je Napoleon osnovao Iliriju (s centrom u Ljubljani) kao jednu političku jedinicu u sklopu francuskog imperija. Napoleonova Ilirija je podijelila Hrvatsku na dva različita politička dijela, a s Hrvatskom i zagrebačku biskupiju. Državna granica je bila rijeka Sava. Zagreb je bio granični grad u zoni Austrije, dok Velika Gorica, Samobor, Sisak, Petrinja i dr. u francuskoj zoni.

Stanovnici Hrvatske su tada morali ratovati i na jednoj i na drugoj strani. Oni iz Napoleonove Ilirije morali su s Napoleonom marširati na Rusiju sve do Moskve. Prema usmenim informacijama u tom vojnom pohodu bio je i djed Nikole Tesle, poznatog pronalazača na polju elektro-tehnike (rođ. 1856. u Smiljanu kod Gospića, umro 1943. u New Yorku).

Literatura:

Časopis »PRIRODA«, Zagreb 1977, br. 1, pod »O životu i radu Nikole Tesle (uz 100. godišnjicu rođenja Nikole Tesle)« str. 1-7. Na vodopadima Niagare (SAD) bio je 1976. na otočiću Goat Island (Kozji otok) podignut spomenik Nikoli Tesli.

Maršal Marmont: MEMOARI – II. izdanje, Split 1984, priredio i preveo Frano Maras. Knjiga obuhvaća samo one dijelove originala koji se odnose na naše krajeve za vrijeme Napoleonove Ilirije. Na str. 203 čitamo: Hrvati u vojni na Rusiju činili su jednu pukovniju od 1659 vojnika i oficira pod generalom Markom Šljivarićem. Iz Rusije se vratilo svega 54 ili samo 3,3 %.

Nakon konačnog Napoleonova sloma (1815) nesta Napoleonove Ilirije. Bečki carski dvor, da što više osakati odnosno rascjepka Hrvatsku, protivio se da se prekosavska Hrvatska ponovno pripoji Banskoj Hrvatskoj (Zagrebu), premda ju je Napoleon bio nasilno uključio u Iliriju. Zalaganjem biskupa

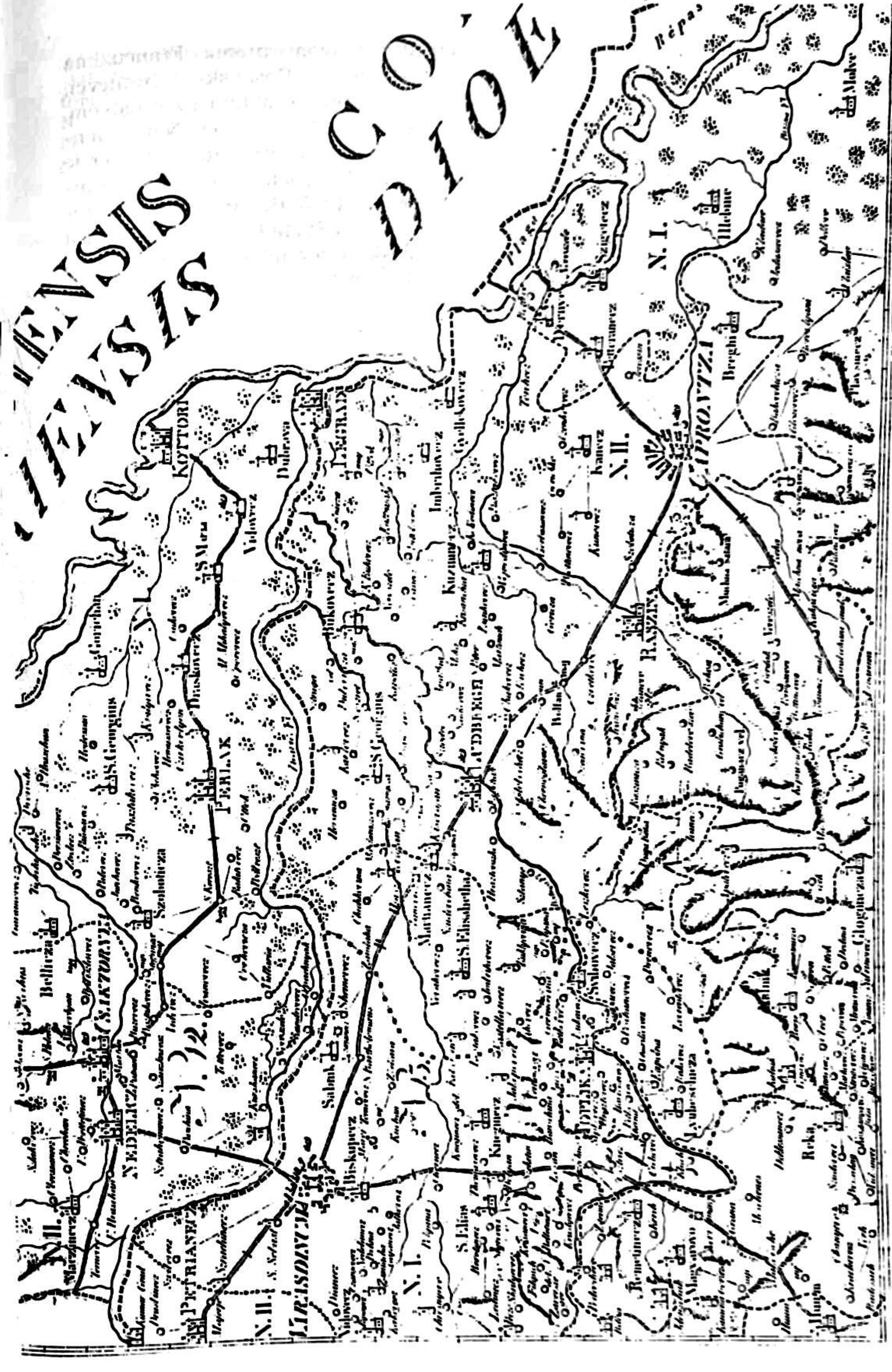

Maksimilijan Vrhovac: Karta Zagrebačke biskupije (1822).
Ovaj detalj prikazuje sjeverozapadni dio: Varaždin (Varadinum) – Ludbreg – Koprivnica (Capronza) itd.

M. Vrhovca, Prekosavska Hrvatska ipak je 1821. vraćena svojoj matici Banskoj Hrvatskoj.

Napoleon je za vrijeme Ilirije imao sličan plan. Htio je prekosavsku Hrvatsku izdvojiti iz Zagrebačke biskupije i pripojiti Senjsko-modruškoj biskupiji. Ali to je tadanji senjsko-modruški biskup odlučno odbio. Ostao je status quo. Ove misli su nam došle u svijest kada smo gledali kartu Senjsko-modruške biskupije.

Sličan će pokušaj uslijediti kasnije s Međimurjem, koje se htjelo izdvojiti iz Zagrebačke biskupije (nadbiskupije) i pripojiti Madžarskoj i u crkvenom pogledu, ali ni od toga ne bi ništa.

Vidi pobliže u odsjeku »Međimurje«.

Napoleon je planirao preko Balkana prodrijeti na Istok

Napoleon je u svojim pobjedonosnim bitkama uspio zavladati skoro polovicom Evrope uključivši i zapadne dijelove našeg nacionalnog teritorija (u sklopu Ilirije). Prekosavska Hrvatska i Dalmacija imale su biti baza Napoleonu za prodiranje u unutrašnjost Balkana s ciljem osnivanja balkanske slavenske države pod protektoratom Francuske, u koju bi ušle BiH, Crna Gora, te i neslavenska Albanija. Napoleon je u svojoj grandomaniji imao još veću kombinaciju, naime, da preko Balkana prodre dalje na Istok. On je u Travniku osnovao francuski konzulat, koji postoji od 1806. do 1814. Naš nobelovac Ivo Andrić opisuje taj konzulat u svojoj »Travničkoj hronici«. Taj je konzulat, uz špijunsku ulogu, imao nadzirati transport pamuka s istoka preko Bosne do Kostajnice i dalje na zapad (pamuk je bio potreban, među ostalim, i za izradbu vojničkih uniformi). Napoleon radi toga šalje u Bosnu špijune da ispitaju situaciju, ali to donosi nespokojstvo u BiH s neprijateljskim stavom prema Francuzima (Napoleonu). Bosanski franjevci, zajedno s pravoslavnim svećenstvom, bili su protiv Francuza. Od Napoleonovih kombinacija nije bilo ništa, jer je kod Waterloa (Belgija) doživio definitivni poraz 1815. Bio je doživotno zatočen na otoku Sveta Helena (Atlantik), a Francuska bude uglavnom svedena na prijašnje granice.

Napoleonove planove da preko Balkana prodre na Istok kasnije će obnoviti Kajzerova (carska) Njemačka i Hitlerov III. Reich s parolom »Durch Balkan nach Osten«. Međutim, od toga ne bi ništa, jer je Njemačka izgubila prvi i drugi svjetski rat.

Literatura

Ovo što je ovdje sažeto rečeno pobliže donosi *Vjekoslav JELAVIĆ* u svojim historijskim radovima u sarajevskom »Glasniku Zemaljskog muzeja« početkom ovog stoljeća. Ovdje navodimo pet njegovih radova, od kojih se tri odnose na napoleonski period. GZM ih je objelodanio 1902, 1904 (dva rada), 1905. i 1906.

1 (1902): Turska i Francuska u XVI. st. Poslanstvo Dubrovčanina Serafina Gučetića u Francusku, str. 201-220. Habzburgovci pobijede francuskog kralja Franju I. kod Pavije (u Italiji) 1525. Zbog toga se Franjo I. okrenuo protiv Habzburgovaca (Karla V) i sklopio prijateljstvo s turskim sultanom, koga potiče na rat protiv Habzburgovaca. Posljedica toga bila je pobjeda Turaka kod Mohača 1526.

2 (1904): Dubrovačko-francuski odnosi 1756 – 1776, str. 513 do 563. U Dubrovnik dolazi za franc. poslanika Le Main, s kojim Dubrovčani nisu zadovoljni i traže njegov opoziv. U Francuskoj vladaju Ljudevit XV (1715-1774) i Ljudevit XVI (1774--1792). Ruska carica Katarina II. započela je rat s Turskom (1762-1796), koji uspješno završi za Rusiju. Rusko je brodovlje došlo u Mediteran i ugrozilo Dubrovnik, jer je bio u savezu s Turskom. Dubrovnik se sretno izvuče, ali već je nosio klicu propasti, koja će se dogoditi 1808.

3 (1904): Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku 1807-1814 (str. 267-283 i 457-484). Francuski konzul u Travniku šalje izvješća generalima Marmontu (Zadar) i Lauristonu (Dubrovnik).

4 (1905): Pazvan-Oglu paša od Vidina. Izvješće francuskog pukovnika Meriagea str. 173-216. Izvješće je pisano iz Vidina 1807-1808. Preko Vidina je išao promet pamukom na Zapad, jer je Beograd bio zatvoren zbog srpskog ustanka.

5 (1906): Francuska izvješća o Bosni, str. 307--341. Autor donosi (samo na franc.) tri izvješća triju Napoleonovih oficira, koji po nalogu cara Napoleona iz Dalmacije putuju kroz Bosnu i djelomično kroz Hercegovinu radi strategijskih podataka. Prvo i drugo izvješće datirano je 1806.

Napoleon je nasilno odveo Papu u zatočenje

Ruska flota se nalazila na Jadranu, a Rusi pod generalima Suvorovom i Kutuzovom ratuju po Evropi protiv Napoleona. Spomenusmo da su Franjevci u Dalmaciji surađivali s Rusima protiv Francuza, jer su Francuzi svojim postupcima izazivali nezadovoljstvo u narodu, a napose u crkvenim krugovima. A još veće nezadovoljstvo nasta kada je Napoleon, zanesen svojim pobjedama, ukinuo papinsku državu (1809), štoviše papu Pija VII. dao nasilno odvesti u Pariz. Svima je već bilo dosta vojničke slave, a zemlja je bila natopljena krvlju i suzama. I mnogi vojni krugovi su konačno uvidjeli da su Napoleonovi uspjesi samo prolazna stvar. Napoleon nakon definitivnog vojnog poraza kod Waterloa htjede pobjeći u Ameriku, ali ga Englezi na bijegu uhvate i doživotno zatoče na otoku Sveta Helena, gdje umre 1821. A papa se još prije (1814) trijumfalno vratio u Rim.

Literatura:

Maršal Marmont: Memoari, II. izdanje, Split 1984. Priredio i preveo F. Maras. Knjiga obuhvaća samo one dijelove koji se odnose na naše krajeve u vrijeme Napoleonove Ilirije.

Marmont je bio u početku zanesen Napoleonovim uspjesima, ali kasnije, napose nakon zarobljavanja Pape, počeo se kritički odnositi prema Napoleonu (str. 167).

Hrvatska je unatoč stoljetnim nedaćama uspjela sačuvati svoj identitet

Ova izložba je pokazala kako je Hrvatska u prošlosti bila komadana i raskomadana, te da je u jednom razdoblju bila svedena na mali teritorij pod imenom »reliquiae reliquiarum«. Neki su dijelovi Hrvatskoj bili vraćeni, a neki izgubljeni zauvijek. Hrvatska je nekada bila između tri imperija, i to na duže vrijeme: između sultanove Turske, republike i Venecije i carevine Austrije (koja je od 1867. Austro-Ugarska monarhija, s vladarom koji je car Austrije i kralj Ugarske: Kaiser und König, skraćeno K. und K.). Ove države su nerijetko bile i u ratnim sukobima, što je donijelo teške gubitke i na biološkom stablu Hrvatske npr. kandijski rat 1645-1669. Moglo bi se govoriti o stalnom četovanju. Zbog životne nesigurnosti stanovništvo seli u druge krajeve s drugom kulturom i drugim mentalitetom. Zbog te političke rascjepkanosti Hrvati se međusobno razlikuju u mentalitetu, što se između dva rata formuliralo ovako: dva Hrvata-tri stranke.

Srbi (južno od Dunava) za razliku od Hrvata imali su kroz stoljeća jedinstven socijalni i politički razvoj. Srbija je nakon kosovske bitke (1389) bila u sklopu sultanove Turske bilo direktno bilo indirektno sve do berlinskog kongresa 1878. Ona je odredbom turskog sultana (hatišerifom) 1833. dobila autonomiju u sklopu Turske, uz obvezu da dalje plaća danak. Posljednje turske čete napustile su Beograd i Srbiju godine 1867, ali ona je i dalje plaćala danak Porti, sve do 1878, kada je dobila potpunu političku samostalnost. Analogan je i slučaj *Slovenije*, koja je kroz stoljeća bila u sklopu austrijskog dijela carevine Austrije (sve do 1918). Naprotiv: *Hrvatska* je imala kroz stoljeća smjenu različitih političkih vlasti. Jedino je banska Hrvatska imala izvjesnu unutrašnju autonomiju (od 1881), ali bez Istre, Dalmacije, Međimurja i drugih krajeva. Austrijska i mađarska polovina Habzburške monarhije bile su u međusobnom antagonizmu. BiH nisu spadale ni pod jednu ni pod drugu polovinu Monarhije, već direktno pod

zajedničku vladu u Beču. Austro-Ugarska je prihvatila integritet BiH, osim Novopazarskog sandžaka, koji je 1908. ostao u sklopu Turske.

Hrvatska je unatoč stoljetnoj rascjepkanosti i teškim gubicima u stanovništvu uspjela sačuvati svoj etnički, kulturni i politički identitet, te danas postoji SR Hrvatska s centrom u Zagrebu, uključujući Istru, Dalmaciju s Dubrovnikom i dr.

To je zasluga i Katoličke Crkve, čiji su se svećenici služili hrvatskim jezikom. Time su postavili barijeru germanizaciji, mađarizaciji i italijanizaciji Hrvatske. Tome je mnogo doprinijela i upotreba glagoljice na našem primorju od 13. st., kada je Rim dozvolio (1248) senjskom biskupu upotrebu staroslavenskog jezika u liturgiji. U Dalmaciji su za očuvanje hrvatskog identiteta zaslužni franjevci sa svojim fra Andrijom Kačićem (1704–1760) i njegovom kronikom »Razgovor ugodni naroda slovinskoga« (1756), koja je doživjela izuzetno mnogo izdanja.

Ilirski pokret u 19. st. nadjenut će hrvatskom narodu jedinstveni književni jezik – štokavsko narječje, potisnuvši kajkavski i čakavski. Danas kajkavski i čakavski u hrvatskoj književnosti doživljavaju svoju renesansu. Hrvatski narod ima svoju zastavu, grb i himnu »Lijepa naša domovino«.

Literatura

MARULIĆ 1989, br. 1, prikaz knjige M. Lončarića »Bilogorski kajkavski govori« (138–143) pod »Obnova kajkavštine« (143).

Zagreb ima bogat kartografski fond

Ova izložba je pokazala da Zagreb posjeduje bogat kartografski fond. Napominjem da je na izložbi bio prikazan samo dio toga fonda, koji se nalazi u Zagrebu odnosno u Hrvatskoj. Kada sam prije otprilike 25 godina počeo izrađivati svoj diplomski rad »Kreševo (kod Sarajeva)«, imao sam u svojim rukama znatan broj starih karata, naime, tražio sam Bosnu na starim kartama, i to u Arhivu Hrvatske. Neke od njih bile su izložene na opisanoj izložbi npr. karte Cantellija i Coronellija (17 st.)

Literatura

Ratimir Gašparović: BiH na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX. vijeka, Sarajevo 1976. O Cantelliju i o Coronelliju čitamo na str. 55 i 59.

Što Zagreb ima najbogatiju zbirku starih karata u zemlji, a vjerojatno i na Balkanu, zahvaljuje sretnoj okolnosti što on od 13. st. (od provale Mongola) nije bio osvajan, a time ni razaran. Turci nisu nikada bili u Zagrebu, premda su bili u njegovoj blizini. Naprotiv *Beograd* zbog svoje geopolitičke i geostrateške važnosti bio je nekoliko puta osvajan i razaran, napose u II. svjetskom ratu (teško bombardiran na početku 1941) i kod toga su među ostalim stradale biblioteke i arhivi s dragocjenim primjercima. Zagreb je također bio bombardiran u II. svj. ratu, ali to se može zanemariti prema drugim gradovima.

Još ne znamo što krije *Istanbul* (Carigrad), koji je kroz nekoliko stoljeća bio prijestolnicom Turskog Carstva sve do poslije I. svj. rata, kada će prijestolnica biti prenesena u Ankaru (1922), gdje je i danas, a Istanbul je postao jednom od turističkih metropola svijeta. Istanbul je bio političkom prijestolnicom i za veći dio područja današnje Jugoslavije, za Makedoniju sve do 1913, do kraja balkanskih ratova. Prema usmenim informacijama, svi arhivi Istanbula još nisu otvoreni za javnost

Obećano– učinjeno

Na književnoj večeri Društva sv. Ćirila i Metoda 21. 11. 1985. bila je tema »Zapažanja iz Istanbula i egejske Turske«. U uvodnom dijelu govorio sam među ostalim i o geopolitičkom položaju Istanbula u prošlosti i u današnjici. U diskusiji je bila primjedba da bi to trebalo objelodaniti. Odgovorio sam: U planu je da se objavi u Maruliću. Evo ovo sada sam nadopunjeno publicirao. Povod je bila izložba navedena u naslovu. Ovo što sam ovdje napisao mogu zahvaliti studiju geografije, gdje sam prvi put bio upoznat s ovom problematikom.

V. D.

PORTRET IZ GALERIJE »VELIČINA MALENIH«

(Anto Kovačević: Musa Ćazim Ćatić und seine Zeit, Ljubljana 1989)

U odnosu na monografiju o Ćatiću iz pera Abdurahmana Nametka (»Musa Ćazim Ćatić«, Tešanj 1965) bečka disertacija našeg mladog i perspektivnog slavista i humanista Ante Kovačevića (r. 1952) znači napredak u barem tri pravca. Kovačević je jasnije, obuhvatnije i točnije prikazao Ćatićevu ovisnost o užoj društveno-političkoj i literarnoj tradiciji. Potekavši iz Ćatićeva kraja i impregniravši se podudarnim mentalitetskim sindromom, vezanim za podneblje (kao što je Proust bio opsjednut vremenom i prostorom svoje mladosti), Kovačević je također raspolagao jednom, uvjetno rečeno, »intuicijskom simpatijom«, koju je uvelike iskoristio u interpretiranju svakog meandra Ćatićeve životne i književne motivike. Treće, naš je autor krenuo dosljednijim i logičnijim stazama u valorizaciji ukupnog Ćatićeva doprinosa književnosti i kulturi.

Po Kovačeviću, Musa Ćazim Ćatić nije doduše reprezentant nego više suputnik jednog književnopovijesnog razdoblja, ali je u odnosu na književne suvremenike u užoj sredini, naprimjer Mirzu Safeta Bašagića, Osmana Đikića i dr., veoma nadmoćan po bogatstvu izraza, snazi emocija, recepciji i preradi vodećih umjetnika riječi šire sredine. Dakako, ta će ocjena biti drugačija ako ga promatramo u širem kontekstu hrvatske i srpske književnosti na prijelomu stoljeća, jer mu nije moglo biti lako držati korak s pjesnicima iza kojih je stajala značajna i neprekinuta tradicija. On je, naime, počinjao tako reći ni od čega, te je u njegovu slučaju velika darovitost morala biti utrošena ne za »finalne produkte« pjesništva nego za premošćivanje jaza između podneblja s gotovo nikakvom stvaralačkom tradicijom (iz kojega je potekao) i hrvatske i srpske književne matice s Kranjčevićem, Matošem, Vidrićem, odnosno: Šantićem, Dučićem i Rakićem. U tom se smislu, po Kovačevićevu mišljenju, Ćatić može – mutatis mutandis – usporediti s Mažuranićem, koji je također »jednu tradiciju okončao i jednu novu otvorio«: prvo je pjevao u zatečenim obrascima (metrika, leksik i motivika narodne pjesme, stil petrarkističke poezije, Gundulićeva poetika pri dopunjavanju »Osmana«) da bi kasnije stvorio izvorno remek-djelo. Musa Ćazim Ćatić je pak prošao fazu impregnacije poetikom vodećih hrvatskih i srpskih pjesnika svoga vremena, a na putu ka potpuno izvornom i zrelom stvaralaštvu zatekla ga je i omela smrt. U vezi s time Kovačević zaključuje: »To što (Ćatić) nije stvorio djelo koje bi približno bilo tako izvorno, novo i jedinstveno kao Mažuranićevo nije skrivio manji talenat nego i prerana smrt. Sasvim je sigurno da Ćatić kudikamo nije sve rekao što je mogao.« Tu veliku Ćatićevu darovitost »in potentia« Kovačević vrlo dobro argumentira u interpretaciji Ćatićevih pjesama. Autor je veoma uvjerljiv kada pokazuje da i snaga i čistoća emocija mogu kod pjesnika autodidakta, koji još nije prevladao razmak od lokalne tradicije do književne razine metropole, dezintegrirati i onu pjesmu koja je nastala na veoma autentičnom nadahnuću.

Što se tiče Ćatićeva nacionalnog opredjeljivanja, Kovačević se u biti priklanja tezi Salema Ćerića da je to manje stvar etnogeneze a više pitanje osjećaja i svijesti. Ipak, Kovačević dokumentira Ćatićevo hrvatstvo na više mjesta, a i inače treba Kovačeviću odati pohvalu za obilje dokumentacije i za veoma pedantan, dosljedan odnos prema postojećem, kadšto raritetnom materijalu o Ćatiću.

Teško je odrediti Kovačevićevu znanstvenu metodologiju, točnije, teško ju je staviti u neki od književnoteorijskih pretinaca. Možda je najbliži pozitivizmu Barčeva tipa. Bilo kako bilo, izlaganje mu je jasno, logično, argumentirano i dokumentirano.

Bilo bi poželjno da se Kovačevićevo djelo izda na hrvatskom, i u boljoj grafičkoj opremi. (Uzgred napominjem da sam za potrebe ovoga prikaza autorov njemački tekst pri citiranju *ad hoc* prevodio na hrvatski.) Bilo je potrebno, to navodim kao zamjerku, da se na kraju ili na početku knjige dade popis tiskarskih grešaka i grešaka u slogu, jer ih ima podosta. Strana 209 nalazi se na poleđini strane 79 a, strana 80 na istom je listu gdje i strana 210. Ime sarajevske profesorice Lamije Hadžiosmanović navodi se na str. 259 kao Lamra. Vidrićev stih »I pada u noć i u okean« krivo je naveden: »I pada u noć i u akcan«. Takvih i sličnih omaški pri umnožavanju ima podosta i zaista je ponekad teško dokučiti kako treba biti.

To ne navodim samo tako nego kao potvrdu prijedloga da se disertacija ponovo izda u urednoj grafičkoj opremi. Ona to zaslužuje i po znanstvenoj obradi i po svojoj važnoj književnopovijesnoj temi.

Svevlad Slamnig

PRIČE ZA DJECU NEVENKE BAKOŠ

Hrvatska književnost nije neplodna u svojim ostvarenjima za djecu, mališane ili malo odraslije, mlade. Drugo je pitanje, koliko je sve to umjetnički odnjegovano, zrelo i istinska dječja beletristika, lijepa knjiga, nadahnuta i izražena, na dohvat, oplemenjenje i književni uzrast. Sama činjenica da smo u nedavnoj prošlosti imali imenâ koja ponosno stoje uz bok svjetskih pisaca za djecu, govori nam mnogo. Ni danas ne posustaju naši probrani književnici ovog osjetljivog ali zahtjevnog književnog roda. Njima se pridružila i ubrojila naša već potvrđena spisateljica *Nevenka Bakoš* svojom knjigom *»Priče za djecu«* (izd. knjižnice »U pravi trenutak«, sv. 83, str. 70, Đakovo 1988, ilustrirala Bogdana Vuković).

Spisateljica spada u red onih pisaca za djecu koji se drže stvarnog oslonca probrane priče, za razliku od onih iz ne mnogo daleke prošlosti koji su izmišljali moguće i nemoguće događaje, zbivanja, paradoksalne situacije, strahotna para-čudovišna, meta-naturalna, kompleksna, neviđena i nedohvatna zamišljanja i domišljanja. Osim što to izobličuje dječju psihu, stvara prije ili kasnije nepovjerenje, podsmijeh.

Kao što je veliki Ivan Mažuranić napisao da su nebesa knjiga od iskona, u kojoj Tvorac odvijeka piše, tako i N. Bakoš svim svojim objelodanjenim pričama dokazuje da je priroda velika knjiga ljepote, u kojoj se za mlađe (a i starije) nalaze tolika bogatstva za književno stvaranje. Neiscrpiva riznica nadahnuća i odahnuća, poticaja, pouke, uzrasta, plemenitosti, suživljenje s iskonskim lijepim.

Njezin posjet prirodi, šumici, mladom hrastu, potočiću, lopoču, izgubljenom mladom medvjediću i drugim raznim životinjama i pticama – zecu, vjeverici, maci, psiću itd., itd. – izvire iz same riznice prirode kao normalni protok stvorova, koji se uklapaju u našu prirodnu rijeku života i neodoljivo nas pozivlje na doživljavanje svijeta oko sebe kao neizbježivo obogaćenje i spoznaje i psihe i estetskog uzleta. Stoga su njezine priče ugodne, privlačne, prihvatljive na prvi mah djeci (a sigurno i odraslima), jer ne uzbuđuju maštu, spoznajni i umni dohvat mališana.

Naprotiv obogaćuje duh, izazivlje pažnju prema svijetu oko sebe i ponajviše udivljenje prema Tvorcu prirode u cjelini Njegova djela i u odabranim detaljima. Ujedno ih odgaja u osmišljenju ljepote, pravog jezičnog izraza i svestranog zapažanja.

Priče za djecu Nevenke Bakoš pisane su čistom hrvaštinom, jasno, lagano, stilski dotjerano, zorno i poletno. Zaista, uspjeli doprinos hrvatskoj dječjoj lijepoj književnosti.

Iako su sve priče u ovoj zbirci dotjerane i sasvim dobre, ipak treba izdvojiti dvije. Onu o oholoj jelki koja je u svojoj taštini tražila mjesečev sjaj – srebrinu da bude još ljepša, pa je upravo zbog toga stradala, posječena je za božićno drvce. – Još više treba istaknuti najdulju i najzanimljiviju i istinitu priču o papagaju KIKI-ju, koji je čudovište od pitome ptice: znao je reći do 400 riječi, izgovoriti pozdrave, molitve, pjesmice. Ponekad i takvo nešto u Božjoj prirodi susrećemo.

Ilustracije Bogdane Vuković ugodno prate tekst nekih priča, sasvim su uspjele, jednostavne i dopadljive.

Nadamo se i želimo da ovo prvo djelo za hrvatsku djecu Nevenke Bakoš u nastojanju osmišljenosti književne ljepote i kršćanskog gledanja na svijet bude samo čelnik, za kojim će slijediti jednako uspjele i jedre rukoveti iz iste riznice.

M. V. Ćelkanović

UNIJA U HRVATSKOJ

Rade Milosavljević, Križevci na vojnoj krajini (Pregled ratne i vojne prošlosti Križevaca 1538-1988. godine s kratkom istorijom Srba u ovom kraju). Izdavač Pedagoško društvo Križevci. Štampa Papirna konfekcija Vlahović Željko Bjelovar. Tiraž 300 primjeraka. Križevci 1988. Strana 104.

Iz »Večernjeg lista« 20. VII 1988. saznaje se da je knjiga trebala biti svečano promovirana u Gradskoj knjižnici Narodnoga sveučilišta u Križevcima, ali do toga nije došlo iz nepoznatih razloga. U knjizi na str. 101. Dragutin Orak piše o autoru: Rade Milosavljević rodio se 1939, u selu Glavinci kod Svetozareva. Školovao se u rodnom selu, zatim u Svetozarevu, vojnu je školu završio u Sarajevu 1957. Službovao je u više mjesta, a u Križevcima od 1968. do umirovljenja 1987. Surađivao je kao publicist u više publikacija i objavio veći broj knjiga.

1. U Uvodu na str. 4-6. pisac kazuje razlog i svrhu svoga pisanja: Bune i ustanci, okršaji s Turcima i denacionalizacija Srba glavne su teme ovoga rada. ... Prilikom osnivanja kapetanije u Križevcima njen sastav činili su pretežno Srbi ... Najteže pitanje koje je na ovim prostorima rješavano stoljećima jeste denacionalizacija Srba, provođena kroz katoličenje i takozvano unijaćenje ... Visoko katoličko svećenstvo ulagalo je velike napore da »šizmatike« prevede na »pravu vjeru«, što je naišlo na jak otpor pravoslavaca. ... Najveća greška bila je što su neki od njih (pisaca) sve katolike smatrali Hrvatima, a drugi pak sve pravoslavce Srbima ... Najveći broj naših pisaca katoličkih svećenika izbjegava, recimo, teme o unijaćenju ...

Naša napomena: Dr. Janko Šimrak u svojim znanstvenim povijesnim radovima dosta je dobro objasnio početak i stanje unije u Hrvatskoj, pa poslije njega i nema jačeg razloga proučavati to pitanje. Enciklopedija Jugoslavije 2. izdanje svezak IV. str. 599-600. daje kratak objektivan prikaz o Grkokatoličkoj crkvi u Hrvatskoj. Bio je pokušaj prije nekoliko godina da se s katoličke strane objavi doktorska disertacija o uniji u Hrvatskoj, ali je to onemogućila ondašnja bjesomučna hajka protiv Katoličke crkve. Svakako je značajno i to da su iz Nadbiskupskoga arhiva i Kaptolskoga arhiva u Zagrebu ukradeni dokumenti koji se odnose na uniju da se tako spriječi objaviti prava istina o uniji. Katolička crkva danas otvara širom svoje arhive na uvid svima i svakome, ne boji se objaviti povijesnu istinu bila ona ugodna ili neugodna, pa to očekuje i od drugih namjesto prikazivanja povijesnih događaja u službi političke ideologije i mržnje. – Inače postoji golema literatura o buđenju nacionalne svijesti i nacionalnim odnosima, ali bez veze s unijom.

2. Pisac Milosavljević na kraju knjige, na 4 strane, spominje upotrebljene izvore i literaturu. Nešto je od toga zastarjelo, nešto tendenciozno pa zato nepouzdano. Naprotiv kapitalna djela nisu iskorištena, tako Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda Zagreb 1962; Rudolf Horvat, Povijest Hrvatske I. Zagreb 1924; Josip Buturac, Povijest Gornje Rijeke i okolice (uključivo Križevci) 1979. Pozivajući se na Vjekoslava Klaića Milosavljević tvrdi da su 1102. hrvatski velikaši pogodili se s ugarskim kraljem Kolomanom i u gradu Križevcima o toj pogodbi sastavili pismo. U bilješci 5. pisac napominje u zagradi: Govori se i piše da je »Pacta conventa« falsifikat.

Na str. 8. pisac tvrdi: »Križevci« su množina pošto se radilo o tvrđavi, gornjem i donjem gradu... Grad je utvrđen da bi se obranio od neprijatelja, a to znači da se ratovalo i da je tu bilo vojske ... Iz takvih (ratnih) zasluga nastalo je i prvo križevačko plemstvo ...

Naša napomena: Castrum-tvrđa u Križevcima u kasnom srednjem vijeku jest utvrđena palača, sjedište Križevačke županije, gdje se sastaje županijski plemićki sud, a plemstvo radi vijećanja o poslovima i potrebama županije. Tu županijsku tvrđu-grad grade, popravljaju i čuvaju županijski jobagioni, poluslobodni podložnici koji će kasnije postati plemići. Oni žive u selima na svojim malim posjedima, a u ratu postaju vojnici županijskoga banderija. U to vrijeme oni nisu stalna vojna posada u Križevcima nego će to postati kasnije, u doba turskih ratova, kada Križevci postanu centar kapetanije i pukovnije. Istom tada izgrađuje se u Križevcima veća vojna tvrđava s vojnom posadom koju čine vojnici Nijemci, Hrvati i Srbi. Prema mišljenju povjesničara u okolici Križevaca prije donatornog plemstva (plemstvo dobiveno od vladara) postoji rodovno plemstvo koje ima svoje podrijetlo od pradavnih vremena.

Pozivajući se na D. Kašića pisac tvrdi: Ban Ulrik Celjski 1434. oženio se Srpkinjom Katarinom Brankovićkom, pa tom prilikom srpske su se vojne posade nastanile u gradovima-tvrđavama Rakovcu, Malom i Velikom Kalniku itd, a pravoslavni sveštenik bio im je dušobrižnik. Šteta je što nam pisac za tu tvrdnju nije naveo povijesni izvor radi provjere. U to doba hrvatski velikaši imaju svoje banderije ili vojničke čete koje se sastoje od slobodnjaka, nastanjenih u selima na malim posjedima, ali ne u utvrđenim plemićkim dvorcima. Uostalom zna se da ban Ulrik brzo umire, njegova udovica Katarina rasprodaje baštinjene, njegove posjede, pa ako su privremeno i prolazno postojale nekakve srpske vojne posade, sa svećenikom, one su se raspale i razišle, bez svake važnosti.

3. Na str. 12. pisac tvrdi: Vladislav, sin Stjepana Vukčića Kosače, dobio je 1467. Veliki i Mali Kalnik i bio starješina (praepositus) crkve sv. Bogorice u Glogovnici. Dio tih Srba s vremenom je primio katoličku vjeru, a često se izjašnjavaju kao Hrvati.

Naša napomena: Spomenuti Vladislav razišao se sa svojim ocem Stjepanom, inače patarenom i pristalicom Turaka. Njegova sestra Katarina postala je katolikinja i bosanska kraljica, a završila život u Rimu. Nema dokaza da bi obitelj Kosača bila srp-

ska, kao i to da bi Vladislav bio prepošt samostana poljskih redovnika križara Svetoga Groba u Glogovnici. Zna se da je posljednji prepošt ovoga samostana bio 1476. Stjepan Perović, kasnije zagrebački kanonik, a spomenuti Vladislav bio je oženjen, imao djecu pa prema tome nije mogao biti poglavar u samostanu. Odakle zabuna, kad istražena i provjerena samostanska povijest ne zna za prepošta Vladislava, bivšeg patarena iz Hercegovine kome je kralj Matija 1470. darovao oba Kalnika? Njegovi nasljednici ostaju gospodari u Malom Kalniku (Gornja Rijeka) do g. 1533.

4. Na str. 24-25. pisac govori o »Vlaškom zakonu« ili Status Valahorum. Jedna je istina da Austrija kao zla maćeha nastoji smanjiti vlast i ugled Hrvatskog sabora, bana i plemstva. Druga je istina da su doseljenici Srbi krajišnici, bivši turski vojnici martolozi, navikli na pljačkaške upade, radije prihvaćali vojničku službu negoli kmetske obveze prema hrvatskom plemstvu. Zajednički interes složio je jedne i druge protiv hrvatskog narodnog suvereniteta. Osim toga krajišnici su pljačkali ne samo u ratu Nijemce i Talijane nego i u miru svoju domaću braću i susjede. Hrvatski se sabor ogorčeno žali vladaru na razna razbojstva krajišnika doseljenika, ali bez koristi, pa i na pljačku vojnika Nijemaca u Hrvatskoj. Objektivna povijest mora priznati odgovornost i krivnju sviju i svakoga.

Na str. 28-29. pisac tvrdi: Njemački zapovjednici po nalozima iz Beča i Rima rješavali su i vjerska pitanja boreći se za uniju ili katolicizam. A to je izazivalo nesalomljiv otpor kod Srba... Rimokatolička crkva ulagala je sve snage da doseljene pravoslavce prevede na katolicizam ... Šest sposobnih mladića besplatno se školuje u zagrebačkom jezuitskom seminaru ... Cilj tih mjera bio je uništiti srpsku nacionalnu individualnost ...

Naša napomena. Ova je optužba uistinu teška, ali ujedno pretjerana i ponajviše nepravedna. Poslije 200 i 300 proteklih godina ne želimo prave krivce braniti. Međutim, zbog povijesne istine i pravednosti moramo kazati naše napomene. Ponajprije treba zahtijevati da se ispita i provjeri vjerodostojnost dokumenata na koje se pozivaju neki pisci i poslije njih R. M. Kao što danas tako su i u XVIII. stolj. razne tužbe protiv Katoličke crkve u Hrvatskoj bile zlobne i neosnovane, pa ih je Bečki dvor s gnušanjem odbijao. U naše vrijeme dogodilo se, te je neki »historik« svojom rukom i suvremenom tintom u bečkom arhivu ispravljao, zapravo falsificirao neke starije dokumente. Naši povjesničari poštenjaci upozorili su na to upravu bečkog arhiva. Može li se takvom historičaru išta vjerovati kada piše o unijaćenju?

5. *Je li unijaćenje bilo pod velikim pritiskom i uz ogorčene otpore?* Povijesna je istina da u XVII. stolj. u okolici Križevaca, uz neke manje teškoće, nije oko unije bilo ni velikog pritiska ni ogorčenog otpora. U posve novim prilikama, u XVIII. stolj. oko unije ovdje nije bilo pritiska, ali je došlo do pritiska i otpora koji je provodila Srpska pravoslavna crkva. Završilo se tako da je unije između Drave i Save nestalo, a zadržala se jedino u Žumberku.

6. *Kakav je bio odnos između Rimokatoličke crkve i unije?* Istina je da je Zagrebačka biskupija poklonila svoj posjed Marču s crkvom Sviju svetih unijatima, i da je zagrebački biskup pokušao unijatskoga vladiku učiniti ne samo svojim sufraganom nego i običnim vikarom. No to je samo pokušaj koji nije uspio zbog stajališta Beča i Rima. Dr. Janko Šimrak, profesor povjesničar i križevački grkokatolički biskup, više je puta javno izjavio na svečanim skupovima u Ljubljani i

Zagrebu da Rimokatolička crkva nije dovoljno podupirala grkokatolike u Hrvatskoj nego ih je prepuštala samima sebi na veliku štetu zajedničkih vjersko-crkvenih probitaka. Međutim, to mogu posvjedočiti i drugi objektivni svjedoci.

7. *Je li unija provodila denacionalizaciju Srba?* Poznata je činjenica da u XVII. i XVIII. stolj. nije postojala ni hrvatska ni srpska nacionalna svijest, pa prema tome Hrvati nisu tada mogli nikoga pohrvatiti. Nacionalna se svijest razvija u XIX. stolj., kad više nema mogućnosti ni volje nekoga pohrvaćivati, najmanje u ime Crkve. Popisi stanovnika vrše se najprije samo po vjeri i pokrajinskoj pripadnosti (stanovnici kraljevine Hrvatske jesu Hrvati, Ugarske Madžari npr. Međimurci), a kasnije i po jeziku, pa se jezik Hrvata katolika štokavaca zove Lingua Illyrica. Ne može dakle biti govora o kakvoj denacionalizaciji, pa ni o Žumberčanima koji su se slobodno izjasnili za hrvatstvo u novije vrijeme, u času buđenja nacionalne svijesti (Smičiklas, Hranilović i dr.)

8. *Bečki dvor (Austrija) prema uniji.* Bečki dvor ili austrijska državna vlast smatrala je svojim pravom uređivati razne crkvene poslove, pa tako imenovati i nadzirati biskupe itd. To je stari cezaropapizam, uvriježen osobito kod Crkve na Istoku. Ondje vladar sebe smatra da je Summus pontifex extraneus tj. vrhovni poglavar Crkve (vanjski ali stvarni), a biskupi episcopi serviles to mu pokorno priznaju. Rimski pape tome se opiru i vode tešku borbu protiv laičke investiture. Poslije vjerskog mira-sporazuma u Augsburgu 1555. proglašeno je načelo: Cuius regio eius religio. Po tom načelu vladar odlučuje o vjeri svojih podanika, pa tako neki krajevi Austrije i Njemačke ostaju i dalje katolički, a drugi krajevi voljom knezova protestanata prihvaćaju vjersku reformaciju-revoluciju. 30-godišnji vjersko-politički rat (1618-1648) u Njemačkoj i u isto vrijeme vjerski rat u Transilvaniji između Bečkog dvora i madžarskih velikaša kalvina svršava tako i dalje ostaje načelo po kojem vladar odlučuje o vjeri podanika. U isto vrijeme Hrvatski sabor zabranjuje širenje protestantizma u Hrvatskoj. U takvim vjersko-političkim prilikama dolaze iz Turske uskoci pravoslavci u Hrvatsku pod vlast Bečkoga dvora koji provodi uniju, a došljaci je prihvaćaju kao zakon svoje nove domovine i zbog lojalnosti odnosno vjernosti prema novom vladaru.

U XVIII. stolj. prilike su se u austrijskim zemljama bitno promijenile. Bečki dvor je prihvaćao načelo o vjerskoj toleranciji, pa je Katolička crkva izgubila svoje neke povlastice, postala je državna Crkva. Pod utjecajem suvremenih ideja racionalizma, regalizma, febronizma državna vlast uvodi u Crkvu novotarije koje se protive crkvenoj pravnoj nauci i praktičnom životu Crkve. Bečki dvor po svojoj volji imenuje biskupe za rimokatolike i grkokatolike i svestrano ih nadzire. Sve to provode dvorski savjetnici i kanonisti od kojih su neki protestanti. Crkva je dakle vrijeđana, ponižena te lukavo ali stvarno progonjena. Tako se moglo dogoditi da je Marča, zakoniti posjed grkokatoličkoga biskupa, 1735. na razbojnički način oteta, a 1739. spaljena, nikada vraćena zakonitom vlasniku nego predana bjelovarskim katoličkim redovnicima pijaristima. Bečki dvor je, kao i drugi čuvari reda i mira, bezbrižno gledao nasilje u Marči i ništa ozbiljno poduzeo da ga spriječi. Austrija se često pokazala kao zla maćuha prema Hrvatskoj. Grkokatolička crkva imala je svoje sjemenište u Zagrebu za uzgoj svojih svećenika, a ne isusovački seminar, kako se to neistinito tvrdi.

9. *Crkveni raskol i unija.* Crkvena i svjetska, domaća i strana, historiogra-

fija danas uglavnom smatra da je raskol velika nesreća, da su tvorci raskola veliki krivci, i da je uklanjanje raskola velika potreba vjerski podijeljenih kršćanskih naroda. To dokazuje ekumenski pokret. Sjedinjenje sviju kršćana u jednoj pravoj vjeri i Crkvi za sada se ne nazire. Crkveno jedinstvo ili unija postignuta je u malo krajeva. Međutim, jedni uniju pozdravljaju i podržavaju kao slobodnu odluku kršćanskih vjernika, a drugi je smatraju izdajom, sramotnim djelom. To su ponajviše vladari, državne vlasti, koji podržavaju raskol da bi mogli neograničeno gospodovati u Crkvi. Pok. dr. Janko Šimrak grkokatolik često je isticao da se crkveno jedinstvo ne može postići time što bi pojedinci ili manje skupine prihvatile Papu kao vrhovnog vjerskog poglavara nego iskrenim razgovorom i dogovorom crkvenih poglavara, katoličkih i pravoslavnih. Treba napokon jednako osuditi svako vjersko proganjanje, pa i nasilje prema grkokatolicima kojima se nekad i danas sprečava javno ispovijedanje vjere i vršenje vjerskih dužnosti prema svom slobodnom opredjeljenju.

Zaključak. Povijest je znanost koja uči kako su se i zašto dogodili događaji u nekom određenom vremenu i prostoru, a koji su događaji imali važnost nekada, a imaju i danas za razvitak ljudskoga društva. Povijest mora, kao i sudac u sudnici – historia procedit modo iuridico – tražiti i propovijedati istinu. Mora dakle biti objektivna. U pojedinom slučaju to je teško postići, jer ista povijesna osoba može biti nekima zaslužan junak, a drugima izdajica i krivovjerac (npr. Martin Luther). U povijesnom istraživanju i zaključivanju ima i može biti neslaganja, sporova, protivnih mišljenja. Poznata je stvar kakvih sve teškoća ima upravo naša historiografija. Međutim, to ne treba držati za nesreću ili povod za svađu. Treba pojedincima dopustiti i drugačije mišljenje u historiografiji.

Pa ipak, što je dopušteno povjesničaru kao znanstvenom radniku, to nije dopušteno publicistici i publicistima.

Ne može se prihvatiti publikacija koja jednostrano, zbog neznanja i pod dojmom neodgovornog pisanja dnevnih novina piše o spornim povijesnim pitanjima. U takvom pisanju ima neosnovanih tužbi, uvreda, neuvažavanja protivnih mišljenja. I sve to u vrijeme kad se cijelom jednom narodu i njegovoj Crkvi s puno zlobe hoće pripisati neka velika tragična krivnja.

Zaključujemo: 1) Unija u Hrvatskoj u XVII. stolj. provedena je s nešto formalnih teškoća, ali ne nasiljem Svete stolice odn. Katoličke crkve i Bečkoga dvora. Poslije sto godina, u XVIII. stolj. unija je u okolici Križevaca prestala zauzimanjem Srpske pravoslavne crkve i uz posvemašnju ravnodušnost Bečkoga dvora. – 2) U okolici Križevaca u XVII. i XVIII. stolj. ni Sveta stolica ni Bečki dvor nije provodio odnarođivanje odnosno pohrvaćivanje pravoslavnih Srba.

Poštujemo osobu R. M. On je velikom marljivošću sabrao mnoštvo korisnih podataka za povijest Križevaca i okolice, ali sve to nije ni povijest ni povijesni sistematski prikaz nego povijesne crtice. One bi se dale preraditi i mnogostruko popuniti, pa da to bude doista koristan posao. U svakom slučaju treba imati obzira prema ljudima drugoga podrijetla i mišljenja, a s kojima zajedno živimo u istom kraju i zemlji. Bez toga sve parole o bratstvu u Križevcima i dalje nemaju prave vrijednosti.

Ne možemo publicistici dopustiti da se Hrvati katolici danas optužuju za neke davne prave i nesigurne ili izmišljene krivnje. Ako bismo to dopustili jednoj strani, onda bi i Hrvati kao druga strana mogli nizati razne nepravde kada su npr. pravoslavni vladike u Slavoniji i Bosni u XVII. stolj. uz tursku

pomoć ubirali od katolika pravoslavni crkveni porez; kada su martolozi nemilo pljačkali hrvatska sela; kada su Srbi graničari to isto činili kao doseljenici u Hrvatskoj. Tako optužbama ne bi bilo kraja, a stvaralo bi se nepovjerenje pa i mržnja. To bi bila očita šteta koju nitko pametan ne želi. I kao valjani kršćani i kao razboriti građani moramo svoje međusobne nepravde oprostiti i zaboraviti da bismo mogli živjeti mi i naša djeca u pravom miru i zadovoljstvu.

Kaže poslovica: U kakvo kolo dođeš, tako igraj! To znači da doseljenici čuvajući svoj narodni identitet moraju se malo-pomalo prilagoditi prilikama nove domovine i države (dokazuju riječi: avlija, ćuprija, pendžer, komšija, šuster, šnajder, ganjak, špancirung itd). Iseljeni Hrvati morali su mnogo toga prihvatiti od Nijemaca i Madžara čak u zajedničkoj državi, a doseljeni Srbi nisu zapravo ništa prihvatili od starosjedilaca Hrvata, najmanje kajkavsko i čakavsko narječje. Štoviše, Hrvati su prihvatili ijekavski govor doseljenih Srba kao svoj književni jezik a sve radi složnoga zajedničkoga života. Ne može dakle biti govora o kakvom odnarođivanju ili prinarođivanju koje bi stoljećima trajalo. Dokaza za to nema. A tko to tvrdi, ne želi dobro ni sebi ni drugome; nalazi se u velikoj zabludi.

J. B.

SOLOVJOV O ANTIKRISTU

Ruski pjesnik, filozof i publicist Vladimir Sergejevič Solovjov (Solovjev), iako je živio samo 47 godina i umro u materijalnoj bijedi i duševno izmučen, ostavio je iza sebe dubok trag i postaje svakim danom sve zanimljivijim i aktualnijim. Rodio se u Moskvi 1835. god. u uglednoj (svećeničkoj) obitelji koja je Rusiji dala poznatih kulturnih radnika u prošlom i u ovom našem stoljeću. Spomenimo barem Vladimirova oca poznatog ruskog povjesničara Sergeja, Vladimirova brata Vsevoloda, pisca i pjesnika i nedavno preminulog skladatelja Vasilija Solovjov-Sjedoja. Možda više osobnim zanimanjem i trajnim učenjem nego završenim dvama fakultetima stekao je veliku naobrazbu. Nekoliko godina svoga relativno kratkog životnog vijeka proveo je kao profesor filozofije na sveučilištima u Moskvi i Petrogradu. Nemiran, učio je i tražio, oduševljavao se i napuštao različite filozofije i kulturno-umjetničke pravce. U ranoj mladosti oduševljeni je pobornik materijalizma, da bi ga kasnije napustio i posve se okrenuo kršćanstvu. Kršćanstvo je prožimalo svekoliko njegovo djelovanje i bilo smisao njegova života. I njegovo političko djelovanje imalo je bitno religioznu, kršćansku pozadinu. Kao javni govornik i publicist istupao je i protiv carskog terora, »zoološkog patriotizma« i u ono vrijeme u Europi i Rusiji jakog antisemitizma. Razumije se da je njegovo kršćanstvo bilo pravoslavno, ali ne zatvoreno i antikatoličko, naprotiv! U životu gotovo asket postao je idealist i svojevrsni mistik, propovjednik teokracije, sjedinjenja Crkava, – ta ga je misao posve zaokupljala; bio je ekumenist suvremenog, aktualnog shvaćanja. Bitnu ulogu u njegovoj viziji sjedinjenja Crkava igraju slavenski narodi i zato se kod njega prožimaju slavenofilstvo i ekumenizam; jedno drugom je u službi. Preko đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera, s kojim se je dopisivao i čiji je bio gost u Đakovu, i kanonika F. Račkoga, uspostavio je vezu s Vatikanom. Jednom je bio primljen i u audijenciju kod pape Lava XIII, ali je ta audijencija držana u strogoj tajnosti. U Zagrebu, gdje je također boravio, izišlo mu je djelo »Povijest i budućnost teokracije« (I. dio), a mnogo kasnije i »Sveta Rusija«. Proučavao je srednjovjekovne teologe, filozofe i književnike

(Boehm, Paracelsus, Swedenborg...), kabalu, tj. srednjovjekovnu židovsku nauku s mističnim i alegoričnim tumačenjima stanovitih mjesta iz Biblije, dobro je upoznao masonstvo (ukoliko ga se može upoznati a ne biti mason), a sudjelovao je i na spiritističkim seansama. »Osobno je doživljavao i raznovrsne paranormalne fenomene, kao napastovanje demona, proročke sne, apokaliptične vizije, unutrašnje glasove i slično.« Njegove pjesme, lirika, prethodile su ruskom simbolizmu i utjecale na mladoga Aleksandra Bloka (1880-1921). Zanimljiva je Blokova poema »Dvanaestorica« koju je napisao nakon boljševičke revolucije; u njoj crvenogardiste predvodi Krist. Solovjov je inače protivnik bilo kakve nasilne promjene i revolucije.

U Ljubljani je ovoga ljeta (1988) izišla knjiga od devedesetak stranica ukusne grafičke opreme i preglednog tiskarskog sloga s naslovom *Kratka povijest o Antikristu*. Zapravo, knjiga je sastavljena od pet naslova (priloga) od kojih je najveći, 30 stranica, »Kratka povijest o Antikristu«. U novoosnovanoj biblioteci *Parsifal*, čiji je urednik mladi katolički intelektualac iz Splita, dr. Josip Mužić (sin dr. Ive Mužića, odvjetnika i pisca više knjiga iz starije i osobito novije hrvatske povijesti: Masonstvo u Hrvatskoj, Stjepan Radić, Vatikan i jugoslavenska politika...), kao prva knjiga. Sam mladi urednik, dr. Mužić, rođen je u Solinu, osmogodišnju je školu završio u Splitu, a srednju školu i fakultet s doktoratom u Rimu. Priloge u knjizi s ruskog i njemačkog originala preveo je dr. Vlado Nuić, a lekturu je obavio prof. dr. Radovan Vidović.

Kako u Uvodu piše dr. Ludolf Müller, odličan poznavalac Solovjovjeva života i djela, koji je Solovjovjev tekst popratio opširnim i vrlo korisnim bilješkama, »Kratka povijest o Antikristu« je jedan dio, otprilike šestina i to konac, u godini 1899. napisanog posljednjeg djela Vl. Solovjova »Tri razgovora o ratu, napretku i koncu povijesti s prilogom *Kratke povijesti o Antikristu.*« U ovaj svoj rad Solovjov je utkao svoje odlično teološko znanje (i katoličko), poznavanje Biblije, otaca, srednjovjekovne povijesti a i svoja viđenja događaja čiji je suvremenik bio. Tekst je pisan u dijaloškoj formi; naime, pet pripadnika višeg ruskog društva razgovaralo je tri dana zaredom u proljeće 1899. u vrtu jedne vile nedaleko od Nice o ratu, napretku i koncu svjetske povijesti. Solovjovljevo razmišljanje o navedenim temama i o Antikristu iznose i zastupaju dva lica, gosp. »Z« i otac Pansofij. Sa zabrinutošću Solovjov gleda ponovno jačanje panmongolizma i islama ali sam Antikrist doći će iz kršćanskog Zapada. Toliko je u toj kratkoj povijesti o Antikristu povijesnih refleksija i svojevrsnog vizionarskog i proročkog gledanja. Ta su Solovjovjeva gledanja zanimljivija kad ih mi danas promatramo »sa povijesne distance« od gotovo sto godina; vidimo, naime, koliko mu je povijest do sada dala za pravo, a koliko je sve to bila jedna osobna vizija. Ova povijest je, po riječima samog Solovjova, već nakon prvog čitanja, prije tiskanja, unijela mnogo nerazumijevanja, pogrešnih sudova i zaprepaštenje, a to zato jer je i među visoko intelektualnim krugovima manjkavo poznavanje Božje riječi i u crkvenoj tradiciji sadržanih uputa o Antikristu. Ovome svome radu Solovjov je pridodao kratko objašnjenje; donosi ga i naša knjiga. U knjizi je otisnut i rad Ivana Mužića »Teološki i povijesni pojam Antikrista«, ranije objavljen u Splitu, 1979, u knjizi »Izrael i Antikrist«. Kao peti prilog knjiga donosi rad prof. Sergija Štejna »Solovjov i Hrvati«, objavljen u časopisu »Duhovni život«, Zagreb 1941.

Antikrist kao tema teološkog zanimanja gotovo je posve zanemarena u novijoj teološkoj literaturi, a Antikrist je ipak pojam o kojemu kao o stvarnosti govori Novi i Stari Zavjet i tradicija.

Ova mala knjiga, prva iz biblioteke zanimljiva naslova *Parsifal*, naći će svoje čitatelje što zbog samog pisca Solovjova što zbog same teme *Antikrist*, koja draška ljudsku znatiželju.

Petar Zdravko Blajić

DOPRINOS KULTURI, STRUČNOSTI I LOGICI

(Vladimir Loknar: Teme iz medicinskog nazivlja, Jumena, Zagreb, 1988)

Dr. Vladimir Loknar, liječnik i lingvist, danas je jamačno najpogodnija ličnost na poslu unapređivanja i kultiviranja hrvatske medicinske terminologije. Njegov nenametljiv, logičan i uporan rad već je donio znatnog ploda. Doista nije moguće mimoići njegov doprinos. Knjiga »Teme iz medicinskog nazivlja«, koliko god znalački i ingeniozno sročena, nije nikakva kruna njegova rada nego samo bilanca jedne etape, jer je dr. Loknar u najboljim zrelim godinama, a ostvareni rezultati ljudima njegova kova služe kao polazište za nova i kompleksnija domišljanja i promatranja.

Opći program lingvističkog rada dr. Loknara (unapređivanje medicinskog nazivlja u jezičnom, stručnomedicinskom, kulturnom i logičkom pogledu) ne može biti predmet ni najsitnijeg prigovora. Ali detalji, mikro-izvedba toga programa, ovi ili oni prijedlozi mogu, smiju i trebaju biti predmet rasprave. Napokon, poželjnije je i sa stajališta samog autora da recenzenti njegove knjige ne ostanu na općim ocjenama nego da se pozabave i pokojim konkretnim rješenjem koje se u Loknarovoj knjizi nudi. Ja ću tako učiniti.

Prvo ću komentirati neka rješenja o kojima mislim da su izuzetno dobra. Zatim ću navesti ponešto što je na neki način kontestabilno i možda zahtijeva nove analize i nova domišljanja.

· Mislim da je briljantno napisano poglavlje o grčkom CH i njegovu preuzimanju. Loknar navodi i komentira svu relevantnu literaturu, izvodi iz nje čestotnik, te daje jasan i utemeljen prijedlog norme, po kojoj bi se u principu CH preuzimalo kao naše H, ali bi izuzeci bile sve buduće izvedenice i novotvorine koje polaze od fiksnog malobrojnog fonda riječi gdje je CH odvajkada preuzimano kao K.

Loknar energično i argumentirano pobija jednu grešku koja se odavno ustalila i u nas i u svijetu, a nalazi se u sintagmi »conditio sine qua non«, osim ako netko ne bi želio reći »začin bez kojega se ne može«. *Conditio*, naime, ne znači *pogodba, uvjet*, nego *začin*. U doba kada se izgovaralo »konditio« i »kondikio« to nije bio problem, ali je došlo do zbrke kada su se te dvije riječi počele jednako izgovarati. (Po mojemu mišljenju »kriv« je i francuski jezik koji u svojoj riječi za pogodbu ima »t«: condition.) Nakon Loknarova naputka treba i u sudskomedicinskom izrazu: occasio et conditio mortis ubuduće pisati c (condicio).

A sad dvije-tri stvari koje mi se ne čine sasvim prihvatljivim. Pri posudbi izraza iz veterinarske medicine ili iz zoologije autor misli da bi se pacijenti mogli uvrijediti, te da takvi termini nisu ni sociološki dobro složeni. Meni to mišljenje ostavlja dojam prevelika inzistiranja na pravom značenju neke riječi, jer ne treba zaboraviti na metaforičku upotrebu, koja ponekad više pogoduje jasnoći nego riječ s neposrednim značenjem. Naš (i svačiji) jezik pun je antropomorfizama na građi koja je prvobitno zoološka.

Autor kaže: »Teoretski, sa **k** smo primili vrlo malo riječi: preuzeli smo

davno riječ *karakter* pa smo time odredili i novu – *karakterističar.*« Mislim da se drugi dio ove tvrdnje smije osporiti, to jest, mislim da riječ karakterističar ne postoji! Loknar je tumači kao oznaku za čovjeka koji piše karakteristike, ali ona nije nikada zaživjela u praksi i suvišno je baviti se takvom samo pretpostavljenom riječju.

Želeći postići maksimalnu logičnost i jasnoću izraza (što mu inače izvrsno polazi za rukom u golemom broju slučajeva) autor koji put pada u neku precioznost, pa je čitatelju teško ili nemoguće dobro povezati dijelove rečenice. Naprimjer, ja nikako ne mogu shvatiti što je subjekt predikata »utjecala« na str. 47, drugi pasus odozgo.

Zbog važnosti i vrijednosti prezentirane građe i zbog koristi koja se može očekivati od objektivne rasprave i iskrene razmjene mišljenja, poželjno je da se diskusija o konkretnim lingvističkim prijedlozima za terminološku primjenu nastavi i intenzivira.

Svevlad Slamnig

POEZIJA KAO ZNAK ŽIVOTA

(Marko Bošković: Pod kupolama sunca, Sarajevo 1988)

Pročitavši u predgovoru, što ga je za Boškovićevu prvu pjesničku zbirku napisao dr. Pavle Blažek, rečenicu u kojoj stoji da je Boškovićeva zbirka »znak njegova života koji sam s radošću upoznao« u prvi sam mah bio malo zbunjen, jer nisam navikao na takve formulacije u književnim prikazima. Nisam u tom času dobro shvatio što je dr. Blažek htio reći. Ali kada sam pročitao pjesme, postala mi je sasvim jasna mudrost (i točnost) Blažekove misli. Blažek je u stvari htio upozoriti na to da Boškovićeve pjesme nisu amalgam pročitane literature, nisu opis Boškovićeve recepcije pjesama koje je čitao. To upozorenje je važno, jer svi mi koji po profesionalnoj dužnosti proučavamo novoizašle lirske zbirke znamo da se one većinom temelje na tradiciji i lektiri, odnosno, da je autonomni doprinos u najboljem slučaju ravan onom dijelu pjesničkog čina koji znači impregnaciju zatečenom lirskom produkcijom što ju je pjesnik čitao i zavolio. Koji put smo skloni izreći pohvalu i samom kapacitetu prevladavanja, nadilaženja uzora, bez obzira na to što nemamo posla s punom, autonomnom izvornošću nego samo s relativnom pjesnikovom originalnošću. Međutim, sasvim je drugi slučaj sa stvaralaštvom Marka Boškovića. Kao što je precizno i zgodno rekao Blažek, njegove su pjesme *znak njegova života,* a to znači da sva zasluga pripada pjesniku i da je mjera originalnosti – puna.

Ako je Boškovićeva poezija znak njegova života, onda je možemo doživjeti i kao Boškovićev karakterni portret. U ovoj poeziji nema ni traga cinizmu (nazočnom inače u jokulatorskom, ludističkom, »zaigranom« dijelu suvremenog pjesništva), u njega nema pesimizma (također veoma prisutnog u suvremenoj poeziji), nema filozofije, bar ne u isključivo refleksivnom, nemetaforičnom obliku (također prisutne u suvremenom pjesništvu u znatnoj mjeri). Čega onda ima? Ima zdravog odnosa prema ljepoti, koja se ogleda u estetski obilježenim pojedinostima u prirodi, društvu i mišljenju. Ima i ljubavi prema ljepoti izraza. Ta je Boškovićeva ljubav moćna. Njezina je moć tolika da je on kadar vanjsku ljepotu ponovno stvoriti u retorti svoje pjesničke darovitosti. Sve ono što je s ovim ili onim predznakom *estetsko* u nekim bitnim obilježjima suvremene Hercegovine (moć naseljavanja – nemoć raseljavanja, prijelaz s drvene žlice na zlatnu zahvaljujući radu u razvijenim zemljama, smanjivanje rađanja, povećavanje duhovnog umiranja) Marko Bošković je izvrsno kazao dvostihom: »Iz presahle čatrnje pijem uzdahe života«. Kazao je to tako izvrsno da su za čitatelja s većim mogućnostima estetske recepcije dovoljni: naslov »Hercegovina« i citirani dvostih. Ništa mu više ne treba, tri prve kitice koje sadrže golu informaciju bez estetike zamiru pred pravom poezijom koja se nalazi u posljednjem dvostihu gore citiranom.

Ni u jednoj jedinoj pjesmi nisam našao ni najmanji trag utjecaja literature, a našao sam riječi koje nećete naći nigdje doli u Boškovića... (»Rzosmijeh« – to je ono čime vranac »džilitastiji« od svih pegaza zauzdava vrijeme, »stogod« – u smislu dugovjek: »u granama njegovim stogodi dnevnik«, »stogode bore na licu kore«). Ova panteistička vizija svijeta, puna sunca, vječnosti, nostalgije i mudrosti, a prozračna i bogata nijansama (kao Angelikove i Rabuzinove slike) sposobna je dirnuti onu zapretanu harfu, duboko u podsvijest potonulu harfu, o kojoj vjerujem da je ipak i naša generacija ima. Ako je Rabuzin naivni umjetnik na razini likovnosti, onda je Bošković u najboljem smislu naivni umjetnik na razini umjetnosti riječi. Najbolji je tamo gdje se prepušta sjećanju ili promatranju i čeka da mu njegova podsvijest šapne riječ koja je obogaćena estetskim nabojem. Zar nije, naprimjer, ovaj dvostih jedno riječima naslikano »Rabuzinovo platno«: »iza oblaka je nicala bjelina njenih grudi«? Ili: »noć je naplavila njeno nago tijelo«? Ili: »na jednako mirisnom cvijetu ljube se« (pčela i zmija, opaska S. S.). Bošković je najbolje slušao svoj samozov ljepote pišući pjesme na stranama: 23, 27, 54, 59, 65, 81. Istini za volju, treba na kraju objektivno reći da ima i manje uspjelih pjesama, a to su one gdje Bošković nije slušao vlastiti samozov ljepote nego je pisao neku trivijalnu patetiku (»Herojstva«), previše iz sebe cijedio zapamćeni ritam narodne lirske pjesme (»Pjesma kraj Bregave«), dopuštao sebi suvišne atribute (*staklena* vitrina) ili davao neestetizirane gole informacije (»djeca su se fotografirala«) bez spasonosne i pročišćavajuće poante: »Priča«. Doduše, neestetiziranih informacija ima i u pohvaljenoj pjesmi »Hercegovina«, ali one su prevladane i divno razriješene izvornom i rječitom poantom. Neobično sam zadovoljan omotom: nebesko plavetnilo i sunčevo pastelno žutilo oplemenjeno čistim profilima mladeži kao simbolom prirodne estetike, obrubljeno ornamentalnom grafikom kao simbolom subjektivne umjetničke estetike. Kao da je Muharem Škopo čitao ove pjesme mojim očima!

Svevlad Slamnig

MAJSTORSKI PRIKAZ LJUDI I SUDBINA

(Stjepan Džalto: Svečev kafić /priče/, Mostar 1988, Crkva na kamenu)

Stjepan Džalto je afirmiran pisac i ne treba ga posebno predstavljati. U vezi s njegovom zbirkom priča »Svečev kafić« ja bih, prije svega, htio osporiti proširenu tezu da je srž Džaltina nadahnuća u sferi ruralnosti i radije bih kazao da je srž Džaltina nadahnuća u sferi univerzalne ljudskosti. Ruralnost je lokalna pozadina na kojoj se zbivaju ljudske sudbine, ali su te sudbine u svojim ključnim psihološkim očitovanjima jednako ostvarljive i u gradu, naročito malom gradu. Da bi neki umjetnik pokazao dubinu ljudskih odnosa, on mora pokazati i njihovu površinu, ali je majstorstvo u tome da se u nepreglednoj množini detalja te površine izaberu oni koji će nam svjedočiti o dubini. Da li je ta površina ruralna, urbana, lokalna, specifična, ovisi o uvjetima piščeva privatnog života, školovanja, rada itd. Ne ovisi o talentu. A što ovisi o talentu? Ovisi to

koje će pojedinosti iz upoznate sredine pisac izdvojiti pri podastiranju ambijenta, dijaloga, ljubavi i sukoba tipičnih ljudskih udesa. Loš pisac troši papir na krive pojedinosti (zbog neke neknjiževne poruke ili zbog časovita efekta), a dobar pisac crta one pojedinosti koje nas vode do psihološke suštine, do opće ljudske istine. U pripovijesti »Kako nastaju zvijezde« Džalto daje dubinu sukoba običnog čovjeka, koji možda zna voljeti i zna dobar biti na razini prosječnosti, ali kad se njegova prosječna osjećajnost nađe u opoziciji s herojskom osjećajnošću žene (koja se na nesvakidašnji, njemu nepojmljiv način opredijelila za transcendentne vrijednosti), on se odmah pretvara u hulitelja, u renegata... Ode njegova ljubav, njegova dobrota, njegova vjera, kao što razmaženo dijete psuje baku kad mu uzme igračku. Ni ženi koja se opredijelila za najviše dobro nije lak život, ali su njene uplakane oči, zbog sjaja vjere u njima sjaja koji u toku života ni za trenutak nije kod te žene potamnio, postale zvijezde. Tu nema ničeg ruralnog. Netko će reći da je priča »Zagudi medeno moje!« ipak sva ruralna, jer se tu prikazuje kako seljak u guslama kuša utopiti svoju muku (»Odvajkada je seljak slušao i stenjao, davao i služio i to će biti tako do konca svita« veli u priči otac sinu). Međutim, to je u Džalte jedna velika metafora, a prava suština estetske poruke je općeljudska: u bezizlazu može nas održati pjesma, glazba, književnost, umjetnost, jer se u njima, unatoč svemu, gušnjava ono što je u prošlosti bilo sveto i čisto. Osobito majstorstvo ekspozicije pokazao je Džalto u priči »Blago rečeno«. U nekim je pričama zbirke »Svečev kafić« Džalto razradio od početka do kraja neki usud, pazeći na to da se epizode koje donose jednake obrate, sudbine i literarno poklapaju (naprimjer, u naslovnoj pripovijetki), a u nekima (od najviše tri-četiri stranice) samo je reagirao na neki javni događaj (naprimjer, na pojavu knjige »Deca komunizma« u priči »Zemlja, zemlja«), ali riječ-po riječ ničiu spontane asocijacije koje i od sitnog početka tvore poveću strukturu priče punu duha i mudrosti.

Kaže se da Džalto kao prozni pisac »velikim dijelom korespondira s prozom pisaca kao što su Ante Jakšić, Mara Švel-Gamiršek, Ivo Balentović i Stjepan Krčmar« (B. Petrač u pogovoru), što nije netočno, ali je u pripovijedanju Stjepana Džalte povelik dio izuzet od sličnosti s bilo kime i o tome bi trebalo razmišljati i pisati. Kombiniranje fantastičnih elemenata dijabolike s dijaboličnim obilježjima odnosa u jednoj obitelji u priči »Svečev kafić« uz sjajnu kompoziciju priče sigurno je značajna Džaltina posebnost. Tako isto je Džaltina izvornost u njegovu majstorstvu da svakoj priči dade nenametljiv ali jasan i snažan nacionalni podtekst. Što se tiče artizma u stilskoj tvorbi, karakteristično je za Džaltu da ne bježi od rime ako mu dođe na pero, kao što ne bježe od rime ni ljudi o kojima piše kada im se spontano javi u razgovorima, a onda se neke od tih zgodnih rečenica pretvaraju u poslovice i aforizme i u stvarnosti i u literaturi. Dakako, Džaltin odgoj i mentalitet kao svećenika i župnika također je nešto što se osjeća u ovim pričama (gdje se pisac javlja i kao lik u priči), ali nema ni najmanjeg traga nekom dociranju. Sve izlazi iz naracije, iz odnosa sa sredinom i ljudima, iz odraza vremena i povijesti, sve se dokazuje i pokazuje čisto estetskim, književnim sredstvima. Time smo došli do posljednje oznake Džaltina književnog dara, a to je sugestivnost, uvjerljivost književne freske koju Džalto slika.

Svevlad Slamnig

RADOST I MUDROST STIHOVA

(Stjepan Džalto: Spontanosti, Crkva na kamenu, Mostar 1988)

Ni Džalto, koliko god bio spontan pisac, nije mogao u proznom stvaralaštvu (pogotovo ne u romanima) izbjeći zahtjeve *métier-a*. Književno djelo većeg zamaha traži da se vratimo njegovim sastavnicama, da komponiramo, usklađujemo, raspoređujemo, pročišćavamo, provjeravamo itd. To vrijedi dakle i za Džaltu kao pripovjedača i romanopisca. Ali ovdje u lirici, u kratkim stihovanim zapisima, Džalto se posve prepustio čistoj radosti pjevanja, a tu radost osjeća i čitatelj. Vidi se da je Džalto išao »na prvu loptu«, da se predao estetskom instinktu, pa što bude? I ispalo je dobro. Dobili smo ne samo portret Džalte kao čovjeka (njegov pogled na svijet) nego i portret Džalte kao umjetnika riječi: zrelog ali ipak i zaigranog prenositelja drevne mudrosti.

Ispred skoro svakog poetskog zapisa stoji rečenica iz Knjige Sirahove, ali – Bože mi oprosti! – ja ne znam je li Džalto prvo ispjevao pjesmu, a onda dometnuo Siraha ili obratno. Dokaza sam našao i za jedno i za drugo. Evo primjera za to:

Sirah:

»Blago svima koji se boje Gospodina,
koji njegovim hode stazama!«

Džalto:

»Ima ljudi – zemljom gaze,
Ne znajući prave staze.
Gaze blatom pored svega,
Jer ne vide zvijezde neba.
Uvijek okom bulje nisko,
Pa putuju gdje je klisko.
Upri pogled gore brate
Gore gdje se zvijezde
Gnijezde.«

Bilo bi pogrešno reći da se Džaltini stihovi nastavljaju na tradicionalni model, jer je za tu tvrdnju kod Džalte premalo patetike. Pravi je odgovor vrlo jednostavan i nalazi se u naslovu ove knjige, a glasi SPONTANOSTI. Jer kada bi se radilo o prihvaćanju tradicionalnog modela, što onda reći o pjesmama gdje toga modela nema: »Ne okreći leđa – nije međa – rješenje«? Ili kad autor umjesto rime stvara fonetsku harmoniju uzimanjem istih riječi drugog gramatičkog reda: *bore* kao akuzativ množine imenice i kao treće lice množine prezenta (25). Iz jednog »modela« Džalto neopazice prelazi u sasvim deseti, a kada to spontanost hoće, pjesnik prelazi u recitativ kratka daha (61) ili u brojalicu koja u pet-šest stihova sadrži čitav mali roman (72). Tolika spontanost nije samo estetski nego i psihološki novitet.

Doduše, Benedetto Croce i Albert Haler malo bi se namrgodili i rekli bi da ovo nije identifikacija ljepote i izražajnog sredstva (jezika) nego zapravo upotreba jezika u neku svrhu. Da, ali ta je upotreba također na ravni ljepote jer se granice ljepote izraza i ljepote izraženog gube u svome združenju. Ipak, ima ponešto iznimaka, pa ću ih i iznijeti. Ponekad se sam pjesnik malo zbunio pred spontanošću pa je tu i tamo dodao nekoliko objasnidbenih stihova. Naprimjer potkraj pjesme »Badnja večer« (75) on nije ostao kod prirodnog završetka koji glasi »Samo kraj sinije nema njega«, nego je lijepu pjesmu malo oštetio dodavanjem četiriju objasnidbenih stihova manje snage od prethodnih. Sličnu je pogrešku načinio i kod pjesme »Najprije oprosti«, gdje je, po meni, trebao ostati kod »Sedamdeset i sedam puta oprosti, – onda se gosti – na Gospodnjem oltaru«, a ne dodavati objasnidbene stihove. Ali to ne ruši opći dojam dobroćudne svježine i mudrosnog poniranja, što je za čitalačku recepciju sigurno učinkovitije od hermetizma i »konkretizma« znatnog dijela stihova koji se nude uz buku i

talambase, a o čemu je pisao, naprimjer, Jakov Ivaštinović u prošlom broju *Marulića*. Ono što je Stjepan Džalto dao dostatno je (da upotrijebimo formulaciju Božidara Petrača iz pogovora ove knjige) »da se Džaltin pjesnički prvijenac prihvati kao vrijedan prinos raznolikoj masi hrvatskog pjesništva«.

Svevlad Slamnig

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Ante Sironić** (uredio): **NEUMORNI RADNIK JOSIP PAVLIŠIĆ NADBISKUP RIJEČKO – SENJSKI I METROPOLITA ZLATOMISNIK** »Zvona«, Rijeka, 1988.
2. **Elisabeth von Erdmann–Pandžić: REGIONES PAENINSULAE BALCANICAE ET PROXIMI ORIENTIS – FESTSCHRIFT FüR BASILIUS S. PANDŽIĆ** Priredila Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Bamberg 1988, Odjel za slavensku filologiju Sveučilišta u Bambergu.
3. **POLJICA – list Poljičkog dekanata,** godina XIII, broj 13, Gata 1988.
4. **KATEHEZA,** časopis za katehezu i pastoral, br. 4/1988, Hrvatski salezijanski provincijalat, Zagreb – Susedgrad, 1988.
5. **Vladimir Loknar: TEME IZ MEDICINSKOG NAZIVLJA,** Jugoslavenska medicinska naklada, Zagreb, 1988.
6. **Dražen Neimarević: UMJETNICI TAMNOG SJAJA,** Zadružna štampa, Zagreb, 1989.
7. **Petar Grgec: SVETA HRVATSKA,** reprint izdanje, HKD, Zagreb, 1989, cijena 15.000 dinara.
8. **FRANJINI DANI – zbornik radova sa skupa u prigodi obljetnice rođenja sv. Franje Asiškoga,** 1988. Narudžbe: Franjevački provincijalati (svi). Broširano: 35.000 dinara, tvrdi uvez 45.000 dinara.
9. **Nikola Bićanić: JURE TURIĆ (1861-1944),** Školske novine, Zagreb, 1989 (strana 147)
10. **Sergej Kurdakov: OPROSTI MI NATAŠA.** Drugo izdanje. Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1989. Cijena 40.000 dinara.

Vijesti

* * *

28. II. 1989. emitiran je na I. programu zagrebačke televizije kratki film o Lovrečina–gradu, u kojem se režiser poslužio podacima iz knjige našega člana dr. *Josipa Buturca* »Vrbovec i okolica«, što ju je izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda–Društvo sv. Jeronima.

* * *

Od 24. do 26. III. 1989. održan je u Zagrebu simpozij *»Problemi suvremenog pristupa islamu«.*

* * *

U »Espritu«, br. 2/89, *Alain Cuny* piše u članku pod naslovom »Nous ne savons plus prier« (Ne znamo više moliti) o projektu za film »Navještenje« prema istoimenom djelu *Paula Claudela.*

* * *

3. II. 1989. umro je u Osijeku poznati katolički laik dr. *Ladislav Vlašić,* specijalist za očne bolesti i naš suradnik.

* * *

»Jordan«, br. 53/89, donosi prikaz knjige *Rajmunda Kuparea* »Čežnja za zavičajem«, što ju je izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda.

* * *

29. III. 1989. predstavljene su knjige našeg suradnika *Andre Vida Mihičića* »Sonde« i »Stope u prahu«, o kojima su govorili *Matko Peić* i *Josip Poljan.*

* * *

U Pariškom kazalištu *»Théâtre de la Ville«* prikazano je djelo *Georgesa Bernanosa* »L' Imposture«, što ga je za kazalište priredila *Brigite Jaques.*

* * *

Liturgijsko-pastoralni LISTIĆ od 9. IV. 1989. donosi odlomak o *A. G. Matošu* iz neobjavljene knjige *Petra Grgeca* »Između puške i pera«.

* * *

»Vjesnik« od 14. IV. 1989. objavljuje članak *Đurđice Ivanišević* o zbirci pjesama našega suradnika *Mirka Slade Šilovića* »Kamen vrime šuce«.

* * *

»La Croix« od 7. IV. 1989. donosi članak *Gwendoline Jarczyk* o životu i djelu *Gilberta Cesbrona* (Cesbron, chef-d' oeuvre d'une vie). U članku se posebno govori o knjigama Cesbronova prijatelja *Michela Barlowa* (Témoin de la tendresse i La Foi de G. Cesbron).

* * *

U »Republici«, br. 11-12/88, *Vlatko Pavletić* piše o »reduktivno-produktivnoj i fenomenološki čistoj« poeziji *Dubravka Ivančana,* jednoga od prvih suradnika »Marulića«, a *Miroslav Beker* o polemikama u vezi s kolaboracionizmom *Martina Heideggera* i *Paula de Mana.*

* * *

»Die Furche« od 31. III. 1989. donosi članak *Reinholda Knolla* »Kirche und Kunst« (Crkva i umjetnost).

* * *

U listu »L'Osservatore Romano« od 12. IV. 1989. *Fernando Salsano* piše o korespondenciji između *Papinija* i *Ungarettija* članak pod naslovom »Come nasce un poeta« (Kako se rađa pjesnik).

* * *

* * *

»Osservatore Romano« od 24. II. 1989. donosi članak *Cornelia Fabra* prigodom 300. obljetnice rođenja *Montesquieua* pod naslovom »La religione cristiana è il bene primario« (Kršćanska vjera je prvenstveno dobro).

* * *

Na Berlinskom filmskom festivalu srebrnu plaketu Međunarodne katoličke organizacije za film dobio je britanski film »Resurrected« (Uskrsnuo) *Paula Greengrassa.*

* * *

O prijateljstvu *Jacquesa Maritaina* i *Ernesta Psicharija* piše u listu »Osservatore Romano« *Nicolino Sarale* u broju od 13. III. 1989.

* * *

»L'Osservatore Romano« od 10. III. 1989. piše o *Françoisu Mauriacu* kao novinaru (G. Fasoli: Mauriac giornalista). Nedavno je na francuskoj televiziji prikazan i film snimljen prema Mauriacovu romanu »Thérèse Desqueyroux«.

* * *

23. II. 1989. održan je okrugli stol o *Hamdiji Kreševljakoviću* u velikoj dvorani zagrebačke džamije prigodom stote obljetnice njegova rođenja. Kreševljaković je bio i suradnik naše »Danice« i Društva.

* * *

U Samoboru (kod Zagreba) bila je početkom ožujka 1989. obilježena 150. godišnjica staklarstva. Početak je bio 1839., kada je počela radom glažuta (njem. das Glas – staklo). Nastavak ove aktivnosti je u današnjem poduzeću »Kristal«. D.

* * *

Orkestar i zbor zagrebačke Muzičke Akademije je 11. III. 1989. izveo oratorij »Elias« od *Felixa Mendelsohna* pod ravnanjem *I. Gjadrova.* U ekipi solistâ su sudjelovali: *S. Marković, I. Hraste, M. Juniku, V. Marof* i dr. D.

* * *

U Zagrebu u HGZ bila je svečana proslava 80. obljetnice života opernog pjevača i pedagoga tenora *Sergija Foretića,* koji je tada ujedno proslavio i 55. obljetnicu svog umjetničkog rada. On je Korčulanin. Na ovom koncertu su uz slavljenika – jubilarca nastupili i njegovi đaci: *Berto Matešić, Mirjam Novački, Ljiljana Tudaković* i *Sanja Vukić,* koji su izveli skladbe domaćih autora i operne arije. Slavljenik je unatoč visokim godinama pokazao mladenačku okretnost i svježinu glasa. Nastupio je i njegov sin *Silvio,* koji je izveo svoju skladbu »Sonate nostalgique« za jednog pijanistu na dva klavira. Sada djeluje u inozemstvu. Bilo je i živih dijaloga sa slavljenikom što je vodio *Zlatko Foglar.* D.

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici je 17. III. 1989. bio govor o našem književniku *Janku Polići Kamovu* (1886. Pećine kod Sušaka – 1910 Barcelona) u povodu izlaska knjige o navedenom književniku Kamovu (Zagreb 1988). Govorili su: *Darko Gašparović* (autor knjige, Rijeka), *Bruno Popović* i *Ante Stamać.* D.

* * *

Zagrebačka filharmonija je izvela u Zagrebu 17. III. 1989. u čast svog dugogodišnjeg šefa–dirigenta pok. L. Matačića VII. simfoniju od Brucknera, jednu od najomiljenijih skladbi pok. L. Matačića pod vodstvom *Milana Horvata,* koji se smatra nasljednikom L. Matačića za dirigentskim pultom. D.

* * *

L'Osservatore Romano« od 2. II. 1989. objavljuje članak *Pompea Giannantonija* »Un bel duplicato della coscienza critica del Manzoni«.

* * *

Uz 10-godišnjicu smrti *Gilberta Cesbrona* valja spomenuti i članak *Luciena Guissarda* u dnevniku »La Croix« od 4. III. 1989. (Du Calvaire a Pâques). U broju od 11. III. 1989. isti autor piše i o knjizi *Julesa Roya* (Mémoires barbares), kojega uspoređuje s *Ernestom Psicharijem.*

* * *

U Parizu je najavljeno da će 1. IX. 1989. p. *Jean-Yves Calvez* postati glavni urednik poznatog isusovačkog časopisa. »Etudes« umjesto dosadašnjeg urednika *Paula Valadiera.*

* * *

28. III. 1989. kompozitor *Olivier Messaien* primio je iz ruku kardinala Lustigera međunarodnu nagradu »Pavao VI« za svoje glazbeno stvaralaštvo religiozne inspiracije.

* * *

Anamarija Paljetak piše u »Mogućnostima«, br. 11-12/88, što su o *Marku Maruliću* u časopisu »Ljubljanski zvon« pisali *August Musić, Anton Aškerc* i *Rajko Perušek.*

* * *

AGF (Assurances générales de France) otkupila je skulpturu *Camille Claudel* »Perzej i Gorgona«, koja je trebala da bude prodana u Japanu jednom tokijskom muzeju.

* * *

U »Oku« od 20. IV. 1989. objavljen je, prigodom 400. obljetnice rođenja *Ivana Gundulića,* članak *Rafe Bogišića* pod naslovom »Tko je bio Ivan Gundulić?«

* * *

Nagrada »Templeton« za 1989. dodijeljena je *Lord McLeodu* i *Karlu Friedrichu von Weizsäckeru.*

* * *

A. R. M., br. 4/89, objavljuje članak o Ermanu Olmiju, režiseru filma »Legenda o svetom pijancu«. U istom broju objavljen je i članak o osnivanju biroa za koprodukciju religioznih filmova *»Pathé-Vatican«.*

* * *

U »Crikvenóm glasniku«, od 26. III. 89. što ga izdaje Biskupija u Željeznu (Gradišće), objavljena je pjesma našega suradnika *T. J. H. Mara* »Odšćiplјena domovina«, posvećena pjesniku gradišćanskih Hrvata *Mati Meršiću Miloradiću.*

* * *

U »Oku« od 23. III. 1989. donijet je u prilogu popis prijedloga društveno vrijednih knjiga, među kojima se nalazi i 68 naslova *»Kršćanske sadašnjosti«.*

* * *

12. IV. 1989. održan je studijski dan *»Crkve na kamenu«* prigodom izlaska 100. jubilarnog broja lista.

* * *

U Zagrebu, 25. ožujka 1989, u Pizzeriji OKC-a u Teslinoj ulici, održano je tradicionalno »Jutro poezije«, čija je voditeljica pjesnikinja *Ružica Orešković.* Nastupio je mladi hrvatski pjesnik *Adolf Polegubić,* rođen 1962. u Banjevcima kod Šibenika. Polegubić se predstavio pjesmama iz prve svoje objavljene zbirke »Pripadati«. Također je čitao iz svoje neobjavljene lirske zbirke »Pjesme«. Napominjemo da je ovaj pjesnik dobio II. nagradu »Usmenog časopisa« na Goranovu proljeću 1988. i 1989.

(Z. K.)

U Rimu, u crkvi sv. Ignacija, je sredinom ožujka 1989. bila premijera oratorija »Filius hominis« od francuskog skladatelja *Pierrea Ancelina*. U izvedbi je sudjelovao i beogradski zbor »Branko Krsmanović«. Ovo dokazuje da sakralna tematika inspirira i današnje kompozitore. D.

* * *

Zagrebačka filharmonija je u Zagrebu krajem ožujka 1989. uz sudjelovanje Akademskog zbora »I. G. Kovačić« izvela u KD »Lisinski« Dvoržakov »Requiem« za sole, zbor i orkestar. Solisti su bili: sopran *V. Janeva–Iveljić*, alt *Z. Nikolova*, tenor *H. Matić* i bas *F. Petrušanec* pod ravnanjem *Pavla Dešpalja*.

* * *

JAZU u Zagrebu je 29. III. 1989. svečano obilježila 80. rođendan hrvatskog skladatelja i akademika *Brune Bjelinskog*. Proslava je imala i glazbeni dio, u kojem su među ostalim bili izvedeni »Davidovi psalmi«, jedna od novijih skladbi slavljenika (Bjelinskog). D.

* * *

U zagrebačkom HGZ je 29. III. 1989. bila svečano obilježena 100. obljetnica rođenja hrvatskog skladatelja *Franje Lučića*. Toga dana na koncertu su bila izvedena njegova (Lučićeva) glazbena djela. Govorili su *I. Gjadrov* (rektor Muzičke Akademije) i *L. Županović*. (Franjo Lučić je rođen 1889 u Kučama, kod Velike Gorice), umro u Zagrebu 1972. Bio je dva puta rektor zagrebačke Muzičke akademije. Napisao je veliki broj glazbenih djela. Među ostalim je autor prvog koncerta za orgulje i orkestar u hrvatskoj glazbenoj literaturi. D.

* * *

JAZU je krajem ožujka 1989. imala 71 akademika, 73 izvanredna člana, 84 člana suradnika i 1 počasnog člana. Od 130 dopisnih članova preko polovica ih živi u našoj zemlji. To je ukupno 360 članova i suradnika. JAZU je unatoč financijskoj (ekonomskoj) krizi uspjela u 1988. izdati 56 knjiga (čak za tri više nego 1987), što je tjedno prosječno po jedna knjiga.

D.

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici je 31. III. 1989. bilo predavanje u povodu 400. god. rođenja i 350. god. smrti Ivana Gundulića pod naslovom »Gundulićev barok danas«. Govorili su *Dunja Fališevac* i *Slobodan P. Novak* (Filozofski fakultet u Zagrebu). Tekstove je čitao *Zlatko Crnković*.

D.

ISPRAVAK

U »Maruliću« br. 2/89, iza članka »Ožujsko štivo« nedostaju inicijali autora T. M. (str. 236). Na str. 270, drugi stupac, treći red odozgo, mjesto »naručju« treba pisati »narječju«. U Klovićevu nadgrobnom natpisu, str. 253, mjesto »punopravni kanonici« treba biti »augustinci«. Na str. 264, sedmi red odozdo u drugom stupcu, mjesto »Marijan Romšić« treba biti »Marjan Tomšič«. Na str. 280, 8. red odozgo, umjesto »Tusan« treba biti »Tusun«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (67) 281
Nives Majnarić – Pandžić: Ćiro Truhelka kao arheolog – prethistoričar 286
Ivan Mirnik: Ćiro Truhelka kao numizmatičar 298
***Tomislav Antunović:** Svome didu pričam 307
***Iva Čuvalo:** Svitanje 308
Tomislav Heres: II. Martin Heidegger i zagonetka umjetnosti 309
***Mustafa Grabčanović:** Drina 336
***Pavao Despot:** Domovini majci 337
Petar Zdravko Blajić: Zaboravljeni hrvatski i slovenski skladatelj Karlo Adamić 345
***Tomislav Dorotić:** U vrijeme proljetnih kiša 349
***Marko Mesić:** Doktoru Ljudevitu Jonkeu 350
***Blago Vrankić:** Sustizanja 351
Ivan Damiš: Susret Evanđelja sa stvaraocima, širiteljima i primaocima kulture 352
***Vlatko Majić:** Piramida 354
***Ante Sironić:** Vika tišine 356
Stanislav Šodan: Liječen sam umjetnošću 357
***Josip Bačić – Savski:** Nisam imao vremena 359
Krešimir Tičić: Zvonar 360
***Ana Fostač:** Predvečerje 361
***Ante Kraljević:** Jutro 362
***Tomislav Dorotić:** Lice zemlje 363
***Jakov Kopilović:** Zvonik u ravnici 363
Dragan Majić: Putovanje u Pečuh i Mohač 364
***Ivo Balentović:** Grobovi neznanih vojnika 367
***Albert Pogačić:** Pri zdencu 368
***Tomislav Maretić:** Putovanje proljećem 369
***Blago Vrankić:** Susreti 370
***Joja Ricov:** Velèbit 371
***Ana Fostač:** Bez tebe 373
***Ivo Balentović:** Šta je pjesma? 374

Mišljenja i reagiranja

Slavko Eseš: Kršćanstvo – socijalizam – marksizam 375
Juraj Lončarević: Skrb Katoličke crkve u Hrvata za našu braću s obje strane granice u Gradišću 383

Mozaik

Mirko Petravić: Kazališni osvrti 385
V. D.: »Pet stoljeća zemljopisnih karata Hrvatske od 15. do kraja 19. stoljeća« (s dodatnim historijskim refleksijama) 389

Knjige

Svevlad Slamnig: Portret iz galerije »Veličina malenih« 404
M. V. Ćelkanović: Priče za djecu Nevenke Bakoš 405
J. B.: Unija u Hrvatskoj 406
Petar Zdravko Blajić: Solovjov o Antikristu 411
Svevlad Slamnig: Doprinos kulturi, stručnosti i logici 413
Poezija kao znak života 414
Majstorski prikaz ljudi i sudbina 415
Radost i mudrost stihova 417
Nove publikacije 418

Vijesti

Iz domovine i svijeta 419

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Urednički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.